XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI

Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka (XKR)

Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo

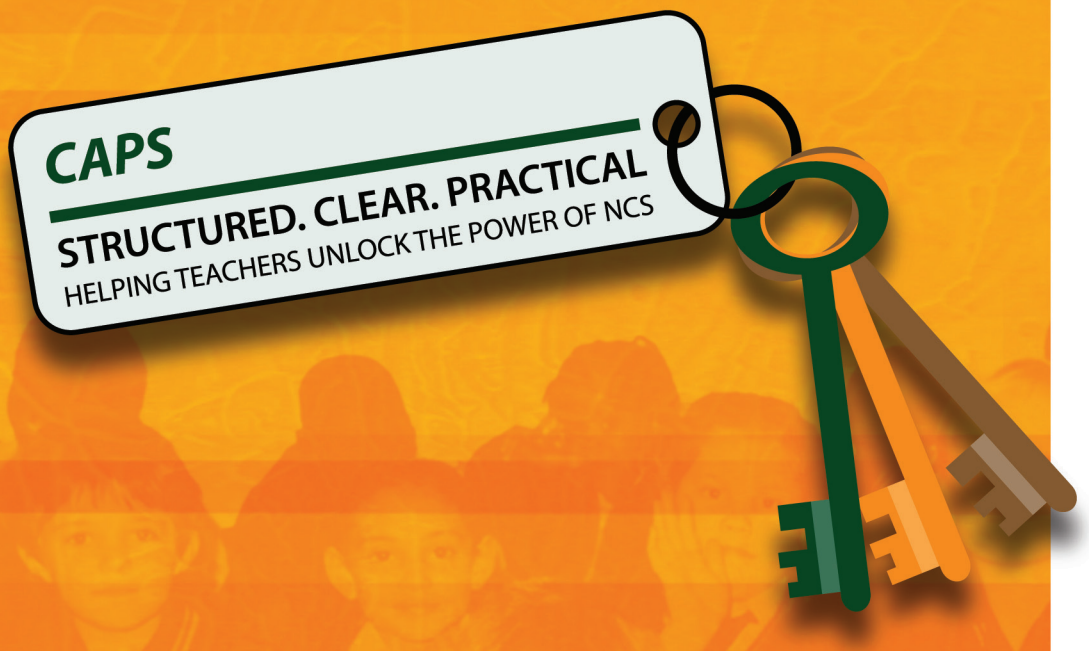

Xiyimo xa le Henhla
Tigiredi ta 7-9

basic education
Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO TIGIREDI TA 7 -9

XITSONGA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI

In view of the stringent time requirements encountered by the Department of Basic Education to effect the necessary editorial changes and layout to the Curriculum and Assessment Policy Statements and the supplementary policy documents, possible errors may occur in the said documents placed on the offlcial departmental websites.

There may also be vernacular inconsistencies in the language documents at Home-, First and Second Additional Language levels which have been translated in the various African Languages. Please note that the content of the documents translated and versioned in the African Languages are correct as they are based on the English generic language documents at all three language levels to be implemented in all four school phases.

If any editorial, layout or vernacular inconsistencies are detected, the user is kindly requested to bring this to the attention of the Department of Basic Education.

E-mail: capslangcomments@dbe.gov.za or fax (012) 328 9828

Department of Basic Education
222 Struben Street
Private Bag X895
Pretoria 0001
South Africa
Tel: +27 12 357 3000
Fax: +27 12 323 0601

120 Plein Street Private Bag X9023
Cape Town 8000
South Africa
Tel: +27 21 465 1701
Fax: +27 21 461 8110
Website: http://www.education.gov.za

© 2011 Department of Basic Education

ISBN: 978-1-4315-0519-7

Design and Layout by: Ndabase Printing Solution

Printed by: Government Printing Works

FOREWORD BY THE MINISTER

Our national curriculum is the culmination of our efforts over a period of seventeen years to transform the curriculum bequeathed to us by apartheid. From the start of democracy we have built our curriculum on the values that inspired our Constitution (Act 108 of 1996). The Preamble to the Constitution states that the aims of the Constitution are to:

- heal the divisions of the past and establish a society based on democratic values, social justice and fundamental human rights;
- improve the quality of life of all citizens and free the potential of each person;
- lay the foundations for a democratic and open society in which government is based on the will of the people and every citizen is equally protected by law; and
- build a united and democratic South Africa able to take its rightful place as a sovereign state in the family of nations.

Education and the curriculum have an important role to play in realising these aims.

In 1997 we introduced outcomes-based education to overcome the curricular divisions of the past, but the experience of implementation prompted a review in 2000. This led to the flrst curriculum revision: the *Revised National Curriculum Statement Grades R-9* and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* (2002).

Ongoing implementation challenges resulted in another review in 2009 and we revised the *Revised National Curriculum Statement* (2002) and the *National Curriculum Statement Grades 10-12* to produce this document.

From 2012 the two National Curriculum Statements, for *Grades R-9* and *Grades 10-12* respectively, are combined in a single document and will simply be known as the *National Curriculum Statement Grades R-12.* The *National Curriculum Statement for Grades R-12* builds on the previous curriculum but also updates it and aims to provide clearer speciflcation of what is to be taught and learnt on a term-by-term basis.

The *National Curriculum Statement Grades R-12* represents a policy statement for learning and teaching in South African schools and comprises of the following:

(a) Curriculum and Assessment Policy Statements (CAPS) for all approved subjects listed in this document;

(b) *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12*; and

(c) *National Protocol for Assessment Grades R-12.*

MRS ANGIE MOTSHEKGA, MP
MINISTER OF BASIC EDUCATION

VUNDZENI

XIYENGE XA 1: NTIVISO WA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO 3

1.1 Vundzhaku 3

1.2 Nkatsakanyo wa kharikhulamu 3

1.3 Swikongomelo swa Kharikhulamu ya Afrika-Dzonga hi ku angarhela 4

1.4 Maavelo ya Nkarhi 6

1.4.1. Xiyimo xa Masungulo 6

1.4.2. Xiyimo xa le Xikarhi 6

1.4.3 Xiyimo xa le Henhla 7

1.4.4 Tigiredi ta 10-12 7

XIYENGE XA 2: NTIVISO WA TINDZIMI 8

2.1 Tindzimi Eka Xitatimende Xa Pholisi Ya Kharikhulamu Na Makambelelo 8

2.1.1 Swiyimo (Tilevhele) Swa Tindzimi 8

2.1.2 Vuswikoti Bya Ririmi 10

2.1.3 Maendlelo Yo Dyondzisa Ririmi 10

2.2 Maavelo Ya Nkarhi Eka Ririmi Ro Engetela Ra Vumbirhi 13

2.3 Switirhisiwa Swo Seketela Ku Dyondza No Dyondzisa 14

XIYENGE XA 3: VUNDZENI NA MINKUNGUHATO YO DYONDZISA YA VUSWIKOTI BYA RIRIMI 16

3.1 Ku Yingisela Na Ku Vulavula 16

3.2 Ku Hlaya Na Ku Langutisa 23

3.3 Ku Tsala Na Ku Andlala: Ku Landzelela Magoza, Vundzeni, Maqhinga Na Switshuriwa 28

3.4 Swiaki Na Milawu Ya Matirhiselo Ya Ririmi – Nongonoko Wa Swihlovo 33

3.5. Minkunguhato Yo Dyondzisa 34

3.6 Vuandlalo Bya Matafula Ya Switshuriwa 37

3.7 Giredi Ya 7 39

3.8 Giredi Ya 8 50

3.9 Giredi Ya 9 62

XIYENGE XA 4: MAKAMBELELO EKA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI 74

4.1 Manghenelo 74

4.2 Makambelelo Ya Nkamafundza Kumbe Ya Siku Na Siku 74

4.3 Makambelelo Ya Mafundza 74

4.4 Nongonoko Wa Makambelelo 77

4.5 Ku Rhekhoda Na Ku Vika 80

4.6 Ntiyisiso/Moderexini Ya Makambelelo 80

4.6.1 Makambelelo Ya Mafundza 80

4.6.2 Mintirho Ya Makambelelo Ya Swanomo 81

4.7 Vuangarheto 81

DLILOSARI 82

XIYENGE XA 1: NTIVISO WA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO

1.1 VUNDZHAKU

Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta R-12 (XKR) xi hlamusela pholisi ya kharikhulamu na makambelelo eka xiyenge xa swikolo.

Ku antswisa matirhiselo ya xona Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xi antswisiwile naswona ku antswisiwa loku ku ta sungula ku tirhisiwa hi Sunguti 2012. Tsalwa rin'we leri hlanganeke ra Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo ri endliwile eka dyondzo yin'wana na yin'wana ku siva Switatimende swa tidyondzo, Swiletelo swa minongonoko yo dyondza na Swiletelo swa makambelelo ya dyondzo leswa khale eka Tigiredi ta R - 12.

1.2 NKATSAKANYO WA KHARIKHULAMU

(a) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta R-12 (Sunguti 2012) xi yimela xitatimende xa pholisi yo dyondza no dyondzisa eswikolweni swa Afrika-Dzonga naswona xi katsa leswi landzelelaka:

(i) Switatimende swa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo swa dyondzo yin'wana na yin'wana ya xikolo leyi pfumeleriweke hilaha swi longoloxiweke hakona

(ii) Tsalwa ra *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R - 12;*: na

(iii) Tsalwa ra pholisi ra : *National Protocol for Assessment Grades R- 12 (January 2012)*.6.

(b) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta R - 12 (Sunguti 2012) xi siva switatimende swa tikharikhulamu ta rixaka swimbirhi swa nkarhi wa sweswi ku nga:

(i) *Revised National Curriculum Statement Grades R - 9, Government Gazette No. 23406 of 31 May 2002*, na

(ii) *National Curriculum Statement Grades 10 - 12 Government Gazettes, No. 25545 of 6 October 2003* and *No. 27594 of 17 May 2005*

(c) Switatimende swa Kharikhulamu ya Rixaka leswi kunguhatiweke eka tindzimanantsongo ta (a) na (b) swi angarhela switsariwa swa pholisi leswi landzelaka. Switsariwa leswi swi ta siviwa hi ndlela yo engetela hi switsongotsongo hi Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta R - 12 (Sunguti 2012) hi malembe ya 2012 - 2014:.

(i) Switatimende swa Dyondzo, Swiletelo swa Nongonoko wo Dyondza na Swiletelo swa Makambelelo ya Dyondzo swa Tigiredi ta R - 9 na Tigiredi ta 10 - 12,

(ii) Tsalwa ra pholisi ra, *National Policy on assessment and qualifIcations for schools in the General Education and Training Band*, eka *Government Notice No. 124* eka *Government Gazette No. 29626* ya 12 Nyenyenyani 2007;

(iii) Tsalwa ra pholisi ra, the *National Senior CertifIcate: A qualifIcation at Level 4 on the National QualifIcations Framework (NQF)*, leri hangalasiweke eka *Government Gazette No.27819* ya 20 Mawuwani 2005;

(iv) Tsalwa ra pholisi ra, *An addendum to the policy document, the National Senior Certiflcate: A qualiflcation at Level 4 on the National Qualiflcations Framework (NQF),* mayelana na vadyondzi lava nga na swilaveko swo hlawuleka, leri hangalasiweke eka *Government Gazette, No.29466* ya 11 N'wendzamhala 2006, ri katsiwile eka tsalwa ra pholisi ra , *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R - 12; na*

(v) Tsalwa ra pholisi ra, *An addendum to the policy document, the National Senior Certiflcate: A qualiflcation at Level 4 on the National Qualiflcations Framework (NQF), mayelana na tsalwa ra National Protocol for Assessment (Grades R - 12)*, leri hangalasiweke eka *Government Notice No.1267* eka *Government Gazette No. 29467* ya 11 N'wendzamhala 2006.

(d) Tsalwa ra pholisi ra *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Tigiredi ta R - 12* na swiyenge swa Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo hilaha swi longoloxiweke hakona eka Kavanyisa ka 2, 3 na 4 eka tsalwa leri, ri vumba swipimo swa maendlelo na mipimo ya Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta R - 12. Hikwalaho, hi ku ya hi xiyenge xa 6A xa Nawu wa Swikolo swa Afrika-Dzonga (Act No. 84 wa 1996) yi ta, vumba masungulo ya ku va Holobye wa Dyondzo ya Masungulo a nyika vugimutsongo bya mimbuyelo na mipimo, xikan'we na maendlelo yo kambela matirhelo ya vadyondzi lama nga ta tirhisiwa eka swikolo swa mfumo na leswi tiyimeleke.

1.3 SWIKONGOMELO SWA KHARIKHULAMU YA AFRIKA-DZONGA HI KU ANGARHELA

(a) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta R - 12 xi nyika nhlamuselo ya leswi swi tekiwaka swi ri vutivi, vuswikoti na mikoka leyi faneleke ku dyondziwa. Xikongomelo xa kharikhulamu i ku tiyisisa leswaku vana va kuma no tirhisa vutivi na vuswikoti hi tindlela leti nga ta nkoka evuton'wini bya vona vini. Eka leswi, kharikhulamu yi kondletela mhaka ya vutivi byo simekiwa eka mbangu lowu vadyondzi va tshamaka eka wona yi ri karhi yi tekela enhlokweni swa nkoka leswi humelelaka emisaveni.

(b) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi taR - 12 xi tirha:

- ku fuwisa vadyondzi hi vutivi, vutshila na mikoka leyi nga ta endla leswaku va kota ku tienerisa, na ku va na xiave xa nkoka exikarhi ka vanhu tanihi vaakatiko va tiko leri tshunxekeke, handle ka ku langutisa vundzhaku bya vona mayelana na swa mahanyelo na ta ikhonomi, rixaka, rimbewu, vuswikoti bya swa le mirini na ta le byongweni;
- ku endla leswaku va kota ku flkelela dyondzo ya le henhla;
- ku olovisa ku hundzuka ka mudyondzi ku suka etindhawini to dyondzela eka tona ku ya endhawini ya ntirho; na
- ku nyika vathori matimu yo enela ya vuswikoti bya mudyondzi.

(c) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka ya Tigiredi ta R - 12 xi simekiwe eka misinya leyi landzelaka:

- Ku hundzuluxa mahanyelo ya vanhu: ku tiyisisa leswaku ku pfumaleka ka ndzingano ka mikarhi leyi hundzeke ka lulamisiwa, na leswaku swiyenge hinkwaswo swa vanhu va laha tikweni swi nyikiwa swivandla swo ringana swo dyondza Ku dyondza hi ku gingirika na vuxoperi: ku hlohletela maendlelo yo kombisa ku gingirika na vuxoperi eku dyondzeni, ku nga ri ku tirhisa maendlelo yo bela enhlokweni na ku dyondza munhu a nga endli vuxoperi bya ntiyiso lowu nyikiweke;

- Vutivi bya le henhla na vuswikoti bya le henhla: mpimohansi wa vutivi na vuswikoti lebyi faneleke ku flkeleriwa eka giredi yin'wana na yin'wana bya kombisiwa na ku endleriwa mipimo leyi flkelelekaka eka tidyondzo hinkwato;

- Ku yisa emahlweni: vundzeni (leswi dyondziwaka) na mbangu wa giredi yin'wana na yin'wana swi komba ku hundzuka ku suka eka timhaka to olova kuya eka to tika;

- Timfanelo ta vanhu, nkatsahinkwavo, vululami bya mbangu na ta mahanyelo ya vanhu: ku katsa misinya na milawu ya vululami bya mbangu na ta mahanyelo ya vanhu na ya timfanelo ta vanhu hilaha swi hlamuseriweke hakona eka Vumbiwa ra Riphabuliki ya Afrika-Dzonga. Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta 10 - 12 xi tekela enhlokweni timhaka ta vuhambani tanihi vusweti, ku nga ringani ka vanhu, rixaka, rimbewu, ririmi, malembe, vutsoniwa na swin'wana swivangelo;

- Ku vona nkoka wa vutivi bya swa ndhavuko: ku amukela leswaku matimu na ndzhaka leyo fuwa ya ya tiko swi na nkoka ngopfu eka ku hlayisa minkoka leyi nga endzeni ka Vumbiwa; na

- Ku khorwisa, nkoka na vuswikoti: ku nyika dyondzo leyi yelanaka na ya matiko man'wana hi nkoka, vuanami na vuenti.

(d) Xitatimende xa Kharikhulamu ya Rixaka xa Tigiredi ta R - 12 yi kongomisa eku humeleriseni ka vadyondzi lava nga ta kota:

- ku lemuka na ku olololoxa swiphiqo va tlhela va teka na swiboho hi ku ehleketa na ku hi ndlela ya vuxoperi na vutumbuluxi;

- ku tirha hi mfanelo va ri voxe na loko va ri na van'wana tanihi swirho swa xipano;

- ku lulamisa na ku lawula vona vinyi xikan'we migingiriko ya vona hi vutihlamuleri na hi ndlela leyi vuyerisaka;

- ku hlengeleta, xopaxopa, lulamisa, na ku hlela mahungu hi vuxoperi;

- ku vulavurisana na van'wana hi ndlela leyi vuyerisaka hi ku tirhisa swilo leswi ngo voniwa kunene, swo fanisa na/kumbe vutshila bya ririmi byo hambanahambana;

- ku tirhisa sayense na thekinoloji hi ndlela leyi vuyerisaka na hi vuxoperi a komba vutihlamuleri eka mbangu na rihanyu ra van'wana; na ku

- ku kombisa ku twisisa vuxaka bya swilo na timhaka ta laha misaveni hi ku lemuka leswaku mhaka yihi kumbe yihi loko yi ahluriwa a yi ahluriwi yi ri emoyeni.

(e) Nkatsahinkwavo wu fanele ku va mbilu ya malulamiselo, makunguhatelo na madyondziselo exikolweni xin'wana na xin'wana. Leswi swi nga humelela ntsena loko vadyondzisi va ri na ntwisiso wo twala eka ku lemuka na ku lulamisa swiphiqo swa ku dyondza, na ku kunguhatela vanhu va tinxakaxaka.

Xilo xikulukumba eku lawuleni nkatsahinkwavo i ku vona leswaku swirhalanganyi swa paluxiwa na ku olololoxiwa hi swiyenge hinkwaswo leswi seketelaka xikolo, ku katsa vadyondzisi, mitlawa leyi seketelaka ya swifundza, mitlawa leyi nga eka tindhawu ta le henhla to dyondzela, vatswari na swikolo swa lava nga na swilaveko swo hlawuleka. Ku herisa swirhalanganyi etitlilasini, vadyondzisi va fanele va tirhisa tindlela to hambanahambana to letela vadyondzi tanihi leti nga eka swiletelo swa Ndzawulo ya Dyondzo ya Masungulo lexi vuriwaka *Guidelines for Inclusive Teaching and Learning(2010*).

1.4 MAAVELO YA NKARHI

1.4.1. Xiyimo xa Masungulo

(a) Nkarhi wo dyondzisa wa tidyondzo eka Xiyimo xa Masungulo wu tanihilaha swi kombisiweke eka tafula leri nga laha hansi:

DYONDZO	GIREDI YA V (TIAWARA)	TIGIREDI TA 1-2 (TIAWARA)	GIREDI YA 3 (TIAWARA)
Ririmi ra le Kaya	10	7/8	7/8
Ririmi ro Engetela ro Sungula		2/3	3/4
Matematiki	7	7	7
Ntivo swa Vutomi • Vutivi bya Masungulo • Vutshila byo Tumbuluxa • Dyondzo ya swa Vutiolori • Dyondzo ya swa Rihanyo	6 (1) (2) (2) (1)	6 (1) (2) (2) (1)	7 (2) (2) (2) (1)
NTSENGO	**23**	**23**	**25**

(b) Nkarhi wo dyondzisa wa Tigiredi ta V, 1 na 2 i 23 wa tiawara kutani Giredi ya 3 yi averiwa 25 wa tiawara.

(c) Tiawara ta khume ti averiwe tindzimi eka tigiredi ta V - 2 na tiawara ta 11 eka Giredi ya 3. Mpimohenhla wa tiawara ta 8 na mpimohansi wa tiawara ta 7 wu averiwe Ririmi ra le Kaya, na mpimohansi wa tiawara ti2 na mpimohenhla wa tiawara ti3 wu averiwa Ririmi ro Engetela eka tigiredi ta V-2 . Eka Giredi ya 3 mpimohenhla wa tiawara ta 8 na mpimohansi wa tiawara ta 7 wu averiwe Ririmi ra le Kaya kutani mpimohansi wa tiawara ti3 na mpimohenhla tiawara ta 4 wu averiwa Ririmi ro Engetela ro Sungula.

(d) Eka dyondzo ya Ntivo swa Vutomi, Vutivi bya Masungulo byi averiwe awara yin'we eka Tigiredi ta V - 2, na tiawara ti2 tanihilaha swi kombisiweke hakona eka swiangi swa Giredi ya 3.

1.4.2 Xiyimo xa le Xikarhi

(a) Tafula leri nga laha hansi ri komba tidyondzo na nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa le Xikarhi

DYONDZO	TIAWARA
Ririmi ra le Kaya	6
Ririmi ro Engetela ro Sungula	5
Matematiki	6
Sayense na Thekinoloji	3, 5
Tisayense ta swa Vanhu	3
Ntivo swa Vutomi • Vutshila byo Tumbuluxa • Dyondzo ya swa Vutiolori • Dyondzo ya swa Rihanyo	4 (1, 5) (1) (1, 5)
NTSENGO	**27, 5**

1.4.3 Xiyimo xa le Henhla

(a) Nkarhi wo dyondzisa eka Xiyimo xa le Henhlawu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	TIAWARA
Ririmi ra le Kaya	5
Ririmi ro Engetela ro Sungula	4
Matematiki.	4, 5
Tisayense ta swa Ntumbuluko	3
Tisayense ta swa Vanhu	3
Thekinoloji	2
Tisayense ta mafambiselo ya swa ikhonomi	2
Ndzhendzheleko wa swa Vutomi	2
Vutshila na Ndhavuko	2
NTSENGO	**27, 5**

1.4.4 Tigiredi ta 10-12

(a) Nkarhi wo dyondza eka Tigiredi ta 10-12 wu yime hi ndlela leyi:

DYONDZO	NKARHI LOWU VEKIWEKE HI VHIKI (TIAWARA)
Ririmi ra le kaya	**4.5**
Ririmi ro Engetela ro Sungula	**4.5**
Matematiki	**4.5**
Ndzetelo wa swa vutomi	**2**
Mpimohansi wa tidyondzo tin'wana na tin'wana tinharhu leti hlawuriweke eka Ntlawa wa B eka Xitandzhaku xa B, Matafula ya B1-B8 ya le ka Xitsariwa xa pholisi xa, *National policy pertaining to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12, hi ku ya hi swiringanyeto leswi pimanyisiweke eka ndzimana ya 28 ya xitsariwa xa pholisi lexi boxiweke.*	**12 (3x4h)**
NTSENGO	**27.5**

Nkarhi lowu pimiweke hi vhiki wu nga tirhisiwa ntsena eka mpimohansi lowu lavekaka wa tidyondzo ta *Xitatimende xa kharikhulamu ya Rixaka Tigiredi ta V-12 (XKR)* tanihilaha swi kombisiweke hakona laha henhla, naswona wu nga ka wu nga tirhisiwi eka tidyondzo tin'wana to engetela. Loko mudyondzi a navela ku dyondza tidyondzo to engetela, ku fanele ku engeteriwa nkarhi wo ti dyondza.

XIYENGE XA 2: NTIVISO WA TINDZIMI

2.1 TINDZIMI EKA XITATIMENDE XA PHOLISI YA KHARIKHULAMU NA MAKAMBELELO

Ririmi i xitirhisiwa lexi vanhu va humesaka ha xona miehleketo ya vona no kota ku vulavurisana. I xitirhisiwa nakambe xa mfuwo na nkhaviso lexi tirhisiwaka exikarhi ka vanhu ku antswisa misava leyi va hanyaka eka yona. Ku dyondza ku tirhisa ririmi hi mfanelo swi pfuna vadyondzi ku ehleketa na ku kuma vutivi, ku phofula ta xiviri, ta matitwelo na mavonelo ya vona, ku tihlanganisa na ku burisana na van'wana na ku hlenga vutomi bya vona. Ri tlhela nakambe ri nyika vadyondzi swifaniso na mianakanyo leyi fuweke, ya matimba na ku enta leyi va yi tirhisaka ku hlenga vutomi bya vona leswaku byi antswa ku tlula leswi byi nga xiswona na ku va byi vonakala ku tlula leswi byi nga xiswona. Hi ririmi leri, ku hambanahambana ka mimfuwo na ka vuxaka exikarhi ka vanhu swa kombisiwa na ku vumbiwa, naswona hi ririmi leri swilo leswi, swi nga cinciwa, swi ndlandlamuxiwa na ku antswisiwa

2.1.1 Swiyimo (tilevhele) swa Tindzimi

Ku dyondzisiwa ka tindzimi eka Tigiredi ta 10 – 12 ku katsa tindzimi hinkwato ta ximfumo ta Afrika-Dzonga, ku nga, Afrikaans, English IsiNdebele, IsiXhosa, Sepedi, (Sesotho sa Leboa) IsiZulu, Sesotho, Setswana, Siswati, Tshivenda na Xitsonga - ku katsa na tindzimi tin'wana to ka ti nga ri ta ximfumo. Tindzimi leti ti nga dyondzisiwa eka swiyimo swo hambana.

Ririmi ra le Kaya i ririmi ro rhanga ku dyondziwa hi vadyondzi. Hambiswiritano, swikolo swo tala swa Afrika-Dzonga a swi dyondzisi tindzimi ta le kaya ta van'wana va vadyondzi kumbe vadyondzi hinkwavo lava tsariseke eswikolweni, kambe swikolo swi nga ha va na rin'we kumbe timbirhi tindzimi leti dyondzisiwaka ti ri eka xiyimo xa Ririmi ra le Kaya. Hikwalaho, mavito: Ririmi ra le Kaya na Ririmi ro Engetela ro Sungula, ya vula swiyimo swa vuswikoti leswi ririmi ri dyondzisiwaka eka swona, ku nga ri ririmi ra manana (ra le Kaya) kumbe ririmi leri dyondziweke (tanihi le ka tindzimi to engetela). Hi ku landza xikongomelo xa pholisi leyi, swin'wana na swin'wana leswi khumbaka ririmi ra le kaya swi fanele ku twisisiwa tanihi xiyimo xa vuswikoti lexi ririmi ri dyondzisiwaka eka xona, ku nga ri ririmi hi roxe.

Xiyimo xa Ririmi ra le Kaya xi nyika vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na vanhu van'wana lebyi lavekaka etindhawini laha ku nga na vanhu na vuswikoti byo tirhisa ririmi eka swa tidyondzo lebyi nga na nkoka eku dyondzeni ka tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu. Eka xiyimo lexi xa ririmi ntshikelelo wu le ka ku dyondzisa vuswikoti bya ku yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala. Xiyimo lexi xi nyika nakambe vadyondzi vuswikoti byo twisisa matsalwa, byo vona vuxongi na byo anakanya leswaku va ta kota ku tivumbela, ku anakanya, na ku ganyisa matwisiselo ya vona ya misava leyi va hanyaka eka yona. Hambiswiritano, ntshikelelo na ntikelo wa vutshila byo yingisela na byo vulavula ku suka eka Tigiredi ta 7 ku ya emahlweni i wutsongo loko wu pimanisiwa na vuswikoti byo hlaya no tsala.

Ririmi ro Engetela ro Sungula ri vula ririmi leri nga riki ra manana kambe leri tirhisiwaka ku vulavurisana eka swiyimo swo karhi erixakeni. Hileswaku ririmi ra ku dyondzisa na ku dyondza eka dyondzo. Kharikhulamu yi nyika nseketelo lowukulu eka vadyondzi lava va nga ta tirhisa ririmi ro engetela ro sungula tanihi ririmi ro dyondza no dyondzisa. Hi ku hela ka Giredi ya 9, vadyondzi lava va fanele va kota ku tirhisa Ririmi ra vona ra le Kaya na ririmi ro engetela ro sungula hi ndlela leyi faneleke na hi vutitshembi hi swikongomelo swo hambanahambana, ku katsa na ku dyondza.

EAfrika-Dzonga, vana vo tala va sungula ku tirhisa ririmi ra vona ro engetela, Xinghezi, tanihi Ririmi ra ku Dyondza na ku Dyondzisa (RDD).

Leswi swi vula leswaku va fanele ku flkelela xiyimo xa le henhla xa ririmi Ra Xinghezi. Va fanele ku va va kota ku hlaya na ku tsala kahle hi Xinghezi.

Xiyimo xa Ririmi ro Engetela ro Sungula ku tekiwa leswaku vadyondzi va nga va va nga ri hava vutivi bya ririmi leri loko va flka exikolweni. Eka malembe yo sungula ya xikolo, nkongomiso wu le ku vumba vuswikoti bya ku twisisa na ku vulavula ririmi – vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na vanhu van'wana. Eka Tigiredi ta 2 na 3 vadyondzi va sungula ku aka vuswikoti bya ku hlaya na ku tsala ehenhla ka masungulo lama ya ku kota ku vulavula. Va tlhela va tirhisa vuswikoti byo hlaya na ku tsala lebyi se va nga byi dyondza eka Ririmi ra vona ra le Kaya.

Eka Swiyimo swa le Xikarhi na le Henhla vadyondzi va ya emahlweni va tiyisisa vuswikoti bya vona bya ku yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala. Eka nkarhi lowu, vana vo tala va dyondza hi Ririmi ro Engetela ro Sungula, Xinghezi, kutani va fanele va humelerisiwa swinene eka rona. Hikokwalaho ka leswi, ntshikelelo wukulu eka Ririmi ro Engetela ro Sungula wu fanele wu va eka ku tirhisa ririmi eka ku ehleketa na ku ehleketisisa. Leswi swi pfumelela vadyondzi ku ndlandlamuxa vuswikoti bya vona bya matwisiselo, lebyi va byi lavaka ku dyondza tidyondzo to fana na Tisayense, Matematiki, tin'wana na tin'wana hi Xinghezi. Va tlhela va tirha swinene hi switshuriwa swa matsalwa na ku sungula ku ndlandlamuxa vuswikoti bya vuxongi na vuanakanyi hi Ririmi ra vona ro Engetela.

Hi nkarhi lowu vadyondzi va nghenaka eka Xiyimo xa le Henhla , va fanele va ri na vutivi byo antswa byo tirhisa Ririmi ro Engetela ro Sungula mayelana na vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na van'wana na vuswikoti byo tirhisa ririmi eka ku twisisa tidyondzo. Hambiswiritano, ntiyiso hi leswaku vadyondzi va va va nga si kota ku vulavurisana kahle na van'wana hi ririmi ro engetela ro sungula eka giredi leyi. Hikwalaho ka leswi ntlhontlho eka Xiyimo xa le Henhla, i ku nyika vadyondzi nseketelo eka ta ririmi na ku va nyika kharikhulamu leyi nga ta endla leswaku va flkelela swilaveko leswi languteriweke eka Xiyimo xa le Henhla. Swilaveko leswi swi fanele swi endla leswaku vadyondzi va tirhisa ririmi ro engetela hi vuswikoti bya le henhla lebyi nga ta va lulamisela dyondzo ya le henhla kumbe entirhweni. Kutani ku bumabumeriwa leswaku laha swi kotekaka, vadyondzi eka xiyimo xa le henhla va dyondzisiwa minongoti leyi fanaka eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi eka swiyimo hinkwaswo swa ririmi.

Eka Xiyimo xa Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi ku tekiwa leswaku vadyondzi va nga va ri hava vutivi bya ririmi leri loko va flka exikolweni. Eka malembe yo sungula ya xikolo, nkongomiso wu le ku vumba vuswikoti bya ku twisisa na ku vulavula ririmi – vuswikoti bya masungulo byo vulavurisana na vanhu van'wana. Eka Tigiredi ta 4 -6 vadyondzi va sungula ku aka vuswikoti bya ku hlaya na ku tsala ehenhla ka masungulo lama ya ku kota ku vulavula. Va tlhela va tirhisa vuswikoti byo hlaya na ku tsala lebyi se va nga byi dyondza eka Ririmi ra vona ra le Kaya na Ririmi ro Engetela ro sungula.

Eka Tigiredi ta 7-9 vadyondzi va ya emahlweni va tiyisisa vuswikoti bya vona bya ku yingisela, ku vulavula, ku hlaya na ku tsala.

Hi nkarhi lowu vadyondzi va sungulaka Giredi ya 10, va fanele va ri na vutivi byo antswa byo tirhisa Ririmi ro Engetela ro Sungula eka ku burisana na van'wana na le ka matirhiselo ya rona eka swa tidyondzo. Hambiswiritano, ntiyiso hi leswaku vadyondzi va va va nga si kota ku burisana kahle hi Ririmi ro Engetela ro Sungula eka Giredi leyi. Hikwalaho ka leswi ntlhontlho eka Tigiredi ta 10-12 i ku nyika vadyondzi nseketelo eka ta ririmi na ku va nyika kharikhulamu leyi nga ta endla leswaku va flkelela swilaveko leswi languteriweke eka Giredi ya 12. Swilaveko leswi swi fanele swi endla leswaku vadyondzi va tirhisa ririmi ro engetela hi vuswikoti bya le henhla lebyi nga ta va lulamisela dyondzo ya le henhla kumbe entirhweni.

Swikongomelo swo kongoma swo dyondza tindzimi

Ku dyondza Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi swi fanele ku endla leswaku vadyondzi va kota ku:

- kuma vuswikoti bya ririmi lebyi lavekaka eku vulavuleni hi ndlela leyi faneleke eka ririmi leri ku kongomiweke eka rona eka xiyimo xa le hansi;

- yingisela, vulavula, hlaya/langutisa na ku tsala ririmi hi ku titshembha na ntsakelo. Vuswikoti na matitwelo ya muxaka lowu swi vumba masungulo ya ku va munhu a dyondza vutomi bya yena hinkwabyo;
- kombisa mavonelo ya vona na ntlhaveko hi ku titshemba (hi ku vulavula na hi ku tsala), leswaku va ta titshembha eka ririmi;
- tirhisa ririmi na mianakanyo ya vona ku kuma swinyingi hi vona vini na leswi humelelaka evuton'wini bya vona. Leswi swi ta endla leswaku va kota ku phofula mintokoto ya vona na leswi va swi kumaka emisaveni hi ku vulavula na ku tsala;
- tirhisa ririmi ku kuma na ku tirhisa mahungu hi mfanelo loko va dyondza tidyondzo hinkwato ta kharikhulamu hi ku angarhela ku ya hi tinxakaxaka ta mbangu. Ku hlaya na ku tsala mahungu i vutshila bya nkoka eka "minkarhi leyi yo hanya hi mahungu" naswona swi vumba masungulo yo dyondza eka vutomi hinkwabyo;
- tirhisa ririmi tanihi ndlela yo nyika mavonelo ehenhla ka nhlokomhaka yo tiveka; ku tihlanganisa na switshuriwa swo hambanahambana na ku hlaya switshuriwa hi swikongomelo swo hambanahambana, tanihi ku titsakisa, ku kuma mahungu na ku vulavula.

2.1.2 Vuswikoti bya ririmi

Kharikhulamu ya Ririmi ro Engetela ra vumbirhi yi veketeriwe ku ya hi vuswikoti lebyi landzelaka:

1	Ku yingisela na Ku vulavula
2	Ku hlaya na Ku langutisa
3	Ku tsala na Ku andlala
4	Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi

2.1.3 Maendlelo yo dyondzisa ririmi

Maendlelo eku dyondziseni ka ririmi eka xitsariwa lexi hi lama simekiweke eka switshuriwa**,** lama simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa, lama tirhisaka mpfanganiso na madyondziselo yo landzelela magoza.

Maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa na lama **simekiweke eka ku dyondza ririmi hi ku ri tirhisa** ya lawuriwa hi ku tumbuluxa na ku tirhisa switshuriwa nkarhi na nkarhi.

Maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa ya valanga ndlela leyi switshuriwa swi tirhaka hi yona. Xikongomelo xa maendlelo lama simekiweke eka switshuriwa i ku endla leswaku vadyondzi va va na vutivi bya xiyimo xa le henhla, va titshemba na ku va vahlayi va vuxoperi, va va vatsari, valangutisi na vatumbuluxi va switshuriwa. Maendlelo lawa ya katsa ku yingisela, ku hlaya na ku xopaxopa switshuriwa ku endlela ku twisisa ndlela leyi switshuriwa swi tshuriwaka hakona na nkucetelo wa swona. Maendlelo lawa ya lawuriwa hi ku twisisa ndlela leyi switshuriwa swi tumbuluxiweke hi yona.

Maendlelo lama simekiweke eka ku dyondzisa ririmi hi ku ri tirhisa ya vula leswaku loko ku dyondziwa ririmi, mudyondzi u fanele ku nyikiwa vutivi byo anama na ku pfuriwa mahlo swinene loko swi ta eka ririmi leri ri nga ku tirhisiweni naswona u fanele ku nyikiwa nkarhi wo tala wo titoloveta kumbe ku tirhisa ririmi leri eka swiyimo swa vutomi leswi hanyaka na ku yelana na vutomi bya masiku hinkwawo. Ku dyondza ririmi swi fanele ku flkisiwa na le tlilasini laha vadyondzi va nga ta dyondza vuswikoti byo hlaya na ku tsala hi ku hlaya switshuriwa swo tala na ku tsala hi minkarhi yo tala.

Ku dyondzisa ririmi swi humelela hi ndlela ya mpfanganiso, laha mudyondzisi a kombisaka maendlelo lamanene, vadyondzi va titoloveta vuswikoti lebyi faneleke emintlaweni va nga si ya tirha va ri voxe. Xivumbeko xa dyondzontsongo yo karhi xi fanele ku va lexi dyondzo yi sungulaka hi ku endliwa hi tlilasi hinkwayo yi nga si endliwa hi mintlawa ku flkela laha vuswikoti byi kombisiwaka hi mudyondzi a ri yexe.

Maendlelo yo dyondzisa ririmi hi ku landzelela magoza ya tirhisiwa loko vadyondzi va hlaya, va tumbuluxa switshuriwa swanomo na swo tsariwa. Vadyondzi va nghenelela eka swiyimo swo hambanahambana swa magoza yo yingisela, yo vulavula, yo hlaya, na yo tsala. Va fanele ku hleketa hi ta vaamukeri va mahungu na xikongomelo enkarhini wa magoza lawa. Leswi swi endla leswaku va vulavurisana na ku kombisa miehleketo hi ndlela ya ntumbuluko. Xikombiso, ku dyondzisa ku tsala a swi kongomisi eka xitshuriwa ntsena, kambe swi kongomisa eka xikongomelo na magoza yo tsala. Hi nkarhi wa ku tsala loku landzelelaka magoza vadyondzi va dyondzisiwa ku tumbuluxa timhaka, ku ehleketa hi ta xikongomelo na vaamukeri va mahungu, ku tsala mimpfampfarhuto, ku hlela ntirho wa vona na ku andlala xitshuriwa xo tsariwa lexi paluxaka miehleketo ya vona.

Maendlelo eka ku dyondzisa matsalwa

Madyondziselo ya matsalwa ya fanele ku kongomisa eka ku dyondzisela ku twisisa naswona ya ta katsa naqhinga ya ku hlaya hi ku landzelela magoza (ku tilulamisela ku hlaya, hi nkarhi wa ku hlaya na le ndzhaku ka ku hlaya) Xikongomelonkulu xo hlaya matsalwa etlilasini i ku hluvukisa ndzemuko lowo hlawuleka wa matirhiselo ya ririmi ro hluteka, leri nga na nhlamuselonene, nhlamuselo yo gega, mimfungho na ku enta ku tlula leri va ri hlayaka eka switshuriwa swin'wana. Hambileswi matsalwa yo tala ya nga yo hungasa, yo hlekisa kumbe ku paluxa swo karhi, vatsari lava tsalaka hi ku tinyiketa va tsala tinovhele, mintlangu na switlhokovetselo hikuva va lava ku avelana na ku paluxela vanhu mavonele, miehleketo na timhaka kumbe swiphiqo swo karhi: tani hi milawu, mavonele-xipolitiki na leswi va swi kholwaka. Matirhiselo ya vona ya ririmi hi ndlela ya vutshila ya engetela eka ku paluxa, ku tiyisisa na ku tshikelela mavonelo ya vona. Ku dyondzisa matsalwa a swi olovi, kambe a swi endleki handle ka ku va vadyondzi va nyika matwisiselo ya vona hi ndlela leyi hlutekeke na ku va na ntiyiso. Loko vadyondzi vo ka va nga dyondzi ku twisisa matsalwa hi voxe, a va nge dyondzi swo tala. Vadyondzisi va fanela ku hunguta mhaka yo nyika matwisiselo ya nhlamuselo ya switshuriwa na mavonelo ya vona, kambe va pfumelela vadyondzi ku va na xiave lexi amukelekaka xo nyika matwisiselo ya vona. Ku kuma mongo wa xitshuriwa a hi ku va u kota ku vula leswi nga swona kumbe leswi nga hoxeka, kambe i ku va muhlayi a kuma mongo wa leswi a swi hlayaka.

Tindlela to antswa ta maendlelo yo dyondzisa matsalwa ti ta katsa swin'wana kumbe hinkwaswo swa leswi landzelelaka:

- Ringeta ku hlaya swo tala eka xitshuriwa hilaha swi kotekaka hakona etllasini u nga pfl u wisa u endla migingiriko yin'wana. Leswi swi fanele swi nga teki mavhiki yo hundza mambirhi. I swa nkoka ku va vadyondzi va va na miehleketo yo tenga ya leswi humelelaka eka xiyimo xa le hansihansi xa xitshuriwa. Ku heta nkarhi wo leha mi ri karhi mi hlaya xitshuriwa na vadyondzi swi onha ku twisisa kungu ra xitori. Titlilasi tin'wana ti nga hlaya switshuriwa ku nga ri na nseketelo wo tano. Leswi swi fanele ku kuceteriwa. Ku fanele ku dyondzisiwa vutlhokovetseri, ku nga ri switlhokovetselo. Hlayani switlhokovetselo swo tala hilaha swi kotekaka hakona etlilasini, na ku tiyisisa leswaku vadyondzi va tsala switlhokovetselo na vona.

- Ku kuma mongo wa matsalwa i swa nkoka eka nghingiriko wa xiyimo xa yunivhesiti, naswona vadyondzi eka xiyimo lexi a va fanelangi ku nghena eka xiyimo xa le henhla ku kuma mongo. Hambiswiritano, xikongomelo i xo dyondzisa switshuriwa ku kombisa vadyondzi leswaku ririmi ra le kaya ri nga tirhisiwa hi ku twisiseka, hi vutlhari, hi ku vona hi tihlo ra miehleketo na hi vuswikoti bya ntumbuluko. Leswi swi vula leswaku hi fanele ku langutisa hi vuxiyaxiya leswaku xitshuriwa xi tumbuluxiwa njhani, xi tirhisiwa njhani na ku cinciwa ka malongoloxelo leswaku leswi vuriwaka swi ta humela erivaleni no tshikeleriwa. Ntirho wo tano

wu katsa vukona kumbe ku pfumaleka ka vufananisi; ku languta muxaka wa vufananisi lowu hlawuriweke hi mutsari na leswaku hikokwalaho ka yini a wu hlawurile; ku languta swivumbeko swa swivulwa na mavumbelo ya tindzimana, na maandlalelo ya switlhokovetselo; nhlawulo wa marito, swikongomelonkulu kumbe nkongomelo lowu tshikeleriwaka eka xitshuriwa hinkwaxo, matirhiselo ya swiyimelo, mpfumawulo na muhlovo laha swi faneleke. Vunyingi bya ntirho lowu wu fanele wu endliwa ku ri karhi ku tirhisiwa switshuriwa, kambe ku xopaxopa xitshuriwa ntila hi ntila swi dlaya vuswikoti bya vadyondzi byo tikumela tinhlamuselo leti tumbeleke ta xitshuriwa.

- Vutsari byo tumbuluxa byi fanele ku katsiwa eka tidyondzo ta matsalwa. Migingiriko yo tsala leyi lavaka ku twisisa hi vukheta xitshuriwa lexi hlayiwaka yi nga pfuna vadyondzi ku flkelela xiyimo xa le henhla xo kota ku vona vuxongi bya matsalwa. Minkanerisano ya tlilasi yi nga vuyerisa loko un'wana na un'wana a va na xiave. Kambe minkanerisano ya le tlilasini leyi yisaka eka migingiriko yo tsala yi na xikongomelo lexi nga rivaleni naswona yi vuyerisa hinkwavo.

- Xo hetelela, i swa nkoka ku kombisa leswaku matsalwa a hi mhaka yo nyika tinhlamulo leti nga tona. Xitshuriwa lexi heleleke xi vula swin'wana ku nga ri hi swiphemuphemu swa xona. Ku hlaya xitshuriwa hi ndlela leyinene swi katsa maendlelo yo hlaya hinkwaxo hi ri karhi hi twisisa leswi xi vulaka swona, vutumbuluxi, vuhina endzeni ka xona na hi ndlela yo swi valanga.

Maendlelo man'wana eka matsalwa lawa ya nga pfanganyisiwaka na ku dyondzisela ku twisisa na ku twisisa swihlawulekisinkulu swa matsalwa i **ndzandzelelano wa swiendleko, mutsari, nkongomelo, na muxaka wa matsalwa**. Maendlelo lawa ya nga tirhisiwa swin'we.

Eka **maendlelo yo languta ndzandzelelano wa swiendleko**, vadyondzi va nga endla vulavisisi va hlanganisa nkarhi lowu tsalwa ri tsariweke hi wona na swa matimu ya nkarhi wa kona.

Eka **maendlelo yo languta mutsari**, vadyondzi va nga teka xiave eka ku dyondza mutsari hi vuenti na vuanami, ngopfungopfu eka vutlhokovetseri laha va nga vumbaka vuxaka exikarhi ka xitlhokovetselo xa yena na nkarhi wo karhi eka matimu.

Eka **maendlelo yo languta nkongomelo**, vadyondzi va nga langutisa minkongomelo yo tanihi vululami, ku humelela, rirhandzu na sw. na sw. eka switlhokovetselo swo hlaya swo hambanahambana kumbe tinxaka ta matsalwa kutani va swi yelanisa na swiendleko swa ntiyiso swa vutomi. Va nga teka swiboho hi swiendlo swa ximunhuhatwa na ku nyika vonelo hi nkongomelo.

Mayelano na **maendlelo yo languta muxaka wa tsalwa,** vadyondzi va nga veka hi mintlawa, pimanisa no hambanisa tinxaka to hambanahambana ta matsalwa, xik. Ku hambana exikarhi ka kungu ra novhele/xitori xo koma/ntlangu/ mfuwo wa rixaka.

Maendlelo yo dyondzisa ririmi

Ku dyondzisa swiaki swa ririmi swi fanele ku kongomisa eka matirhiselo ya ririmi na leswi swi nga endliwaka hi ririmi, xik. Maendlelo ya nhlamuselo, maololoxelo ya swiphiqo eka ririmi na ku tsakela, ku kucetela vanghana na vatirhikulobye na ku tumbuluxa mahanyelo lawa ya nga fuwa hi timhaka ta vumunhu. Ku dyondzisa swiaki swa ririmi ku fanele ku va ndlela ya leswaku swilo swi humelela.

Madyondziselo ya swiaki swa ririmi/swiaki swa ntivoririmi ya fanele hikokwalaho ya va ya simekiwe ehenhla ka xitshuriwa, ku ri tirhisa na mpfanganiso.

Swinawana leswi landzelaka swi fanele ku tekeriwa enhlokweni loko ku dyondzisiwa swiaki swa ririmi:

- Ntivoririmi wu fanele ku dyondziseriwa ku tumbuluxa switshuriwa eka mbangu wa swona wa matirhiselo – hi marito man'wana wu tirhana na ririmi ra ntiyiso.
- Matirhiselo ya ririmi a ya faneli ku tirhisiwa ntsena eka ku xopaxopa swivulwa leswi tiyimelaka swi ri swoxe – ya fanele ya hlamusela ndlela leyi swivulwa swi nga vumbiwa hakona ku tumbuluxa switshuriwa leswi heleleke ku fana na switori, switsalwana, mapapila, swiviko, leswi vadyondzi va swi dyondzaka, hlayaka, no swi tsala exikolweni
- Ku tirhisiwa ka switirhisiwa swa ntiyiso swo fana na min'wangulano, tiinthavhiyu swi fanele ku khuthaziwa.
- Vumba vuxaka exikarhi ka swiaki swa ririmi na matirhiselo ya swona eka swiyimo swo hambanahambana. xik. ku humesela erivaleni miehleketo kumbe matitwelo, ku tivisa vanhu, ku vulavula kumbe ku vika swilo, swiendlo, swiendleko, kumbe vanhu lava mi hanyaka na vona, hi nkarhi lowu nga hundza kumbe nkarhi lowu taka, ku endla swikombelo, ku endla swiringanyeto, ku flhluta swakudya kumbe swakunwa, na ku ala ku flhlutiwa hi ndlela yo amukeleka, ku teka na ku angula eka swileriso; ku pimanisa na ku hambanisa swilo
- Tirhisa migingiriko ya le tlilasini leyi yelanisaka swiaki swa ririmi na mintirho, xik. nkarhi lowu nga hundza na xitsalwana xa ndzungulo na ku tsala xiviko
- Kongomisa eka mintirho leyi pfunaka. Ku tiva milawu ya ntivoririmi eka ririmi a swi endli leswaku mudyondzi a kota ku tirhisa ririmi hi ndlela leyi khomaneke no pfuna. Leswi swi nga swa nkoka eka matirhiselo i swiaki na matirhiselo ya ririmi lama hundzaka eka ku languta swivulwa ntsena. Leswi vulaka, ndlela leyi vanhu va tirhisaka ririmi ro vulavula (mbulavulo) kumbe ririmi ro tsariwa (xitshuriwa) hi ndlela leyi khomaneke no pfuna.
- Vadyondzi a va fanelanga ku xupuleriwa timhaka ta matwariselo na thoni handle ka loko ti vanga ku tsemeka ka nkhuluko eku vulavuleni.

2.2 MAAVELO YA NKARHI EKA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI

Eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi nkarhi lowu vekiweke wo dyondzisa vuswikoti bya ririmi byo hambanahambana wa bumabumeriwa:

VUSWIKOTI	NKARHI LOWU AVEWEKE HI VHIKI (TIAWARA)	NKARHI LOWU AVERI-WEKE HI NDZHENDZ-HELEKO WA MAVHIKI MAMBIRHI (TIAWARA)	%
Ku yingisela na Ku vulavula	2	1	25
Ku hlaya na ku Langutisa: Xikambelantwisiso na Matsalwa		1	25
Ku tsala na Ku andlala		1	25
Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi (leswi swi pfanganisiwe eka vuswikoti bya 4)		1	25

Nkarhi wo dyondzisa wa Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi i tiawara ti2 hi vhiki. Vundzeni hinkwabyo bya ririmi byi dyondzisiwa eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi (tiawara ta4). **Vadyondzisi a va boheki ku landzelela ndzhendzheleko lowu kambe va fanele ku tiyisisa leswaku vuswikoti bya ririmi, ngopfungopfu ku hlaya na ku tsala, swa endliwa nkarhi na nkarhi.** Nkarhi lowu nyikiwaka wa vuswikoti byo hambanahambana bya ririmi eka tigiredi ta 7 na 9 i wa mavhiki ya 36. Mune wa mavhiki i ya swikambelo. Mavhiki mambirhi i ya xikambelo xa Khotavuxika, man'wana mambirhi i ya xikambelo xa N'wendzamhala.

2.3 SWITIRHISIWA SWO SEKETELA KU DYONDZA NO DYONDZISA

Vadyondzi va fanele ku va na switirhisiwa leswi landzelaka eku dyondzeni Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi eka Tigiredi ta 7 – 9:

TIGIREDI TA 7 – 9	
Switirhisiwankulu	
Tibuku ta vadyondzi ta Ndzawulelo	√
Dikixinari	√
Xin'we xa leswi landzelaka xa matsalwa lawa ya pfumeleriweke/ya *ndzetelo	
Xinovhelana	√
Swirungulwana	√
Mfuwo wa rixaka	√
Xintlangwana	√
Vutlhokovetseri	√
Switirhisiwa swa swihangalasamahungu	
Maphephahungu	√
Timagazini	√
Minkanerisano ya le ka xiyanimoya/mintlangu	√
Minkombiso ya le ka thelevhixini/mintlangu/tidokhumenthari	√

*** Vadyondzi va fanele ku va va dyondzisiwe tinxaka tinharhu ta matsalwa emakumu ka xiyimo lexi, rixaka rin'we eka giredi yin'wana na yin'wana.**

Mudyondzisi wa Ririmi ri Engetela ra Vumbirhi u fanele a va na:

a) Xitsariwa xa Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo

b) National Language in Education Policy (LiEP)

c) Tibuku ta ririmi ta ndzawulelo leti tirhisiwaka hi vadyondzi na tibuku tin'wana to pfuneta hi xikongomelo xo karhi ku engetela eka leti ta ndzawulelo ti nga kona.

d) Dikixinari (ririmi rin'we, tindzimi timbirhi, tindziminyingi, thisorasi)

e) Tixaka ta matsalwa ya ndzawulelo leti faneleke

f) Switirhisiwa swo hambanahambana swa swihangalasamahungu: maphephahungu, timagazini, tiburochara, tifulayara na sw. na sw.

g) Mflkelelo eka swipfuni swo yingisela/swo voniwa

h) Swin'wana swa switirhisiwa swa swihangalasamahungu (maphephahungu, timagazini na tiburochara to hambanahambana).

Swihlovo swa le tlilasini

a) Switshuriwa swo hambanahambana ku pfumelela ku hlaya eka swiyimo swo hambanahambana. xik. nhlawulo wa vahlayi na tikhopi to ringana ta switshuriwa eka xiyimo xin'wana na xin'wana xa le tlilasini.

b) Switirhisiwa swo hambanahambana swa swihangalasamahungu: maphephahungu, timagazini, tiburochara, tifulayara, swinavetiso, tiphositara, switiviso na sw. na sw.

c) Swipfuneti swo yingisela/swo voniwa

XIYENGE XA 3: VUNDZENI NA MINKUNGUHATO YO DYONDZISA YA VUSWIKOTI BYA RIRIMI

Xiyenge lexi xi avanyisiwile hi swiphemu SWIMBIRHI: vundzeni bya vuswikoti, vundzeni na maqhinga, na minkunguhato eka kharikhulamu ya tindzimi, na Minkunguhato yo Dyondzisa.

3.1 KU YINGISELA NA KU VULAVULA

Ku yingisela na Ku vulavula i vuswikoti lebyi hambaneke kambe swa tirhisana. Haswimbirhi swi tirhisiwa siku na siku etlilasini loko vadyondzi va ri karhi va amukela no kanerisana hi mahungu yo karhi. Ku yingisela no vulavula ka mafundza ka xiyimo xo karhi, xik. ntlangu kumbe njhekanjhekisano, ku lava xiletelo xo karhi. Ku yingisela na ku vulavula ka masiku hinkwawo na ka mafundza swi tirhisiwa xikan'we na ku hlaya, ku tsala na ku tolovela ku tirhisa ririmi, naswona ku vulavula swi nga endla leswaku xitshuriwa lexi tsariweke xi va eka xivumbeko xa mbulavulo (xik. ku hlayela ehenhla).

KU YINGISELA

Ku yingisela hi ku landzelela magoza

Hakanyingi xiletelo xa ku yingisela xi ta va xi katsa ku tirhisiwa ka swiyenge swa maendlelo yo yingisela. Lowu i nghingiriko lowu avanyisiweke hi swiyenge swinharhu leswi kombisaka maqhinga yo yingisela leswaku ku ta twisisiwa marito, ririmi na swin'wana swiyimo swo yingisela. A hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa swiyenge hinkwaswo swo yingisela. Xikombiso, loko vadyondzi va ri ku yingiseleni ka nhlamuselo leyi kandziyisiweke va ta fanela ku endla nghingiriko wo tilulamisela ku hlaya lowu nga ta va tsundzuxa eka ku yingisela ko kongomisa leswaku va ta kota ku yelanisa leswi va swi yingiselaka na leswi ku nga khale va swi tiva. Migingiriko yo yingisela yi ta pfuna vadyondzi ku va va tsundzuka vuxokoxoko no hlela hungu leri yingiseriweke. Nghingiriko wa endzhaku ko hlaya wu nga endla leswaku vadyondzi va kota ku hlamula eka leswi va nga swi twa loko ku ri karhi ku kanerisaniwa.

Switoloveto swa xikambelantwisiso xo yingiseriwa na makambelelo swi nyika vadyondzi nkarhi wo dyondza ku yingisela.

Ku yingisela hi ku landzelela magoza

1. **Ku tilulamisela ku yingisela** swi lulamisela vadyondzi eka ku va va kota ku yingisela. Swi endla leswaku va kota ku tlhontlha vutivi lebyi va vaka va ri na byona bya nhlokomhaka leswaku va tilulamisela ku yingisela:

- Tlhontlha vutivi bya khale ku nga si yingiseriwa.
- Bvumba leswi xitshuriwa lexi xi vulavulaka hi swona hi ku languta nhlokomhaka
- Tirhisa ntivomarito ya nkoka lama vadyondzi va nga ma tolovelangiki.
- Mudyondzisi a nga lulamisa swivutiso swo lulamisela vadyondzi ku hlaya leswaku a ta kota ku vona loko vadyondzi va twisisa.
- Vadyondzi va fanele va va na switirhisiwa swo fana na pensele na phepha ro tsalela eka rona leswaku va ta tsala tinotsi.

2. Hi nkarhi wo **yingisela** vadyondzi va yingisela hi swikongomelo swo hambanahambana:

(Lemukani leswaku i ntolovelo lowunene ku va vadyondzi va yingisela xitshuriwa xo karhi minkarhi yo tala, nkarhi wun'wana na wun'wana va ri karhi va kongomisa eka timhaka to hambana).

2.1 Ku yingisela hi xikongomelo xo kuma mahungu yo karhi:

- Lavisisa tinhlamuselo; tiva mianakanyo ya nkoka na yo seketela
- Minkarhi hinkwayo kamba loko vadyondzi va twisisa hungu hi ku hlanganisela, ku endla no tiyisisa minkumbetelo, ku endla minxakahato, ku hlela no anakanya
- Endla tinotsi leti twalaka; nhlokohata, endla mepe veketela timhaka ku ya hi nxaxamelo wa kona, katsakanya, nyika tinhlamuselo hi ku komisa, rungula nakambe, hlamusela leswi vuriweke.
- Tekela enhlokweni ririmi ro tirhisa miri na switsundzuxo swo voniwa

2.2 Ku yingisela hi xikongomelo xo burisana na van'wana

- Tirhisa milawu yo va vadyondzi va siyerisana eka mimbulavurisano kumbe eka ku tirha hi ntlawa.
- Vutisa swivutiso ku yisa mbulavurisano emahlweni
- Angula ehenhla ka ririmi, ririmi ro fambafambisa swirho, ku langutana hi mahlo na vaamukeri va mahungu na ririmi ro tirhisa miri.
- Kombisa ku tsakela hi ku tirhisa swikombiso swo cincacinca exikandzeni, mayimelo na swin'wana hi mfanelo
- Tirhisa milawu leyi faneleke yo komba vumunhu na ku xixima van'wana.

2.3 Ku yingisela hi xikongomelo xo tsakela/bumabumela

- Angula ehenhla ka nkoka wo tsakela switshuriwa swanomo xik. ncino, rivilo ra mavulavulelo, ku pfuna ka mimpfumawulo.
- Angula eka swiyimo swa mbulavurisano
- Tirhisa maendlelo ya ku siyerisana eka mimbulavurisano
- Sirhelela xiyimo xa wena
- Vutisa swivutiso ku yisa mbulavurisano emahlweni
- Angula eka ririmi, ku fambafambisa swirho, ku languta vaamukeri va mahungu na ririmi ro tirhisa miri
- Kombisa ku twisisa vuxaka exikarhi ka ririmi na mfuwo hi ku komba nhlonipho eka mbulavurisano wa rixaka

3. Endzhaku ko yingisela Swi landzelerisa endzhaku ka ntokoto wo yingisela. Vadyondzi va:

- hlamula swivutiso
- hluta tinotsi
- endla nkomiso/katsakanya
- hundzuluxa vuxokoxoko byi suka eka xivumbeko xa mbulavulo byi va hi ndlela yo tsala, xik. va tirhisa vuxokoxoko ku lebula xifaniso
- Xopaxopa mahungu mantshwa hi vutivi bya le ndzhaku

- Songa mahungu, nyika mavonelo ya wena;

Vulehi bya switshuriwa lebyi ringanyetiweke lebyi nga ta tirhisiwa eka xikambelantwisiso xo yingisela

SWITSHURIWA	TIGIREDI	NKARHI/VULEHI
• Swanomo, swo voniwa, swa mbonoyingiselo na switshuriwa swa swihangalasamahungu hi tindlela tinyingi • Switshuriwa swo yingisela • Switshuriwa swa vutumbuluxi	Giredi ya 7	Ku lava ku ringana tisekondi ta30
• Switshuriwa swa swihlovo swa vutivi na switshuriwa swo nyika vuxokoxoko • Switshuriwa swo engetela vutivi	Giredi ya 8	Tisekondi leti nga riki ehansi ka 45
• Switshuriwa swa mbonoyingiselo (Tifllimi, minongonoko ya thelevhixini na, tidokhumenthari, minkombiso ya swilayidi, minkandziyiso, minongonoko ya rhadiyo, swifaniso vuyimbeleri bya vhidiyo)	Giredi ya 9	Minete leyi nga riki ehansi ka yi1.

KU VULAVULA

Ku vulavula hi ndlela leyinene, ya nkhuluko, ya ndzandzelelano lowunene wa timhaka, hi vutitshembi na hi ndlela leyi faneleke swi fanele swi va xikongomelo xo dyondzisa ku vulavula. Xiletelo xo vulavula xi lava leswaku ku tekeriwa enhlokweni swiyimo swa mavulavulelo ya mafundza na ya nkamafundza, ku suka eka nkanerisano wa nkamafundza ku flka eka ku andlala ka mafundza.

Ku dyondzisa ku vulavula swi fanele ku katsa vutivi bya magoza na maqhinga yo vulavurisana.

Ku vulavula hi ku landzelela magoza na maqhinga:

- Ku kunguhata: ku lavisisa na ku lulamisa
- Ku titoloveta
- Ku andlala

Ku vulavula na ku andlala ka mafundza

Maendlelo ya ku vulavula ka mafundza ya ku landzelela magoza hakanyingi ya katsa 1) ku kunguhata, ku endla ndzavisiso, ku lulamisela na 2) ku andlala. Swiphemu swa ku andlala ka mafundza ku nga katsa xiphemu xo tsala lexi mudyondzisi a nga xi kambelaka na xiphemu xa swanomo.

Ku kunguhata: ku lavisisa na ku lulamisa

Vadyondzi va kombisa vuswikoti byo endla nkunguhato, ndzavisiso na ku lulamisa leswaku va ta andlala mbulavulo. Va

- tirhisa swihlovo swa switirhisiwa ku kuma na ku hlawula mahungu
- lulamisa na ku tsala mahungu; teka tinotsi;
- tirhisa manghenelo yo koka rinoko na mahetelelo ya ntikelo
- ndlandlamuxa miehleketo hi ku vulavula hi ndlela leyi faneleke

- tirhisa minchumu, swipfuno swo voniwa ku tiyisisa ku vonaka na nkhaqato wa swiandlariwa.

Ku titoloveta na ku andlala

Vadyondzi va kombisa vuswikoti byo titoloveta na ku andlala swanomo. Va

- tirhisa tindlela leti faneleke to vulavula na vanhu
- kombisa ku tiva vaamukeri va mahungu;
- kombisa ndzemuko wa ndhawu leyi u vulavulaka eka yona: mavulavulelo ya
- mafundza, yo ka ya nga ri ya mafundza
- humesa mavonelo ya wena
- tirhisa swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi lamanene
- tirhisa tithekiniki leti faneleke to tirhisa marito na leti ti nga tirhisiki marito
- ku tiyisa nhlamuselo, xik. thoni, ntlakuso wa rito, vholomu, rivilo, ku koka
- moya, na ririmi ro tirhisa miri.
- tikarhateli ku vulavula hi thoni, na matwariselo ya marito lawa ya faneleke marito

Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa (vona “Swihlawulekisi na milawu ya vuhlanganisi bya swanomo” laha hansi).

- Sungula no vona leswaku mimbulavurisano yi ya emahlweni.
- Vutisa u tlhela u hlamula eka swivutiso ku endlela leswaku mbulavurisano wu ya emahlweni.
- Tirhisa milawu yo siyerisana.
- Nyika nhlamuselo hi ku hetiseka laha swi faneleke.
- Humelerisa swikongomelo swa ku tirha hi ntlawa hi ku komba vurhangeri na yin’wana mintirho.
- Angula ehenhla ka ririmi, ku tirhisiwa ka swirho swa miri na ku kongomana hi mahlo
- Kombisa ku tsakela hi ku tirhisa swikombiso swa ku cincacinca exikandzeni, mayimelo na ku tirhisiwa ka swirho swa miri.

Swihlawulekisi na milawu ya switshuiwa swa vuhlanganisi bya swanomo

1. Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa

KU VULAVULA/XITSHURIWA XA XIVUMBEKO XA SWANOMO	XIKONGOMELO	SWIHLAWULEKISI
Mbulavurisano wa nkamafundza/ n'wangulano/ntirho wa ntlawa **Vona** **mavulavulelo lawa ya tirhisiweke eka mbulavurisano. Nongonoko wa Swihlovo.**	Ku vulavula hi nhlokomhaka leyi nyikiweke	• Sungula no vona leswaku mimbulavurisano yi ya emahlweni. • Tirhisa milawu yo siyerisana • Tata mavangwa no khutaza xivulavuri. • Basisa nhlamuselo laha swi faneleke • Nyika vonelo, • Vutisa u tlhela u angula eka swivutiso ku endlela leswaku mbulavurisano wu ya emahlweni • Angula eka ririmi, mfambamfambiso wa swirho, ku hlangana hi mahlo na ririmi ro tirhisa miri • Kombisa ku tsakela hi ndlele leyinene hi ku tirhisa swikombiso swo cincacinca exikandzeni, mayimelo na mfambamfambiso wa swirho
Ku hlayela ehenhla ka xijumana	Ku hlaya xitshuriwa swin'we.	• Hlaya hi nkhuluko na ntwalo • Twarisa marito handle ko onha nhlamuselo ya wona

2. Ku vulavula ka mafundza no andlala

Vona mavonelo yo angarhela eka ku kunguhata na ku andlala laha henhla.

KU VULAVULA/XIVUMBEKO XA XITSHURIWA XA MBULAVULO	XIKONGOMELO	SWIHLAWULEKISI
Mbulavulo lowu lulamisiweke **Xivumbeko lexi xi ta kombisa vumbhoni bya ku tilulamisa**	Swo hambanahambana: ku tivisa/ku nyikana miehleketo	• Endla ndzulamiso/ndzavisiso • Lulamisa switshuriwa hi ndlela leyi khomaneke . Hlawula u tlhela u ndlandlamuxa miehleketo na ku seketela hi swikombiso. • Tirhisa xivumbeko lexi faneleke, ntivomarito, ririmi na milawu. • Tirhisa thoni, ntlakuso wa rito, ku langutana hi mahlo, rivilo ra mavulavulelo, ku langutana hi mahlo, mayimelo na mfambafambiso wa swirho. • Tirhisa manghenelo na mahetelelo lama ya kokaka rinoko • Tirhisa xitayili na rhejisitara leswi faneleke. • Nghenisa swipfuno swo voniwa, swo yingiseriwa na/kumbe swa mbonoyingiselo, xik. tichati, tiphositara, minchumu, swifaniso.
Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	Ku hlaya swin'we xitshuriwa lexi u titsaleleke kumbe lexi u tsaleke hi un'wana, ku titsakisa	Hlaya hi nkhuluko na hi vukheta ku ya hi xikongomelo na ntirho. Twarisa marito handle ko onha nhlamuselo ya wona Tiyisisa nhlamuselo hi thoni, ya leswi, ntlakuso wa rito, rivilo, ku hlangana hi mahlo, mayimelo, na mfambamfambiso wa swirho.

3. Ku vulavula hi swikongomelo/mimbangu yo karhi

KU VULAVULA/XIVUM-BEKO XA XITSHURIWA XA MBULAVULO	XIKONGOMELO	SWIHLAWULEKISI
Ku nyika swiletelo swa matlhelo	Ku byela munhu mafambelo yo ya flka ko karhi	• Tirhisa ngopfu mavulavulelo yo lerisa. • Tirhisa swivulwa swo koma leswi twalaka. • Tirhisa ndzandzelelano wa mimfungho ya tindhawu. • Kongomisa eka tlhelo ro karhi. • Kombisa mpimanyeto wa mpfhuka. • Nyika vuxokoxoko bya mimfungho leyi nga endleleni.
Swileriso	Ku hlamusela hilaha ntirho wu nga endliwaka hakona, malulamiselo ya swakudya na sw. na sw.	• Hlamusela ndlela leyi nchumu wu faneleke ku endliwa ha yona. • Hlamusela/boxa switirhisiwa leswi lavekaka. • Nyika swileriso hi ndlela leyi twalaka, yo lulama na malongolokelo lamanene. • Tirhisa ntivoririmi lowu faneleke.

Nkarhi lowu ringanyetiweke eka vutihlanganisi bya swanomo

(Tiva leswi: nkarhi lowu ringanyetiweke eka ku hlaya papila rin'we ra A4 i timinete ti3)

SWITSHURIWA	NKARHI LOWU PIMIWEKE TIGIREDI TA 7-9
Mimbulavurisano	Timinete ta 5 – 10 hi ntlawa/tlilasi
Min'wangulano	Minete yi1-ti2 hi ximbirhi
Swiletelo na swileriso	Tisekondi ta 30-minete yi1
Ku hlaya loku lulamisiweke	Minete yi1
Mimbulavulo leyi lulamisiweke	Minete yi1
Ku hlamusela leswi nga humelela	Ku flka eka timinete ti2
Mbulavurisano wa siku na siku, xik. Ku lava ku pfuniwa, ku kombela ku rivaleriwa, na sw.na.sw	Minete yi1 – timinete ti2

Mavulavulelo lawa ya tirhisiwaka eka Xitsonga – Nongonoko wa swihlovo

KU KOMBELA MPFUMELELO/SWIKOMBELO • Xana ndzi nga…..? • Ndzi kombela…….. • Xana swi nga koteka eka mina ku.....? • Xana swi lulamile loko .....? • Xana swi nga va kahle.....? • Xana wa vilela loko ndzo....? • Hi ku titsongahata ndzi kombela u ndzi pfumelela ku ..... • Xana u nga pfumela ku.....?	**KU KAVANYETA** • Ndzi khomele, ndzi nga .....? • Ndzi rivalele, u ehleketa leswaku ndzi nga.....? • Ndzi kombela ku khomeriwa, xana wa ku tiva.....? • A ndzi ku twanga kahle, xana u nga ndzi pfuna? (mafundza)
KU NYIKA MPFUNO • Xana ndzi nga ku pfuna?/Ndzi nga ku pfuna ke? • Xana u nga lava/tsakela mpfuno wo karhi? • Xana ndzi nga ku endlela yini namuntlha?	**KU LAVA KU PFUNIWA** • Xana ndzi nga pfuniwa hi …....? • Xana u nga ndzi pfuna ku.....? • Ndzi lava ku pfuniwa hi..... • Ndzi kombela u ndzi pfuna..... • Ndzi kombela u ndzi pfuna hi.... • Ndzi kombela mavoko hi.....
KU KOMBELA KU RIVALERIWA • Ndzi khomele. • Ndzi kombela ku khomeriwa eka..... • Ndza tisola.... • Ndzi kombela ku rivaleriwa eka..... • Ndza tisola eka..... • Ndzi rivalele..... • Ndzi lombe tindleve..... • A ndzi ku twangi kahle.....	**KU KOMBA KU VILELA** • Mi ta ndzi khomela ku va ndzi fanela ku vula leswi, kambe ……. • Mi ta ndzi khomela ku mi karhata, kambe…… • Kumbe mi rivale ku…… • Ndzi ehleketa leswaku mi nga va mi rivale ku……. • Ku nga va ku ve na ku nga twisisani hi……. • Mi nga tsandzeki ku ndzi twisisa……
KU NYIKA XITSUNDZUXO • A ndzi ehleketi leswaku u fanele ku..... • U fanele ku……. • A wu fanelanga ku…… • Loko a ndzi ri wena, a ndzi ta …… • Loko a ndzi ri eka xiyimo xa wena a ndzi ta …….. • A swi ta va swi antswile ……. • A wu fanelanga…….. • Eka leswi u swi endlaka, u nga…	**KU VULA LESWI U SWI TSAKELAKA** • Xana u nga lava ku…….? • Swi nga ha antswa…….. • Hikwalaho ka yini hi……? • Hay, ndzi nga tsakela…….. U swi vona njhani? • U vona onge hi nga endla njhani? • Loko a swi ri emavokweni ya mina, a ndzi ta….. • Ndzi ehleketa onge hi nga…….

KU BVUMBA, KU YELANISA • Ndzi nga vula leswaku u lava ku lungheka • Xi nga lava swin'wana.... • A nga va a..... • Swi vonaka onge..... • Kumbe u lava swin'wana swa..... • Kumbe va lava ku..... • Swa tika ku vula, kambe ndzi nga bvumba..... • A ndzi na ntiyiso kahle, kambe ndzi ehleketa.....	**KU NYIKA VUXOKOXOKO BYO KA BYI NGA HELELANGI** • Ku na kwalomu ka…. • Ku na ku lava ku ringana… • Ku na nhlayo leyikulu ya… • ……. kumbetela ku flka ka ….. • Onge… • Swi yelana na… • Swi fana na ….. • Swa tika ku vula, kambe ndzi ehleketa… • A ndzi na ntiyiso kahle, kambe ndzi ehleketa…
KU LELANA NA LOYI A FAMBAKA. • **Tendzo to leha, masiku yo wisa, tendzo to koma** • Vana na rendzo lerinene. • Vana na masiku yo wisa lamanene. • Tiphine hi masiku ya wena yo wisa. • Tiphine! • Vana na nkarhi lowunene **e-** (laha u yaka kona ko fana na le • vhengele xo dyela eka xona) • Vana na nkarhi lowunene **e-** (dorobeni lerikulu) • Tindlela ti mi basela. • Hosi yi mi hlayisa. • Mi ya va rungula. • Mi vuya na leswinene. • Tindlela a ti mi basele, swikundzu swi etlela.	**KU TIKAMBELA** • Leswi swi tirhekile/swi pfunile hikuva …. • Ndzi swi endle kahle hikuva …. • A swi ta va swi antswile loko a ndzi lo … • Leswi swi nga antswisiwa hi … • Vuyomahlweni byi/a byi le rivaleni/twali hikuva … • Leswi swa humelela hikuva … • Ndlela se ya tikomba • Swi ya kona • Hi jirile. • Swi hi bise makanyi. • Hi yi lwile. • Swi hi be xifuva. • Kule hi laha hi humaka kona
KU PFUXELA ENDZHAKU KA RENDZO • A ma ri njhani masiku ya wena yo wisa e…? • U tiphinile hi nkarhi wa wena e- (laha a wu ye kona) ? • A ri ri njhani rendzo ra wena/ra xihahampfhuka? • Vavhaki! • Vuyani! • Ambani ku nona ka, ...	

3.2 KU HLAYA NA KU LANGUTISA

Ku hlaya/Ku langutisa swi katsa swiphemu swimbirhi: 1) ku dyondza na ku tirhisa maqhinga yo vona ku kuma nhlamuselo ya xitshuriwa 2) ku dyondza na ku tirhisa vutivi bya swihlawulekisi swa switshuriwa. Swiphemu haswimbirhi swi fanele swi va kona eka ku hlaya na ku langutisa swileriso swa switshuriwa swa matsalwa na leswi swi nga riki swa matsalwa.

Vundzeni bya ku hlaya na ku langutisa byi veketeriwe hi: 1) ku hlayela hi xikongomelo xo twisisa na 2) ku hlaya a ri yexe ko engetela.

Ku hlaya hi ku landzelela magoza

Xiletelo xo hlaya hi minkarhi yo tala yi ta katsa ku tirha hi swiphemu swa ku hlaya hi ku landzelela magoza. Lowu i nghingiriko lowu avanyisiweke hi swiyenge swinharhu leswi kombisaka maqhinga yo hlaya leswaku ku ta twisisiwa

switshuriwa swo hlaya. A hi magoza hinkwawo ya nga ta tirhisiwa eka minkarhi yin'wana. Xikombiso, loko vadyondzi va ri eku hlayeni muxaka wa xitshuriwa, va ta laveka ku endla nghingiriko wo **tilulamisela ku hlaya** leswi swi va byelaka ku komba swihlawulekisi swa muxaka walowo wa xitshuriwa. Migingiriko yo **hlaya** yi ta va pfuna leswaku va kota ku tlhantlha no xopela xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi ra switshuriwa leswi hi vuenti. Nghingiriko wa l**e ndzhaku ko hlaya** wu nga lava leswaku vadyondzi va tlhela va humesa tsalwa leri hi ku tsala xitshuriwa xa vona.

Ku hlaya na Ku langutisa hi ku landzelela magoza

1. **Ku tilulamisela ku hlaya.** Tivisa vadyondzi va tivana na xitshuriwa. Laha ku tlhontlhiwa vuxaka na vutivi lebyi va nga na byona.

- Ku hlaya swihlawulekisi swa xitshuriwa hi ku hatlisa ku kuma xifaniso xa mhaka hi ku angarhela na ku hlayela ku kuma swo karhi: Mavito ya matsalwa, tinhlokomhaka, tinhlokomhakantsongo, swihlamuselaswifaniso kumbe swihlamuselatikhathuni, swiphemu swa swovoniwa na swo tsariwa, xik. maandlalelo, tiayikhono, swifaniso, tigirafu, tichati, tidayagiramu, mimepe, ku lava marito ya nkoka, na sw. na sw.

- Ku bvumba vundzeni bya xitshuriwa hi ku tirhisa vutivi lebyi kumiweke loko ku hlayiwa hi ku hatlisa na ku hlayela ku kuma swo karhi.

- Ku dyondzisa ntivomarito wun'wana na wun'wana wa nkoka lowu vadyondzi va nga wu tiviki

2. **Ku hlaya** swi katsa ku kumiwa ka nhlamuselo ya xitshuriwa na ku tekela enhlokweni swihlawulekisi swa matirhiselo ya ririmi ra xona.

- Ku twisisa xitshuriwa hi nkhinkhi.

- Ku kumiwa ka tinhlamuselo ta marito na swifaniso swo ka swi nga tolovelekangi hi ku tirhisa vuswikoti bya maavanyiselo ya swiphemu swa rito loko ku vulavuriwa na vuthala bya mbangu lowu swi kumekaka eka wona.

- Ku tirhisa maqhinga yo twisisa switshuriwa: ku vona vuxaka exikarhi ka timhaka, ku kambela ku twisisa, ku endla leswaku rivilo ra mahlayelo ri fambelana na ku tika ka xitshuriwa, ku hlaya nakambe laha swi nga fanela, ku langutela ku kuma mahungu lama nga pfunetaka ntwisiso eka xitshuriwa, ku vutisa no hlamula swivutiso, (sukela eka swivutiso swa xiyimo xa le hansi ku ya eka xa le henhla), ku vona hi miehleketo, ku kumbetetela, ku hlayela ku kuma timhaka ta nkoka, ku languta nhlawulo wa marito na swiaki swa ririmi, ku lemuka muxaka wa xitshuriwa hi ku languta xivumbeko na swihlawulekisi swa matirhiselo ya ririmi.

- Ku endla tinotsi kumbe ku katsakanya timhakankulu.

3. **Endzhaku ko hlaya** swi nyika vadyondzi ku langutisa no angula ehenhla ka xitshuriwa hinkwaxo.

- Ku hlamula swivutiso swa xitshuriwa ku sukela eka swa xiyimo xa le hansi ku ya eka xa le henhla

- Ku pimanisa na ku hambanisa

- Ku hetelela na ku nyika mavonelo ya wena

- Ku humesela muxaka wa tsalwa hi ku tsala ka vona (laha swi nga fanela)

Swikombiso swa tinxaka ta swivutiso

Swivutiso swo kambela vutivi	*I mani… ? I yini…? Kwihi ?*
Swivutiso swo kambela ku twisisa	*I mani tatana wa…?*
Swivutiso swo kambela vitirhisi	*U nga endla xivulwa hi riendli leri? U nga endla xivulwa lexi yelanaka hi rito leri?*
Swivutiso swo xopaxopa	*Xana lexi xa fana na …? Xana lexi xa hambana na …? Hikokwalaho ka yini ximunhuhatwa lexi xi tsakela …? Hi swona na A hi swona*
Swivutiso swo hlela	*Hi xihi lexi u xi tsakelaka eka leswi?*

Ku hlawula muxaka wa xitshuriwa kumbe muxaka wa matsalwa

Vadyondzisi va fanele va tiyisisa leswaku vadyondzi va hlaya switshuriwa swo hambanahambana exikarhi ka lembe. Ku fanele ku va na ku ringana exikarhi ka ku hlaya switshuriwaswa ku twisisa, ku tihlanganisa/vulavurisana na van'wana na ku titsakisa.

KU HLAYA HI KU DZIKA

1.1 Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo TWISISA eka xiyimo xa rito.

Vadyondzi va tirhisa maqhinga yo hambanahambana ku va va twisisa xitshuriwa. Va tumbuluxa ntivomarito hi ku tirhisa vuswikoti byo avanyisa rito hi swiphemu ku kuma nhlamuselo na mpaluxo wa marito lama ngo sungula ku voniwa.

- Tirhisa tidikixinari na swihlovo swin'wana swa vutivi ku kuma tinhlamuselo, mapeletelo, mavulelo ya marito na swihluvi swa mbulavulo swa marito yo ka ya nga tolovelekangi ya welaka eka swona.
- Komba tinhlamuselo ta swirhangi leswi tolovelekeke (xik. *xi-*, *e-,* eka-) na swilandzi leswi tolovelekeke (xik. *-ana, - nyana, - etana*).
- Kuma nhlamuselo ya marito na vuxaka bya wona eka mindyangu ya marito u ri karhi u tirhisa timitsu, swilandzi na swirhangi leswi tolovelekeke.
- Tirhisa mbangu lowu xitshuriwa xi nga eka wona (xik. tinhlamuselo leti nga ndzeni ka xivulwa),
- switsundzuxo swo voniwa, (xik. hiko, mimfungho yo tshaha) na switsundzuxo swo voniwa swa mimfungho (nkombiso wa ntikiso) ku kombisa nhlamuselo ya marito yo ka ya nga tolovelekanga
- Lemuka na ku tirhisa swivulavulelo na swivuriso leswi nga toloveleka, xik. Tomasi makholwa hi ku vona.
- Kombisa matumbulukelo na matirhiselo ya marito mantshwa, xik. Ririmi ra le xitarateni, marito lama lombiweke.
- Kombisa ku hambana exikarhi ka marito lama kanganyisaka: tihomonimi, tihomogirafu, vamavizweni (*lamula/ lamula*; *sangu/xitheve*)
- Tiva minkomiso na mavitonkomiso yo hambanahambana.
- Tirhisa vutivi bya ntivoririmi ku kuma nhlamuselo.

1.2 Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo TWISISA eka xiyimo xa xivulwa na ndzimana

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya ntivoririmi ku twisisa mavumbelo ya swivulwa na maandlalelo ya switshuriwa. Dyondzo ya switshuriwa eka xiyimo lexi yi nyika nkarhi wa madyondziselo ya swiaki swa ririmi hi ndlela yo pfanganisa.

- Kombisa na ku tirhisa nhlamuselo na mintirho ya Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi eka switshuriwa.

1.3. Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo TWISISA eka xiyimo xa xitshuriwa hinkwaxo

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya tinxaka ta matsalwa na dyondzo ya switshuriwa swa mafundza hi xikongomelo xo twisisa nhlamuselo, xikongomelo, na nkucetelo wa xitshuriwa hinkwaxo.

- Ku yelanisa xitshuriwa na ntokoto lowu va nga na wona
- Vumba nkatsakanyo; nyika mavonelo ya yena n'wini

1.4. Ku hlaya switshuriwa swo tsariwa swo koma hi ku dzika hi xikongomelo xo endla NKATSAKANYO NA KU TEKA TINOTSI.

Vadyondzi va tirhisa matwisiselo ya vona ya swihlawulekisi swa switshuriwa ku katsakanya xitshuriwa. Languta maqhinga yo hlaya laha henhla.

- Hlaya switshuriwa hi ku hatlisa ku kuma hungu hi ku angarhela na hungu ro karhi.
- Longoloxa timhakankulu

1.5. Ku hlaya SWITSHURIWA SWA SWIHANGALASAMAHUNGUNYINGI NA SWITSHURIWA SWA SWOVONIWA hi ku dzika (Switshuriwa swo tirhisa tindlelanyingi ta vuhlanganisi ku tirhisiwa switirhisiwa swa swovoniwa na swo tsariwa eka xitshuriwa xin'we, xik. swinavetiso, tikhatuni. Leswi swi nga katsiwa na ririmi leri tirhisiwaka eka ku vulavula no tirhisiwa ka swirho swa miri.)

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya vona bya swifaniso na swiphemu swa swovoniwa hi xikongomelo xo twisisa ndlela leyi swi seketelaka hakona matsalelo eka switshuriwa swo tirhisa tindlelanyingi.

Kombisa na ku kanela xikongomelo na hungu ra switshuriwa swa swovoniwa leswi tumbuluxiweke hi xikongomelo xo titsakisa/nyanyula no hungasa, xik. fllimi, tikhatuni, vhidiyo ya vuyimbeleri, swichupuchupu swa khomiki

KU HLAYA SWITSHURIWA SWA MATSALWA/TINXAKA TA MATSALWA

Vadyondzi va hlaya hi xikongomelo xo tiphina no tsakela/tinxaka ta matsalwa na ku tlhela va angula eka swivutiso swa ntwisiso. Va twisisa swihlawulekisi swa masungulo swa tinxaka to hambana ta matsalwa, xik. leswaku xitlhokovetselo xi na swihlawulekisi swo hambana na swa xirungulwana.

KU HLAYA A RI YEXE KO ENGETELA/KU LANGUTISA

Vadyondzi va titoloveta ku tirhisa maqhinga lama kombisiweke eka ku hlaya hi ku dzika hi xikongomelo xo titsakisa. Vuleteri bya mudyondzisi eka ku flkelela no tiva xiyimo xa matsalwa i swa nkoka eka xiyenge lexi xo hlaya.

- Ku flkelela tindhawu ta vuhlayiselo bya tibuku/tilayiburari na milawu ya mapakelo ya tibuku.
- Hlaya/langutisa switshuriwa swo hambanahambana swo helela, xik. tibuku, timagazini, maphephahungu, tiwebusayiti, tifllimi leti vaka kona loko xikolo xi humile.

SWITSHURIWA LESWI TIRHISIWAKA EKA MADYONDZISELO YA VUSWIKOTI BYA RIRIMI HI NDLELA YA MPFANGANISO EKA TIGIREDI TA 7-9

Ku engetela eka switshuriwa swa matsalwa swa madyondzelo ya mafundza, switshuriwa leswi faneleke ku dyondzisiwa eka Tigiredi ta 7-9 swi katsa switshuriwa swo tsariwa, swa swovoniwa na swa swihangalasamahungunyingi hi swikongomelo swo hambanahambana. Swin'wana switshuriwa va ta swi dyondza hikwalaho ka swihlawulekisi swa swona swa vuxongi; kasi swin'wana va ta swi dyondza tanihi swikombiso swa tinxaka ta matsalwa kumbe swa switsariwa.

Tinxakaxaka ta switshuriwa swa matsalwa leti faneleke ku hlayiwa. **Tinxaka ta matsalwa lama ya bumabumeriweke** Tinxaka ta matsalwa leti landzelaka hi leti bumabumeriweke tanihilaha ti katsiweke hakona eka Khataloko ya Rixaka ya Matsalwa: **Novhele yo koma** **Swirungulwana/Mintsheketo** (Giredi ya 7 – xitori xi1) (Giredi ya 8 – xitori xi1) (Giredi ya 9 – switori swi2) **Ntlangu wo koma** **Vutlhokovetseri** (Giredi ya 7 – switlhokovetselo swi2) (Giredi ya 8 – switlhokovetselo swi2) (Giredi ya 9 – switlhokovetselo swi3) **Ku engetela vutivi** Tifllimi Ntlangu wo ya emahlweni wa le ka thelevhixini/tidokhumenthari Mintlangu ya le ka xiyanamoya Switsalwana Ntsalwavutomi Tintsalwavutomi Mitsheketo Swikholwakholwana na mitsheketo ya tinhenha	**Switshuriwa swo tsariwa ku nyika mahungu** Tidikixinari Tiinsayitlilopediya Tixedulu Matsalwa ya ndzetelo ya tiqingho Tibuku ta vadyondzi Thisorasi Matafula ya maavelo ya minkarhi Buku ya minongonoko ya Thelevhixini **Switshuriwa swo tsariwa eka swihangalasamahungu** Tiatikili ta timagazini Tiatikili ta maphephahungu Tiedithoriyali Switiviso Swinavetiso **Switshuriwa swo yingiseriwa swa xivumbeko xo tsaleriwa ku ya vulavuriwa** Min'wangulano Mimbulavulo Tinsimu **Switshuriwa swo tihlanganisa na van'wana na swa switsalwambiko** Mapapila Tidayari Swirhambo Tiimeyili Mahungu ya selula Tinotsi Swiviko **Switshuriwa swo tihlanganisa na van'wana eka ta mabindzu**	**Switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi/** **Switshuriwa swa swovoniwa leswi nga swihlovo swa vutivi** Tichati, mimepe, tigirafu, matafula, tichati ta phayi, mimepe ya miehleketo, tidayagiramu, tiphositara, tifulayara, tiphamfulete, tiburochara, swikoweto na mimfungho, tidokhumenthari ta thelevhixini, maphepha ya tiwebusayiti, matlhelo ya inthanete, tibulogo, feyisibuku, swivonavona **Switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi/swa swovoniwa swa vukhavisi** Tiflilimi Swinepe Swifaniso **Switshuriwa swa swihangalasamahungunyingi/ swa swovoniwa swo titsakisa no hungasa** **Ti**fllimi Minongonoko ya Thelevixini Tivhidiyo ta vuyimbeleri Tikhatuni, mimpfapfarhutonthathelo (yo thathela xivumbeko xa munhu) Swichupuchupu swa tikhomiki Ku tsala ekhumbini **Switshuriwa swo yingiseriwa** Minongonoko ya xiyanamoya Swihlayiwa kumbe switshuriwa swa mintlangu Swihlayiwa swa tinovhele kumbe swa swirungulwana Mimbulavulo leyi kandziyisiweke Swinavetiso swa xiyanamoya, Thelevhixini, maphephahungu na timagazini

Vulehi bya switshuriwa swo tsariwa leswi nga ta hlayiwa eka ku hlaya hi ku dzika/xikambelantwisiso na nkomiso

	TIGIREDI	VULEHI BYA SWITSHURIWA
Xitshuriwa xa ku hlayela ehenhla	7	Marito ya 200 – 250 Swivulwa swa 5-6 (ndzimana yi1)
	8	Marito ya 250 – 300 Swivulwa swa 5-8 (Tindzimana ti2)
	9	Marito ya 300 – 350 Swivulwa swa 5-10 (tindzimana ti3)
Xikambelantwisiso	7	Marito ya 50 – 100
	8	Marito ya 100 – 150
	9	Marito ya 150 – 200
Nkomiso	7	Marito ya 100
	8	Marito ya 120
	9	Marito ya 140

3.3 KU TSALA NA KU ANDLALA: KU LANDZELELA MAGOZA, VUNDZENI, MAQHINGA NA SWITSHURIWA

Ku tsala na Ku andlala swi katsa swiphemu swinharhu: 1) ku tsala hi ku landzelela magoza 2) ku dyondza no tirhisa vutivi bya xivumbeko na swihlawulekisi swa tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa/matsalwa; 3) ku dyondza no tirhisa vutivi bya xivumbeko na mahikahatelo ya tindzimana na swivulwa.

Ku tsala hi ku landzelela magoza

Ku dyondzisa ku tsala hakanyingi swi katsa ku tsala hi ku landzelela magoza. Hambiswiritano, a hi minkarhi hinkwayo laha ku nga ta tirhisiwa swiyenge hinkwaswo swo tsala. Xikombiso, loko vadyondzi va tsala muxaka wa xitshuriwa kumbe wa tsalwa leri tolovelekeke, a swi nge bohi leswaku va xopaxopa xivumbeko na swihlawulekisi swa swona swa ririmi hi vuenti. Ku nga va na minkarhi yin'wana laha vadyondzisi va nga ta dyondzisa hi xivumbeko xa swivulwa kumbe ku tsala tindzimana, kumbe vadyondzi va nga tsala switshuriwa leswi nga riki na mimpfampfarhuto va ri karhi va tilulamisela xikambelo.

Ku hlawula muxaka wa xitshuriwa

Vadyondzisi va fanele va tiyisisa leswaku vadyondzi va tsala switshuriwa swo hambanahambana exikarhi ka lembe. Ku fanele ku va na ku ringana exikarhi ka switshuriwa swo hambanahambana na ku tsala hi swikongomelo swo hambanahambana: switshuriwa swa switsalwambiko, swa vutumbuluxi, switshuriwa swa ku titsalela/swa ku tihlanganisa na van'wana, na sw. na sw. Vadyondzisi va fanele va hlawula muxaka wa xitshuriwa na nhlokomhaka leyi faneleke ku tsala hi yona, xikombiso, ndzimana ya ndzungulo/nhlamuselo hi nhlokomhaka leyi nge: "Swakudya leswi ndzi swi tsakelaka ngopfu".

Ku tsala hi ku landzelela magoza

Ku tilulamisela ku tsala

- Dyondzisa vadyondzi eka ntivomarito lowu faneleke na muxaka wa xitshuriwa lexi yelanaka.
- Endla mbhumbutsabyongo ehenhla ka nhlokomhaka

Ku kunguhata

- Tumbuluxa nkunguhato wa xitshuriwa ku tirhisiwa xivumbeko na miehleketo leyi kaneriweke eka goza ra ku tilulamisela ku tsala.
- Kombisa miehleketonkulu, xikombiso, hi ku tirhisa mepe wa miehleketo.
- Longoloxa miehleketo hi ndzandzelelano lowu faneleke leswaku yi twala.

Ku pfapfarhuta

- Tsala mpfapfarhuto wo sungula lowu nga ta tekela enhlokweni xikongomelo, vaamukeri va mahungu, nhlokomhaka na muxaka wa xitshuriwa.
- Hlawula marito lama faneleke.
- Lulamisa miehleketo hi ku landzelelana leswaku xitori xi ta twisiseka.
- Hlaya mimpfampfarhuto hi vuxoperi u tlhela u kuma xivikoxitsundzuxo eka mudyondzisi.

Ku pfuxeta, ku hlela, ku hlerisisa na ku andlala

- Vadyondzi va hlela leswi va nga swi tsala na swa vadyondzikulobye hi ku tirhisa
- maendlelo lawa ku twananiweke hi wona leswaku va ta antswisa switshuriwa
- swa vona
- Antswisa mahlawulelo ya marito, na xivumbeko xa swivulwa na tindzimana.
- Tirhana na malongolokelo na vuxaka/mayelaniselo ya tindzimana
- Tirhisa ntivoririmi, mapeletelo na swihikahati hi ndlela leyinene na hi mfanelo
- Lulamisa mpfapfarhuto wo hetelela lowu katsaka byandlalohandle,
- Andlala xitshuriwa.

Vadyondzi va tirhisa vutivi bya vona bya Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi eka ku tsala switshuriwa.

Nhlawulo wa marito

- Tiva no tirhisa ntivomarito yo hambanahambana.
- Tiva leswaku rito ro karhi i xihluvi muni xa mbulavulo na matirhiselo ya rona exivulweni.

- Tiva loko rito ri ri ra mafundza, ra nkamafundza, ra le xitarateni, ro ka ri nga pfumeleriwi/ro khunguvanyisa.
- Peleta marito hi ndlela leyinene.
- Tirhisa tidikixinari ta ririmi rin'we na ta tindzimi timbirhi xikan'we na tithesorasi leswaku u ta engetela ntivomarito.
- Tshama u ri na dikixinari ya wena n'wini kumbe buku ya ntivomarito leswaku u ta engetela vutivi bya marito.

Mavumbelo ya swivulwa

- Tsala swivulwan'we na swivulwankatsano
- Tirhisa mahlanganisi ku vumba swivulwankatsano, xik. naswona, kambe, kumbe, se, kutani.

Mahikahatelo

Tiva na ku kota ku tirhisa swihikahato leswi landzelaka hi ndlela leyi faneleke na hi nkhaqato: hiko, hefemulo, hikombirhi, hikwana, xiboho, xirhatana, mfungho wa xivutiso, xihlamalo, swiangamelo, mimfungho ya ntshaho

Matsalelo ya ndzimana

- Tsala tindzimana leti nga na ndzandzelelano lowu faneleke

Rhejisitara, xitayili, rito

- Tirhisa rhejisitara leri faneleke.

Tinxaka ta switshuriwa – xivumbeko na swihlawulekisi swa ririmi

Matafula lama nga laha hansi ma hlamusela tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa leswi vadyondzi va faneleke ku dyondzisiwa ku swi tsala eka tiGiredi ta 7 – 9; switshuriwa swin'wana swi nga katsiwa laha swi faneleke.

Switshuriwa swa vutumbuluxi

MUXAKA WA XITSHURIWA	XIKONGOMELO	XIVUMBEKO XA XITSHURIWA	SWIHLAWULEKISI SWA RIRIMI
Ndzungulo	Ku tsakisa van'wana	*Ndlandlamuko lowu faneleke wa ndzimana*	Swi tsariwa swi va eka munhu wo sungula kumbe wa vunharhu Swi tsariwa swi va eka nkarhi lowu nga hundza kumbe nkarhi wa sweswi. Timhaka leti nga humelela ti hlamuseriwa hi ku landzelelana ka tona. Ku nga tirhisiwa n'wangulano
Nhlamuselo	Ku hlamusela nchumu wo karhi	Nhlamuselo: xik. leswi humelelaka eka xifaniso	Swi nga tsariwa eka nkarhi wa sweswi U tumbuluxa xifaniso hi marito Ku tirhisiwa mahlawuri, maengeteri

Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha na swo koma

MUXAKA WA XITSHURIWA	XIKONGOMELO	XIVUMBEKO XA XITSHURIWA	SWIHLAWULEKISI SWA RIRIMI
Switsariwa swa le ka dayari	Ku tsala timhaka leti ti n'wi humeleleke/ku kunguhata swa nkarhi lowu taka	Hakanyingi timhaka ti tsariwa eka buku yo hlawuleka (dayari kumbe jenali) Timhaka ti nghenisiwa hi ndlela ya ntolovelo (xik. siku na siku kumbe hi vhiki) Timhaka ta sikuhatiwa.	Hakanyngi yi tsariwa hi nkarhi wa sweswi/lowu nga hundza/ lowu taka. Hi ndlela ya nkamafundza kambe yi nga khunguvanyisi. Mutsari u tsala timhaka ta yena n'wini.
Papila ra xinghana	Ku tivisa na ku hlayisa vuxaka	Adirese, siku na xiloso Xivumbeko xa hungu xi ta hambana ku ya hi xikongomelo (xik. ku hlamusela ndyangu wa ka n'wina kumbe yindlu) Mahetelelo, nsariso	Hakanyingi ri va hi xitayili xa nkamafundza. Swihlawulekisi swa ririmi swi ta hambana ku ya hi xikongomelo xa hungu
N'wangulano	Mbhurisano	Manghenelo na mahetelelo Swihlawulekisi swo hlawuleka swa n'wangulano	Mahikahatelo Marito ya xivulavuri Marito yo vutisa Nkarhi wa sweswi kumbe lowu taka
Makhadi ya swirhambo	Ku rhamba un'wana eka xiendleko kumbe ku n'wi rhamba leswaku a ta endla swo karhi	Xi nga teka xivumbeko xa papila ra xinghana kumbe ku nga tirhisiwa khadi ra xirhambo. Xi katsa: Muxaka wa timhaka/ntirho Ndhawu laha swi nga ta humelela kona Siku na nkarhi Xi nga katsa maambalelo Vito ra murhambi Xi nga katsa xitsundzuxo xo va varhambiwa va fanela ku hlamula hi nkarhi Xi nga va xi khavisiwile	Xi nga va hi xivumbeko/xitayili xa mafundza kumbe xa nkamafundza Xi va xi komisiwile xi kongomisiwa eka timhakankulu
Posikarata/ Hungu ra Imeyili	Ku tivisa na ku tihlangan-isa na van'wana/ vulavurisana	Xiloso, adirese kumbe xivumbeko xa imeyili	*Nkarhi wa sweswi/lowu taka/lowu nga hundza*

Switshuriwa swo engetela vutivi

MUXAKA WA XITSHURIWA	XIKONGOMELO	XIVUMBEKO XA XITSHURIWA	SWIHLAWULEKISI SWA RIRIMI
Ku engetela vutivi: **Ku tata tifomo**	To hambana-hambana xik. • ku apulayela • khadi ra layiburari, na sw. na sw.	Swi ta hambana ku ya hi xikongomelo xik. Vito, Adirese, Malembe, Xikolo, na sw. na sw.	Fomo yi tatiwa hi ndlela yo koma, hi nkhaqato, mafundza, yi basa, (matsalelo ma fanele ma va lama hlayekaka)
Fulayara	Ku onga/ susumeta un'wana leswaku a xava swo karhi kumbe ku tirhisa leswi u swi kombisaka	• Yi va yi ri eka phepha leritsongo xik. ra A5 • Nhlokomhaka yi fanele yi koka mahlo • Nhlamuselo yo koma ya leswi kombisiweke • Nongonoko wa leswi vanhu va nga ta vuyeriwa hi swona • Vuxokoxoko bya vutihlanganisi xik. webusayiti • Yi nga va yi khavisiwile	• Yi va yi kongomisiwe eka muhlayi • Ku va ku tirhisiwe ririmi • hi ndlela yo • koma • Ku tirhisiwa ririmi leri nga • ta endla leswaku • muhlayi • a kokeka rinoko • xik. maengeteri, • mahlawuri,
Xinavetiso	Ku onga/ susumeta un'wana ku xava xo karhi kumbe ku tirhisa leswi u swi navetisaka/ vukorhokeri byo karhi	• Xi nga tsariwa hi swivumbeko swo hambanahambana • Xi tala ku va xi khavisiwile • Tirhisa tithekiniki ta swinavetiso • Tirhisa swikhavisi leswaku xinavetiso xi ta va lexi kokaka mahlo no tshama xi ri karhi xi tsundzukiwa	Ku tirhisiwa ririmi leri nga ta endla leswaku muhlayi a kokeka rinoko xik. maengeteri, mahlawuri Matirhiselo ya swihikahati
Ku nyika swileriso, swiletelo na milawu	Ku hlamusela kumbe ku lerisa leswi nchumu wo karhi wu endlisiwaka xiswona hi magoza lawa ya landzelelanaka	Ndzandzelelano wa swileriso ku kota ku flkelela xikongomelo	Ku tsariwe hi ndlela yo lerisa xik. jikela exineneni loko u flka evhengeleni hi ndzandzelelano wa minkarhi, xo sungula, lexi landzelaka. Tirhisa tinambara na tibuleti ku komba nxaxamelo

Ku leha ka switshuriwa swo tsariwa leswi faneleke ku tumbuluxiwa

SWITSHURIWA	TIGIREDI	KU LEHA KA SWITSHURIWA
Tindzimana: ndzungulo na nhlamuselo	7	Marito ya 70-100
	8	Marito ya 90-120
	9	Marito ya 110-140
Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha: Mapapila ya xinghana/n'wangulano	7 - 9	Marito ya 70 - 90 (vundzeni ntsena)
Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma: Swinavetiso/Ku tsala eka dayari/Tiposikarata/Makhadi ya swirhambo/ku tatisa tifomo/Swiletelo swa matlhelo/Swileriso/ Tifulayara/Tiphositara/Tiimeyili	7 - 9	Marito ya 40 – 60 (vundzeni ntsena)

3.4 SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI – NONGONOKO WA SWIHLOVO

Swiaki swa ririmi leswi landzelaka swi ta dyondzisiwa swi ri eka mbangu wo hlaya no tsala, na hi ndlela yo va swi ri swiphemu swa nongonoko wa dyondzo ya ririmi. Swin'wana swa swiaki leswi swi ta va swi endliwile eka tigiredi leti nga hundza kambe swi nga ha tlhela swi lava ku pfuxetiwa.

Tiva leswi: Swihlawulekisi swo hlawuleka swa ririmi swi fanele ku tekeriwa enhlokweni. Hikokwalaho ka sweswo, eka xitshuriwa lexi nga laha hansi, i swihlwaulekisi leswi swi tirhaka eka ririmi ro karhi swi fanelaka ku tekeriwa enhlokweni.

Maviti	Rivitaswianakanyiwa (xik. *moya, rirhandzu, ntwanano*) Rivitaswilo (xik. *xitulu, munhu, xikolo*) Rivitankatsano (xik. *mimpflhomu, mahlambandlopfu, mafambaborile*) Rivitantlawa (xik. *nhulu ya misava, ntlawa wa vanhu, nyandza ya tihunyi*) Mavitavito (xik. *eGiyani, Khensani, Sunguti*) Rimbewu (xik. *manana - tatana; nhwanyana - mufana; nhanga - lawu*) Vun'we na Vunyingi (xik. *xikolo - swikolo; munhu - vanhu; homu - tihomu*) Ntsongahato (xik. *munhu - ximunhwana; xikolo - xikolonyana; mati - swimatana*) Vundhawu (xik. *exikolweni; eGiyani; Ekurhuleni; ekaKhosa*) Swikurisi/xikurisi (xik. : *dyimurhi; madyimurhi*) Maviti lama pfelelaka eka swihluvi swin'wana swa mbulavulo
Swiaki swa marito	Xirhangi xik. Mufana; tihomu Xilandzi xik. -tirhisa; fambetela
Masivi	Risivikomba (xik. *loyi, leswi, lava, leyi, letiya, lavayani*) Risivinene (xik. *yena, vona, tona, wena, kona, byona, xona*) Risivintalo (xik. *hinkwavo, hinkwaswo, ndzexe, voxe, swanga, swakwe*)
Ribumabu-meri	**Ra rihlawuri:** Ra nkoka (xik. *u xavile tintangu* ***letintshwa*****)** Ra xiyimo (*vukulu/vutsongo*)(xik. *vana* ***lavakulu*** *va tsakisa*) Ra ntsengo (xik. *ku xaviwile tihomu* ***timbirhi*****)** **Riengetelo** (xik. *vana* ***lava va rilaka*** *va biwile*) **Ra rifuwi** (xik. *leyi i yindlu* ***ya tatana***)
Rihlamuseri	**Maengeteri: Ra nkarhi** (xik. *Hi ta famba mundzuku; Va vuyile nanhlikanhi* na man'wana*)* **Ra ndhawu**: (xik. *Ndzi ya ekaya; Va tshama eGiyani* na man'wana*)* **Ra mukhuva/maendlelo** *(*xik. *Ku hisa swinene* ; *u fambile hi milenge na man'wana)* **Riencisi:** Ya peletwanan'we (xik. U wile a ku gaa! ; Hala handle ku lo byii! na man'wana) Ya peletwanambirhi (*xik. Ribye ri te dlomu, ematini*; Loko va vona maphorisa va lo bamfee! na man'wana) Ya peletwananyingi/mapeletwana yo tlula mambirhi (xik. *Laha ndlwini ko ngungungu, hi ku nuha ; Ndzi te bulumuku, ndzi vhela ndzi famba ;* na man'wana)
Maendli	**Matlhelo ya riendli:** Tlhelo ra mpfumelo Tlhelo ra nandzulo **Mapfunamaendli** (xik. *Ndzi ta pfa ndzi rima; Ndza ha dya; Ndzi ta tlhela ndzi vuya; na man'wana)* Mayimelamaendli (*xik. Khensani i muongori; Hi yena a nga hosi*)

Minkarhi ya maendli	Nkarhi wa sweswi (xik. ndza dya) Nkarhi wa sweswi wo ya emahlweni (xik. ndza ha dya) Nkarhi lowu taka (xik. ndzi ta dya) Nkarhi lowu taka wo ya emahlweni (xik. ndza ha ta dya) Nkarhi lowu nga hundza (xik. ndzi dyile) Nkarhi lowu nga hundza wo ya emahlweni (xik. a ndza ha dya)
Xitwananisi	Xitwananisi xa nhlokomhaka xik. *Vafana **va** hlantswa movha; Mbyana **yi** dlayile ximanga.*
Marhavi ya maendli	Rhavi ra xitwisiwo (xik. Ka tirhiwa) Rhavi ra xivuyevuye (xik. Va tirhetela; Va dyetetela swakudya) Rhavi ra xikongomelo (xik. Va tirhela mali) Rhavi ra xivangelo (xik. Ndzi tirhisa hi vusiwana) Rhavi ra xihlamulano (xik. Hi ta tirhana namuntlha ; va dyanana swirhendze) Rhavi ra xiendleko/xikotelo (xik. Namuntlha ka tirheka) Rhavi ra xitlhandlulo: (xik. Va simula murhi, tlhandlula) Rhavi ra xidzimelo/xihetiselo (xik. Ndzi lava ku tirhisisa; Ndzi *fanele ndzi dyisisisa swakudya hikuva laha ndzi ya ka kona ku na ndlala*) Rhavi ra xitlhelelo (xik. *Tatana Khosa wa titirha hikuva u na mavhengele yo tala*) Rhavi ra ntsongahato (xik. *Tirhanyana u ta vuya u famba*)
Mahlayelo ya riendli	Hlayelo ra tshamelo (xik. Ku tirha swa vava) Hlayelo ra ndzeriso (xik. Dyana!) Hlayelo ra angulo (xik. Va dya va famba) Hlayelo ra fumiwo (xik. Va n'wi bile hikuva wa yiva) Hlayelo ra kotelo (xik. Ndzi nga famba) Hlayelo ra kombiso (xik. Va ya exikolweni) Hlayelo ra engetelo (xik. N'wina lava tirhaka mi karhele)
Riendli ra xitwisiwo	Swikombiso: Butana ***u hlambisiwa*** hi kokwana. Vafana ***va rhumiwile*** hi mudyondzisi. Lembe leri taka giredi ya 8 ***yi ta dyondzisiwa*** hi Manana Hlungwane.
Marito yo runguriwa	Swikombiso: *Khensani u vule leswaku u lahle buku.* *U ndzi vutisile leswaku hikokwalaho ka yini ndzi letile.*

3.5. MINKUNGUHATO YO DYONDZISA

Xitsariwa lexi xi bumabumela leswaku ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana wu ta katsa yuniti yin'we kumbe ku tlula leyi kongomisaka eka vuswikoti byin'wana na byin'wana: Ku yingisela, Ku vulavula, Ku hlaya, Ku tsala, Ku andlala na Ririmi. Ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana wu ta nyika vadyondzi migingiriko ku dyondza, ku hlaya kumbe ku langutisa serisi ya switshuriwa swa swanomo, swo tsariwa na swovoniwa. Eka ndzhendzheleko wun'wana na wun'wana migingiriko yi ta koka ntsakelo wa vadyondzi eka ntivoririmi lowu lulameke na tinxaka ta switshuriwa. Elembeni, kwalomu ka 18 wa mindzhendzheleko leyi yi ta va yi endle leswaku swiphemu hinkwaso swa kharikhulamu swi va swi dyondzisiwile hi 36 wa mavhiki. Hi ku engetela, eka Xiymo xa le henhla, mpimo wa matikelo eka swiyenge hinkwaswo wu ta engetela ku suka eka kotara yin'wana ku ya eka yin'wana na ku suka eka lembe rin'wana ku ya eka rin'wana. Hikokwalaho ka sweswo, ntiko wa ku ya emahlweni na wona wu va xiphemu xa ku kondletela minongonoko yo dyondza. Xivumbeko lexi, xi nyika vadyondzi na vadyondzisi ku aka mbangu, ku tiyisisa

ntivomarito, na ku tolovela swiaki swa ririmi hi mavhiki mambirhi va nga si tlulela eka vuswikoti byin'wana. Hi nkarhi wun'we, xi nyika ku hambana nakona xi nga lulamisiwa hi ku ya hi ku tsakela ka ntlawa. Xikombiso, "Swiambalo" i nkongomelo lowu toloveriweke wo dyondzisa, kambe wu nga landzeriwa hi ndzhendzheleko wa ta maxelo..

Ku dyondzisa loku pfanganisiweke: ndzhendzheleko wo dyondzisa

Hi matirhelo, mpfanganyiso wu pimanyeta ku hambana: ku hambana ka maendlelo, ku hambana ka migingiriko, ku hambana ka switshuriwa, ku hambana ka minkongomelo (vona Minkongomelo leyi Ringanyetiweke – Nongonoko wa Swihlovo laha hansi). Loko u tumbuluxa ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi lowu pfanganisiweke, mudyondzisi a nga veka migingiriko eka nhlokomhaka yin'we, xik. Mintlangu. Ndzandzelelano wa tidyondzontsongo eka ndzhendzheleko wa mavhiki mambirhi wu nga landzelela nxaxamelo wun'wana na wun'wana, xik. ndzhendzheleko wu nga sungula hi ku hlaya kutani wu tlulela eka vuencenyeti (ku vulavula) loku ku landzeriwaka hi ku tsala. Xitshuriwa xin'wana na xin'wana xi nga tirhisiwa eka migingirio leyi humesiweke laha hansi.

Mudyondzisi u fanele a hlawula xitshuriwa xa matsalwa ku va xi dyondziwa. Leswi swi nga va switlhokovetselo, xirungulwana, kumbe xintlanwana (vona "Switshuriwa leswi tirhisiwaka ku dyondzisa vuswikoti lebyi pfanganyisiweke"). Mudyondzisi a nga hlawula ku dyondzisa nxaxamelo wun'wana na wun'wana wa switshuriwa. Loko mudyondzisi a hlawula xitshuriwa xo leha lexi yaka emahlweni xo fana na novhele yo koma kumbe xintlangwana, ku bumabumeriwa leswaku xi dyondzisiwa hi ku ya emahlweni leswaku vadyondzi va nga rivali vuxokoxoko bya hungu. Loko novhele yo koma kumbe xintlangwana xi hlawuriwa, mudyondzisi u ta fanela ku avanyisa xitshuriwa hi tiyuniti to hlaya hikuva ku na nkarhi. Swiyenge swo engetela swa ntirho swi ta hlayiwa tanihi ntirhokaya kumbe tanihi xiphemu xa ku hlaya ko engetela.

Kharikhulamu leyi yi andlala ntivoririmi lowu wo kongoma lowu nga erivaleni. Hi matirhelo, ririmi ri ta teka kwalomu ka awara eka mavhiki mambirhi ma'wana na man'wana, hafu ya kona yi dyondzisiwa eka mbangu na ku tsala na ku hlaya kutani hafu leyin'wana yi dyondzisiwa yi ri yoxe. Ku engetela eka madyondziselo ya ntivoririmi lowu kunguhatiweke, ku ta va na madyondziselo yo lulamisa kumbe mpfuxeto wa ririmi lowu humaka eka swihoxo leswi vadyondzi va swi endleke eku tsaleni.

MINKONGOMELO LEYI BUMABUMERIWEKE – NONGONOKO WA XIHLOVO	
• Swiharhi	• Yindlu
• Miri	• Leswi tsakeriwaka na leswi swi nga tsakeriwiki
• Swiambalo	• Vuyimbeleri
• Mihlovo	• Ntumbuluko/mbangu
• Masiku na tin'hweti	• Tindhawu
• Switwi	• Xikolo
• Ndyangu	• Mintlangu
• Swakudya	• Nkarhi
• Ku xeweta	• Vutleketli
• Leswi va wi tsakelaka	• Maxelo na tinguva

Ku hundzula nkunguhato wo dyondzisa wu va migingiriko yo dyondzisa na ku dyondza

Xikombiso lexi humaka eka NKUNGUHATO WO DYONDZISA Giredi ya 7, Kotara ya 1, Mavhiki ya 1 na 2 (tidyondzontsongo ta 6x40 wa timinete) = tiawara ta 4 to dyondzisa

GIREDI YA 7 KOTARA YA 1				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LAN-GUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU AND-LALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISI-WEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku kuma hungu ro karhi:** Dyondzisa swihlawulekisi swa ku dyondzisela ku kuma hungu ro karhi. Tlilasi yi yingisela, xik nkandziyiso wa n'wangulano eka ku hlangana no xewetana **Ku vulavula ka nkamafundza:** Tlilasi yi titoloveta ku hlangana na ku xewetana hi ximbirhi	**Ku hlayela ntwisiso eka xiyimo xa rito na xivulwa:** Xik. N'wangulano exikarhi ka vanhu lava va nga ku xewetaneni ro sungula, va vutisana ku ri hi vona va mani na ku va pfukile njhani	**Vutumbuluxi:** Ndzimana ya nhlamuselo Xik. ndzimana ya nhlamuselo Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala Tsala, xik swivulwa swo titoloveta mativiselo na ku hlamusela munhu un'wana eka van'wana - kutani a endla tindzimana ta nhlamuselo a tirhisa swivulwa leswi hi ndzandzelelano lowu twalaka.	Mahlawuri ma nga ri mangani yo olova Ku tirhisa nkarhi wa sweswi Ntivomarito eka mbangu

Nkongomelo wa ndzhendzheleko: Ku hlangana na ku xewetana

Dyondzontsongo ya 1: (Ngopfungopfu ku yingisela na ku vulavula)

- Manghenelo: Xeweta tlilasi u tlhela u titivisa. Dyondzisa vadyondzi ku titivisa.
- Ntivomarito lowu faneleke nkongomelo.
- Dyondzisa swihlawulekisi swo yingiselela ku kuma mahungu

Dyondzontsongo ya 2: (Ngopfungopfu Ku yingisela na Ku vulavula)

- Yingisela n'wanulano wa vanhu minkarhi yo tala loko va ri karhi va xewetana.
- Vadyondzi va titoloveta ku hlangana na ku xeweta hi ximbirhi.

Dyondzontsongo ya 3: (Ngopfungopfu ku hlaya)

- Langutisa swifaniso, mavito na tinhlokomhaka ta min'wangulano.
- Vadyondzi va hlaya va miyerile, endzhaku ka swona mudyondzisi u tlhela a hlayela ehenhla loko vadyondzi va ri karhi va ringeta ku twisisa min'wangulano.

- Mudyondzisi u hlamusela ntivporirimi na ntivomarito
- Ntirhokaya: Vadyondzi va tlhela va hlaya min'wangulano na ku hlamula swivutiso, xik. hi swona/a hi swona.

Dyondzontsongo ya 4: (Nkatsano)

- Swihlawulekisi swin'wana swa ntivoririmi eka xitshuriwa
- Hlamusela ku tsala hi ku landzelela magoza
- Vadyondzi va hlaya swikombiso swa tindzimana ta nhlamuselo
- Ntirhokaya: Vadyondzi va titoloveta ku tsala swivulwan'we, va tivisa na ku hlamusela u'wana va ri karhi va tirhisa ntivoririmi tanihilaha wu hlamuseriweke hakona

Dyondzontsongo ya 5: (Ngopfungopfu ku tsala)

- Vadyondzi va tsala ndzimana ya nhlamuselo

Dyondzontsongo ya 6: (Ku tsala)

- Vadyondzi va hlela na ku tsarisisa mpfampfarhuto wo sungula wa ndzimana ya vona

Eka tipheji leti landzelaka, Minkunguhato yo Dyondzisa yi nyikiwile eka yin'wana na yin'wana ya tiGiredi ta 7, 8 na 9. U komberiwa ku tiva leswaku leswi swo va SWIKOMBISO ntsena swa ku komba leswi ku dyondzisa Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi elembeni ku nga kondleterisiwaka xiswona.

3.6 VUANDLALO BYA MATAFULA YA SWITSHURIWA

MAVHIKI YA	GIREDI YA 7	GIREDI YA 8	GIREDI YA 9
KOTARA YA 1			
1na2	Xitshuriwa xa mahungu, xik. n'wangulano	Xitshuriwa xa mahungu, xik. n'wangulano	N'wangulano
3na4	Risimu kumbe xitlhokovetselo	Yelano wa mimpfumawulo, risimu, xitlhokovetselo	Yelano wa mimpfumawulo, xitlhokovetselo/risimu
5na6	Xitshuriwa xa mahungu, xik. khalendara	Xitshuriwa xa mahungu, xik. swifaniso	Xitshuriwa xa mahungu, xik. – ku tata fomo
7na8	Xitshuriwa xa mahungu: n'wangulano	Xitshuriwa xa swovoniwa, xik. swifaniso, khathuni	Xitshuriwa xa swovoniwa -swifaniso
9na10	Xitshuriwa xo hlaya	Xitshuriwa xa mahungu	Xitshuriwa xa mahungu – N'wangulano/mbulavulo

KOTARA YA 2			
1na2	Xitshuriwa xa mahungu: n'wangulano	Xitshuriwa xa mahungu, xik. xirungulwana xifaniso, mfuwo wa rixaka	Swileriso, xik. ku nyika swiletelo
3na4	Xitshuriwa xa mahungu, xik. mepe	Xitshuriwa xa mahungu, xik. xedulu/dayari/tafula ro komba nkarhi	Xitshuriwa xa mahungu, xik. ku nyika swiletelo
5na6	Xitshuriwa xa mahungu: swovoniwa	Xitshuriwa xa mahungu xik. swifaniso	Xitshuriwa xa mahungu – Xiviko xa ta maxelo, mepe, xitlhokovetselo, risimu
7na8	Xitlhokovetselo kumbe risimu	Xitshuriwa xa mahungu, xik. mintlangu na n'wangulano	Xitshuriwa xa mahungu – Xiviko xa ta maxelo, mepe, xitlhokovetselo, risimu
9na10	**MAKAMBELELO YO SONGA DYONDZO**		
KOTARA YA 3			
1na2	Xitshuriwa xa xitsalwambiko, xik. papila	Xitshuriwa xa ntivomarito	Xitshuriwa xa ntwisiso no hlaya
3na4	Xitshuriwa xa swovoniwa, xik. xifaniso	Xitshuriwa xa swileriso, xik. rhisipi, n'wangulano	Xitshuriwa xa swovoniwa
5na6	Xitshuriwa xa mahungu, xik. n'wangulano	Xitshuriwa xa mahungu, xik. nongonoko wa le ka xiyanimoya	Xitshuriwa xa swovoniwa
7na8	Xitshuriwa xa mahungu, mepe, xitlhokovetselo, xirungulwana, novhele kumbe ntlangu	Xitshuriwa xa mahungu, xik. n'wangulano	Xitshuriwa xa mahungu, xik. n'wangulano, swifaniso
9na10	Xitori, Switlhokovetselo, tinsimu, Khathuni, Ntlangu na novhele	Xirungulwana/switlhokovetselo/ tinsimu/xintlangwana xo koma/ novhele yo koma	Xirungulwana/tinsimu/ntlangu/ novhele/xitlhokovetselo
KOTARA YA 4			
1na2	Xitshuriwa xa swovoniwa	Xitshuriwa xa ntivomarito	Xitshuriwa xa swovoniwa
3na4	Xitshuriwa xa mahungu	xitlhokovetselo/risimu/xitori	Xitshuriwa xa mahungu, xik. n'wangulano
5na6	Xitshuriwa xa mahungu	Xitshuriwa xa swovoniwa , xitlhokovetselo	Xitshuriwa xa ntivomarito
7na8	Risimu, xitlhokovetselo	Switshuriwa swa vutumbuluxi na swa switsalwambiko	Risimu, xitlhokovetselo
9na10	**MAKAMBELELO YO SONGA DYONDZO**		

3.7 GIREDI YA 7

GIREDI YA 7 KOTARA YA 1				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi:** Dyondzisa swihlawulekisi swa ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi Tlilasi yi yingisela, xik. nkandziyiso wa n'wangulano wa nhlengeletano na ku xeweta **Ku vulavula ka nkamafundza** Tlilasi yi titoloveta ku hlangana no xeweta hi vambirhimbirhi	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa rito na xivulwa:** Xik. Min'wangulano exikarhi ka vanhu va ri karhi va xewetana ro sungula, va vutisana ku hi vona vamani na leswi va swi endlaka	**Vutumbuluxi:** Ndzimana yo hlamusela Tivisa ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala xik. tsala ndzimana yo hlamusela Tsala, xik. Swivulwa u titoloveta ku tivisa na ku hlamusela un'wana eka van'wana – kutani endla ndzimana yo hlamusela hi ku tirhisa swivulwa leswi hi ndzandzelelano lowu lulameke.	Mahlawuri ma nga ri mangani yo olova Ku tirhisa nkarhi wa sweswi Ntivomarito eka mbangu
3 na 4	**Yingiselela ku komba ku tsakela:** Yingisela risimu, xik. Risimu, xitlhokovetselo xa alifabete. Ri tirhisi ku peleta marito man'wana lama va nga ta ya rhekhoda tanihi xiyenge xa xikambelantwisiso xo yingisela. **Ku vulavula ka mafundza:** Xik. Ku encenyeta ku hlangana no xeweta	**Xitshuriwa xa matsalwa:** Hlaya xitlhokovetselo/risimu, xik. xo fana na lexi xi nga tirhisiwa eka ku yingiselela ku twisisa na ku komba ku tsakela	**Switsalwmbiko swo leha:** Tivisa ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsarisisa • Ku andlala Tsala n'wangulano	Marito ya muvulavuri Marito yo vutisa Mahikahatelo Tivisa maendli mantshwa Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivoririmi eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 na 6	**Ku yingiselela ku kuma mahungu na ntwisiso:** Xik. masiku ya vhiki, tinh'weti ta lembe na tinomboro. Mahungu lawa ya faneleke ku tatiwa eka fomo, xik. khalendara, masiku ya vhiki, tinh'weti ta lembe **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Mintlawa yi vutisana swivutiso na ku hlamula va tirhisa xik. xitshuriwa xa swovoniwa ku fana na khalendara	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa rito na xivulwa:** Tivisa swihlawulekisi swa xitshuriwa xa swovoniwa Langutisa no kanela switshuriwa swa swovoniwa swo hambanahambana, xik. xifaniso, xinepe. Xik. Langutisa tafula ro komba nkarhi wa xikolo na xik. hlaya xitshuriwa hi nkongomelo wa "Xikolo".	**Xitshuriwa xa vutumbuluxi:** Xik. Endla tafula ra xikombankarhi hi ririmi leri u dyondzaka hi rona/tata fomo ku ya hi switoloveto swo yingisela	Maviti maendli Ku vula Nkarhi Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku yingiselela ku twisisa** Xik, yingisela n'wangulano wa vadyondzi loko va ri karhi va kombisa tidyondzo leti va ti tsakelaka/leti va nga ti tsakeriki **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza:** Xik. Vadyondzi va ti tivisa na ku vula leswaku hi tihi tidyondzo leti va ti tsakelaka	**Ku hlayela ku twisisa:** Xik. Hlaya xitshuriwa xa vadyondzi va ri karhi va kombisa tidyondzo leti va ti tsakelaka na Xik. Hlamula swivutiso swo komba ntwisiso eka xitshuriwa.	**Vutumbuluxi:** Xik. Tsala swivulwa u tirhisa ntivomarito eka mbangu. Tsala leswaku i tidyondzo tihi leti va ti tsakelaka	Maendli Mahlawuri Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
9 na 10	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela/ ku kuma hungu ro karhi:** Xik. Xikambelanwisiso xo yingisela hi nkongomelo lowu hlawuriweke **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa**: Xik. Va vula leswaku **hikwalaho ka yini** va tsakela dyondzo yo karhi kumbe Ku hlayela xitshuriwa ehenhla loku lulamisiweke, xik nkongomelo lowu hlawuriweke	**Ku hlayela ku twisisa:** Xik. Hlaya xitshuriwa hi nkongomelo lowu hlawuriweke	**Vutumbuluxi/Xitsalwambiko** Xik. Ku tsala xivulwa/ Lebula swifaniso hi nkongomelo lowu hlawuriweke na ku hlamusela xifaniso lexi u xi tsakelaka	Maendli, mahlawuri Mahlanganisi yo olova Ku tiyisia ntivoririmi lowu dyondziweke hi kotara yo sungula. Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA K KOTARA YA 1		
Ntirho wa 1:	**Ntirho wa 2:**	**Ntirho wa 3:**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/ Mbulavulo lowu lulamisiweke/Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Ku tsala**: Tindzimana ta Vutumbuluxi (Ndzungulo/ Nhlamuselo) Xitshuriwa xa switsalwambiko (swo koma kumbe swo leha)	**Xikambelwana xa 1**: Xikambelantwisiso na Ririmi

GIREDI YA 7 KOTARA YA 2				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi** Xik. Yingisela n'wangulano wa vadyondzi va vula laha va humaka kona **Ku yingisela hi swikongomelo swo karhi/Ku vulavula no andlala swa mafundza (Ku vulavulela ehenhla loku lulamisiweke)** Xik. ku vulavulela ehenhla loku lulamisiweke hi nkongomelo wo karhi	**Ku hlayela ku yingisela eka xiyimo xa rito:** Xik. hlaya min'wangulano tanihi vanhu lava va taka va huma etindhawini/ ematikweni yo hambanahambana	**Switsalwambiko swo koma:** Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe Xik. tsala ndzimana ya ndzungulo ku vula laha va humaka kona.	Vundhawu bya maviti Mahikahatelo Mahlanganisi ya masungulo Minandzulo Ntivomarito eka mbangu
3 na 4	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi:** Xik. Trhisa xitshuriwa xa swovoniwa xo fana na mepe ku yingisela, ku vutisa na ku hlamula swivutiso. **Ku vulavula no andlala ka mafundza:** Kanela hi swihlawulekisi swa mbulavulo wo lulamisiwa	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa rito na xivulwa:** Xik. Hlaya xitshuriwa laha vanhu va tinxka/matiko yo hambanahambana va vonakaka.	**Xitsalwambiko xo koma:** Xik, Ku tsala hi xikongomelo xo karhi Ku tsala mbulavulo wo tilulamisela hi ku landzelela magoza. Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala Mbulavulo lowu lulamisiweke	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Mahlawuri, Mahikahatelo, Mahlanganisi ya masungulo, Vundhawu, Minandzulo Ntivomarito eka mbangu
5 na 6	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi:** Xikambelanwisiso xo yingisela **Ku vulavula ka nkamafundza** Ku vulavula ka nkamafundza: Xik. ntivomarito, wa le tlilasini hi ku hlamusela swifaniso.	**Ku hlaya Switshuriwa swa swovoniwa hi ku dzika:** Langutisa na ku hlamusela swihlawulekisi swa, xik. xifaniso xa tlilasi	**Vutumbuluxi:** Xik. Ku pfapfarhuta ndzimana yo hlamusela hi xifaniso lexi hlawuriweke, hi ku landzelela ku tsala hi ku landzelela magoza –nghingiriko wa ntlawa	Ndzeriso Nkarhi wa sweswi Maendli mantshwa Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
7 na 8	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela:** Xik. Yingisela xitlhokovetselo/risimu leri ndhundhuzelaka ndyangu **Ku vuluvula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Xik. Va kanela hi mindyangu ya vona	**Ku hlayela ku twisisa:** Hlaya xitshuriwa lexi kongomisiweke eka ndyangu kumbe vuxaka bya ndyangu	**Xitsalwambiko xo koma:** Xik. Va tsala ndzimana yo hlamusela hi ndyangu wa vona Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Nandzulo Vunyingi maritonkomiso Mafuwi Kombisa na ku tiyisisa Swiaki na Milawu ya Matirhiselo ya Ririmi swo hambanahambana . Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu
9 na 10	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe**			

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 2		
Ntirho wa 4	**Ntirho wa 5**	**Ntirho wa 6**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Mbulavulo lowu lulamisiweke/Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Matsalwa:** Swivutiso swa le ka mbangu	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe:** Xikambelantwisiso, ririmi, matsalwa na ku tsala

GIREDI YA 7 KOTARA YA 3				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** Xik. Yingisela mpfumawulo wa nkongomelo, xik. vutleketli **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza** Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke hi ku kongomisa eka nkhuluko, mavulelo ya marito na thoni, xik. xitshuriwa hi nkongomelo	**Ku hlaya xitshuriwa hi ku dzika, u hlayela ku twisisisa eka xiyimo xa xivulwa** Xik. Hlaya xitshuriwa eka nkongomelo wo karhi naku hlamula swivutiso swa ntwisiso Na Xikombiso xa papila ra xinghana kumbe ndzimana	**Xitsalwambiko xo leha:** Tivisa na ku kanela hi swihlawulekisi swo tsala papila ra xinghana/xitiviso/ imeyili, ndzimana ya ndzungulo/ nhlamuselo Tsala paila ra xinghana/xitiviso/imeyili/ ndzimana ya ndzungulo/nhlamuselo hi xik. laha ndzi yaka kona namuntlha. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Vundhawu. Malongoloxelo ya marito Maendli Nkarhi wa sweswi Xiloso xa papila ra xinghana/xitiviso, imeyili Ntivomarito eka mbangu
3 na4	**Ku yingiselela ku vulavurisana:** Xik. Yingisela xitshuriwa/swivutiso leswi yelanaka swinyanyurisi swo voniwa (mbyana yi kwihi?) **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Xik. Ku angula eka swivutiso swanomo leswi yelanaka na swinyanyuli swo voniwa	**Ku hlayela ku twisisa:** Xik.Ku langutisa xitshuriwa xa swovoniwa hi nkongomelo wa ntwisiso na ku hlamula swivutiso.	**Switsalwambiko swo leha (swi ya emahlweni)** Tivisa na ku kanela swihlawulekisi swo tsala papila ra xinghana/xitiviso/imeyili/ ndzimana ya ndzungulo/ya nhlamuselo Tsala papila ra xinghana/xitiviso/imeyili/ ndzimana ya ndzungulo/ya nhlamuselo, xik. xana ndzi ya kwihi? Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Rifuwi Vundhawu. Malongoloxelo ya marito maendli Nkarhi wa sweswi Xiloso xa papila ra xinghana/xitiviso, imeyili Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 na 6	**Ku yingiselela ku twisisa** Xik. yingisela nkhuluko wa mimpfumawulo Na Yingisela n'wangulano wa nkongomelo wuntshwa, xik. laha ndzi tshamaka kona **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Xik. Tirhisa ntivomarito wa nkongomelo wuntshwa, vulavula hi nkhuluko wa mimpfumawulo na ku titoloveta ku ku vula swivulwa	**Ku hlaya switshuriwa swo voniwa hi ku dzika:** Langutisa xifaniso hi nkongomelo lowu hlawuriweke -, xik doroba	**Vutumbuluxi:** Endla swivulwa hi ntivomarito wuntshwa Na Tsala ndzimana ya nhlamuselo, xik. xifaniso lexi humaka eka nkongomelo Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Rihlawuri Risivimbutiso Maendli mantshwa na maviti Mapeletelo Ntivoririmi wo lulamisa ku suka eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku yingiselela ku kuma mahungu** Xik. Yingiselela ku komba matiko yo hambanahambana ya misava/ swifundzhankulu eAfrika –Dzonga **Ku vulavula ka nkamafundza** Ku encenyeta eka nkongomelo, xik. matiko yo hambanahambana ya misava/ Swifundzhankulu eAfrika-Dzonga	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa ndzimana** Xik.Ku hlaya tindzimana ta nhlamuselo leti tsariweke hi ntangha eka ndzhendzheleko lowu hundzeke (ku tiphina) kumbe **Xitshuriwa xa matsalwa** Xik. Ku hlayela ku tiphina, xik. xitlhokovetselo/xirungulwana/ntlangu wo koma/novhele yo koma	**Vutumbuluxi:** Lebula mepe na ku tsala swivulwa u tirhisa ntivomarito mantshwa. Hlamusela ndhawu yo tsakisa eka mepe na leswi un'wana a nga yi flkelerisaka xiswona, xikombiso, mimfungho ya ndhawu na tindhwu leti ti nga kokaka vapfhumba rinoko.	Maendli na maviti mantshwa Tinomboro Mapeletelo Vunyingi Vundhawu Maengeteri Ntivoririmi wo lulamisa ku suka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu
9 na 10	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** Xik. Ku yingisela xiphemu xa xitori/xitori hinkwaxo/switlhokovetselo/tinsimu/ khathuni/ntlangu wo koma/novhele yo koma **Ku hlayela ehenhla** Tirha hi mavulelo ya marito, thoni, rivilo, nkhuluko na ririmi ro tirhisa miri	**Xitshuriwa xa mahungu** Xik. Ku hlaya xitori/switlhokovetselo, tinsimu/khathuni/ntlangu wo koma/ novhele yo koma na ku angula eka swivutiso swa ntwisiso	**Vutumbuluxi:** Xik. Tsala tikhepixini ta xitori xa swifaniso ku ya hi nkongomelo na ririmi leri dyondziweke ku tiyisisa ntivoririmi lowu dyondziweke eka kotara hinkwayo	Ku tiyisisa ntivoririmi hinkwawo lowu endliweke eka kotara Ntivomarito eka mbangu

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 3		
Ntirho wa 7	**Ntirho wa 8**	**Ntirho wa 9**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Mbulavulo lowu lulamisiweke/Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Ku tsala**: Tindzimana ta Vutumbuluxi (Ndzungulo/ Nhlamuselo) Xitshuriwa xa switsalwambiko (swo koma kumbe swo leha)	Xikambelantwisiso na ririmi/KUMBE matirhiselo ya ririmi/ KUMBE Matsalwa: Swivutiso swa le ka mbangu

GIREDI YA 7 KOTARA YA 4				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku twisisa** Yingisela n'wangulano, xik.nkongomelo wuntshwa – miri wa mina **Ku vulavula ka nkamafundza** Angula eka swivutiso endzhaku ko langutisa na ku hlaya Xitshuriwa xa Swovoniwa	**Ku hlaya Switshuriwa swa Swovoniwa hi ku dzika:** Langutisa na ku hlaya swifaniso eka nkongomelo, xik, swirho swo hambanahambana swa miri	**Vutumbuluxi:** Titoloveti swivulwa swa xivutiso na nhlamulo hi nkongomelo lowu hlawuriweke. Lebula swifaniso leswi tirhisiweke. **Xitsalwambiko xo leha:** Tsalela munghana wa wena papila hi leswi u nga swi dyondza, xik. leswi ndzi hlayisisaka xiswona miri wa mina. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Nandzulo Mahlawuri na maengeteri Mafuwi Mapeletelo Vunyingi Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
3 na 4	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi** Xik. Xikambelantwi- siso xo yingisela eka nkongomelo lowu hlawuriweke eka ndzhendzheleko lowu nga hundza. **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza**: Xik. Mbulavulo lowu lulamisiweke lowu tsariweke eka ndzhendzheleko wa sweswi na lowu nga hundza.	**Ku hlayela ku twisisa** Xik. Ku hlaya tindzimana leti tsariweke ta vadyondzi Kumbe Xik. Xitshuriwa lexi hlawuriweke eka nkongomelo	**Xitsalwambiko:** Tsala, xik. mbulavulo lowu lulamisiweke hi “Miri wa mina”	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Nandzulo Marito yo vutisa Mahlanganisi Maendli Mahlawuri na maengeteri Mafuwi Mapeletelo Vunyingi Ntivomarito eka mbangu Ntivoririmi wo huma eka switsariwa swa vadyondzi
5 na 6	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi** Xik. Vadyondzi va yingiselela ku twa ntivomarito wuntshwa hi ku tirhisa Xitshuriwa xa Swovoniwa. Tivisa nkongomelo wuntshwa, xik. mihlovo. **Ku vulavula ka nkamafundza** Titoloveti ku vula swivutiso na tinhlamulo, xik. Xana b*uku leyi i ya muhlovo muni?*	**Ku hlaya Switshuriwa swa swovoniwa hi ku dzika:** Vadyondzi va langutisa na ku hlaya xitshuriwa, xik. swifaniso swa mihlovo yo hambanhambana na n’wangulano hi nkongomelo wun’we	**Vutumbuluxi:** Xik. Vadyondzi va dirowa swifaniso swa vona hi mihlovo yo hambanhambana, va swi lebula, kutani va tiitoloveta ku tsala swivulwa leswi hlamuselaka xifaniso. Na Xik. Ku tsala ndzimana ya nhlamuselo va hlaamusela xifaniso xa mihlovo yo tala. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Marito yo vutisa Mahlawuri Mapeletelo Vunyingi Nkarhi wa sweswi Nandzulo Masivikomba Mafuwi Ntivomarito eka mbangu Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi.

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
7 na 8	**Ku yingiselela ku titsakisa** Xik. Yingisela risimu/xitlhokovetselo/ tindzimana ta nhalamuselo leti tsariweke hi vadyondzi eka ndzhendzheleko lowu nga hundza **Ku vulavula ka nkamafundza** Xik. ntiyisiso wa swivutiso na swivulwa leswi endliweke hi nomo	**Ku hlayela ku twisisa** Xik. xitshuriwa lexi hlawuriweke eka nkongomelo lexi nga na swivutiso swa ntwisiso leswi faneleke ku hlamuriwa	**Ku lulamisela xikambelo**. Tiyisisa ku tsala hi ku landzelela magoza eka switshuriwa swa tinxaka to hambanahambana ku fana na min'wangulano, tindzimana ta nhlamuselo/ndzungulo	Pfuxeta ku vumba swivulwa na milawu ya matsalelo leyi dyondziweke. Ntivoririmi lowu humaka eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu
9 na 10	**Swikambelo swa ku hela ka lembe**			
MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 4				
Ntirho wa 10				
Swikambelo swa ku hela ka lembe Papila ra 1: *Swanomo Papila ra 2: Ririmi eka mbangu, Matsalwa na Ku tsala * **Swanomo**: Timaraka ta swanomo ku suka eka ku vulavula, ku yingisela, na ku hlaya ka lembe hinkwaro. Timaraka to hetelela ti fanele ti katsa ntirho lowu nga riki ehansi ka wun'we wa mbulavulo wo tilulamisela, wo yingisela na wa ku hlaya ka ku tilulamisela.				

3.8 GIREDI YA 8

GIREDI YA 8 KOTARA YA 1				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHIS-ELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku vulavurisana na n'wangulano** Xik. Yingisela n'wangulano exikarhi ka vanhu vambirhi. **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Vadyondzi va kombisa swivutiso na tinhlamulo eka ku yingisela kutani va ti toloveta hi ximbirhi	**Ku hlayela ku twisisa:** Mahungu Xik. hlaya n'wangulano exikarhi ka vanhu vambirhi na ku hlamula swivutiso swa ntwisiso swo olova. Tirhisa dikixinari ku languta marito mantshwa	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma:** Dyondzisa swihlawulekisi swo tata tifomo. Xik. Tata fomo hi mahungu lawa ya humaka eka switoloveto swo yingisela. Antswisa dikixinari ya wena n'wini hi ku tsala maviti na maendli mantshwa	Xivumbeko xa xivulwa (Nhlokomhaka – riendli – xiendliwa), Swivulwahava swo vulavula swa ntolovelo. Marito yo vutisa Humesa matitwelo ya wena Ku tirhisiwa ka nkarhi wa sweswi Ntivomarito wo huma eka switshuriwa Masivinene Mpfumelo/nandzulo Xitwananisi xa nhlokomhaka Mapeletelo Mahikahatelo Vun'we/vunyingi Maviti na maendli Ku tirhisa dikixinari ya yena n'wini

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
3 na 4	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela:** Yingisela yelano wa mimpfumawulo/ risimu/xitlhokovetselo **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Xik. Bela enhlokweni yelano wa mimpfumawulo/risimu kutani mi swi andlala miri ntlawa kumbe hi ximbirhi Vadyondzi va tirha hi matwariselo ya marito, thoni, ncino, na sw. na sw.	**Xitshuriwa xa matsalwa xa 1:** Xik. Hlayela ku twisisa kumbe ku tsakela yelano wa mimpfumawulo/(swi) xitlhokovetselo/tinsimu Hlamula swivutiso swo olova hi (xi) switshuriwa leswi nga laha henhla . Tirhisa dikixinari ya ya tindzimi timbirhi ku langutisa marito mantshwa. .	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo leha:** Pfuxeta swihlawulekisi swa n'wangulano/ndzimana ya nhlamuselo/ ndzungulo Tsala n'wangulano/ndzimana ya nhlamuselo/ndzungulo hi mahungu lawa ya nyikiweke, xik vuxokoxoko bya swimunhuhatwa swimbirhi/ (swi nga kamberiwa) Tivisa ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala Tsala swin'wana eka dikixinari ya wena n'wini	Xivumbeko xa xivulwa, endli-(nhlokomhaka –riendli -xiendliwa), Swivulwahava swo vulavula swa ntolovelo. Marito yo vutisa Humesa matiwelo ya wena ya ntololovelo. Ku tirhisiwa ka nkarhi wa sweswi Ntivomarito wo huma eka switshuriwa leswi endliweke Masivinene Mpfumelo/nandzulo Xitwananisi xa nhlokomhaka Mapeletelo mahikahatelo Vun'we/vunyingi l Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito wo huma eka switshuriwa leswi endliweke wo huma eka switsariwa swa vadyondzi/ku tata fomo. Ku tirhisa dikixinari ya yena n'wini

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
7 na 8	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela:** Vadyondzi va yingisela risimu/ xitlhokovetselo kumbe yelano wa mimpfumawulo yo huma eka nkongomelo wuntshwa. Ntivoririmi wuntshwa wa tivisiwa. **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Vadyondzi va hlayela marito mantshwa ehenhla na ku titoloveta na munghana. **Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi:** Vadyondzi va yingiselela ku kuma mahungu yo karhi eka ntshaho, xik. Va yingisela ku twa marito lawa ya kombaka ndhawu yo karhi. **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa :** Vadyondzi va angula eka “kwihi” swivutiso swo huma eka ku yingisela ntshaho.	**Ku hlaya Switshuriwa swa Swovoniwa hi ku dzika** Tivisa swihlawulekisi swa Xitshuriwa xa Swovoniwa Xik. xifaniso/khathuni leyi fambisanaka na xitshuriwa xo tsariwa. Hlamula swivutiso swo twisisa eka khathuni/xifaniso. (swi nga kamberiwa) Tirhisa dikixinari ya tindzimi timbirhi ku languta marito mantshwa.	**Xitshuriwa xa vutumbuluxi:** Dyondzisa swihlawulekisi swa ndzimana ya nhlamuselo kumbe ya ndzungulo. Xik. Vadyondzi va tsala ndzimana yo huma eka Xitshuriwa xa Swovoniwa. Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala Tsala marito mantshwa eka swivulwa/ pananisa swivulwa na swinyanyuli swo voniwa/tsala tikhepixini/lebula swifaniso/ endla xihingakanya marito/tata dikixinari ya wena n’wini. (swi nga kamberiwa) (could be assessed)	Mahikahatelo Vundhawu Mapeletelo Marito yo vutisa Rihlanganisi Nkarhi wa sweswi Mpfumelo na nandzulo Ntivomarito eka xitshuriwa
9 na 10	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela/ ku kuma mahungu yo karhi:** Xik. Ku yingisela tindzimana ta vutumbuluxi hi ximbirhi na hi tlilasi hinkwayo. **Ku vulavula loku lulamisiweke no andlala**: Xik. vadyondzi va hlayela tindzimana ta vona ehenhla. (swi nga kamberiwa)	**Ku hlayela ku twisisa hi ku dzika eka xiyimo xa ndzimana:** Xik.vadyondzi va hlaya tindzimana/ xitshuriwa xo engetela xa vadyondzikuloni xa ku huma eka nkongomelo lowu hlawuriweke.	**Xitsalwambiko:** Xik. Switoloveto swo tsariwa swo huma eka nkongomelo wa sweswi lowu lavaka vadyondzi ku tirhisa ntivomarito na ntivoririmi leswi endliweke eka kotara. Tsala swin’wana eka dikixinari ya wena n’wini.	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka tindzimana na switoloveto swo tsariwa leswi vadyondzi va nga swi heta Pfuxeta ntivoririmi lowu endliweke na ntivomarito.

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 1		
Ntirho wa 1	**Ntirho wa 2**	**Ntirho wa 3**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/ Ku Vulavula loku Lulamisiweke/Ku Hlaya loku Lulamisisiweke	**Ku tsala**: Tindzimana ta Vutumbuluxi (Ndzungulo/Nhlamuselo) Xitshuriwa xa switsalwambiko (swo koma kumbe swo leha)	**Xikambelwana xa 1:** Xikambelantwisiso

GIREDI YA 8 KOTARA YA 2				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku tsakela** Xik. Yingisela xirungulwana xo olova/ ntsheketo **Ku vulavula ka nkamafundza na ntirho wa ntlawa:** Vadyondzi va angula hi nomo eka xitori swifaniso/swivutiso leswi yelanaka na ku yingisela. Vadyondzi va nga tlhela va ti toloveta ku hlayela ehenhla.	**Xitshuriwa xa matsalwa:** Ku hlaya xitori xo olova xo koma/ ntsheketo Tivisa swihlawulekisi swa masungulo swa xitori xo koma/ntsheketo. ku tilulamisela ku hlaya hi nkarhi wo hlaya endzhaku ko hlaya Hlamula swivutiso hi xitori. (swi nga kamberiwa Ku hlaya ko engetela (xitori xin'wana xo koma xa vadyondzi ku hlaya va ri voxe)	**Xitsalwambiko xo koma:** Ku tsala hi xikongomelo xo karhi. Xik. Ku rungula xitori nakambe ku tirhisiwa swifaniso tanihi xinyanyurisi. Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala (swi nga kamberiwa) Tsala swin'wana eka dikixinari ya wena n'wini.	Mahikahatelo Ndzeriso Mahlanganisi Vundhawu Nkarhi wa sweswi Mpfumelo Nandzulo Ntivomarito eka mbangu Mapeletelo Xitwananisi xa nhlokomhaka
3 na 4	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi:** Yingisela ntivomarito wuntshwa na ku yingisela xitshuriwa ku kuma mahungu yo karhi. Xik. xedulu ya vhiki na vhiki/dayari munhu un'wana – kotara ya xikolo **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa** Vadyondzi va angula hi nomo eka swivutiso leswi humakaka eka ntshaho wo yingisela kutani na swivutiso leswi yelanaka na vona.	**Ku hlaya switshuriwa swo voniwa na swo tsariwa hi ku dzika:** Vadyondzi va hlaya xitshuriwa xa swovoniwa xik. tafula ro komba nkarhi. Kutani va hlamula swivutiso. (swi nga kamberiwa)	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma:** Vadyondzi va tivisiwa swihlawulekisi swa switshuriwa swa switsalwambiko swo koma. Xik. Vadyondzi va nga tsala dayari/ nongonoko lowu nga na migingiriko leyi kunguhateriweke vhiki leri taka. Swi nga va nkarhi wa sweswi kumbe nkarhi lowu taka. (swi nga kamberiwa)	Ntivoririmi wo lulamisa ku suka eka switsariwa/swo runguriwa nakambe hi vadyondzi. Mahikahatelo Ndzeriso Marito yo vutisa Marito ya nkarhi yo fana na rini, hi nkarhi, muni, hi siku rihi na sw. na sw. Nkarhi wa sweswi Nkarhi lowu taka Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 na 6	**Ku yingiselela ku kuma hungu ro karhi:** Xikambelantwisiso xo yingisela (swi nga kamberiwa) **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza:** Mbulavulo lowu lulamisiweke. Vadyondzi va vulavula hi leswi va nga ta swi endla vhiki leri taka.	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa xivulwa na ndzimana:** Tirhisa swinyanyurisi swo voniwa/ ndzimana tanihi xitoloveto xo hlaya eka nkongomelo wuntshwa. Hlamula swivutiso leswi humaka eka ndzimana. (swi nga kamberiwa)	**Xitsalwambiko:** Xik. Xitoloveto xo tsariwa xo huma eka nkongomelo wa sweswi lowu lavaka vadyondzi ku tirhisa ntivomarito wuntshwa na ntivoririmi leswi dyondziweke – xikolo na nkarhi lowu taka. (ntivoririmi lowu pfanganyisiweke na ku tsala) (swi nga kamberiwa) Tsala swin'wana eka dikixinari ya wena n'wini.	Humesa leswi u swi tsakelaka na leswi u nga swi tsakeriki leswi yelanaka na nkongomelo wuntshwa. Ntivoririmi wo lulamisa ku suka eka switsariwa swa vadyondzi dayari/ nongonoko Nkarhi wa sweswi/nkarhi lowu taka Marito lawa ya nga na vuxaka na nkarhi wuntswa Marito yo vutisa Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku yingiselela ku ku tsakela/ku kuma mahungu yo karhi/ku vulavurisana:** Xik. Vadyondzi va yingisela risimu, va tivisa ntivomarito wuntshwa/va tlanga ntlangu hi ku yingisela na ku teka swileriso leswi nga na swivulwana swa tindhawu. **Ku tsala ka nkamafundza na ntirho wa ntlawa:** Angula hi swanomo eka swivutiso leswi yelanaka na swinyanyurisi swo voniwa. Ntirho hi ximbirhi na hi tlilasi hinkwayo.	**Ku hlayela ku twisisa:** Xik. Hlaya n'wangulano lowu humaka eka nkongomelo wa sweswi na nongoti wa ntivoririmi wuntshwa. Hlamula swivutiso swa ntwisiso. (swi nga kamberiwa). Tirhisa dikixinari ya tindzimi timbirhi ku lava marito mantswa.	**Vutumbuluxi:** Vadyondzi va tsala ndzimana yo hlamusela yo huma eka xitshuriwa xa swovoniwa, xik. vutleki bya swifaniso/ xifaniso. Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala (swi nga kamberiwa) Mpfuxeto – ku tsala swivulwa leswi nghenisaka ntivomarito na ntivoririmi. (ntivomarito lowu pfanganisiweke na ku tsala).	Swivulwana swa vundhawu ku fana na exikarhi, endzeni, eximatsini, exineneni, endzhaku, na sw. na sw. Marito yo vutisa Vunyingi Mahikahatelo Ntivomarito eka mbangu
9 na 10	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe**			

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 2		
Ntirho wa 4	**Ntirho wa 5**	**Ntirho wa 6**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Ku vulavula loku lulamisiweke ka mafundza/Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Matsalwa:** Swivutiso swa le ka mbangu	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe:** Xikambelantwiso, ririmi na ku tsala

GIREDI YA 8 KOTARA YA 3				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISI-WEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku tsakela:** Yingisela marito na mimpfumawulo yintshwa leyi yelanaka na nkongomelo wuntshwa, xik. swakudya. **Ku vulavula ka nkamafundza hi mintlawa:** Titolovete marito mantshwa na ku tirhisa swivulwan'we ku hlamusela swifaniso leswi yelanaka na nkongomelo wuntshwa. Kongomisa eka mavulelo ya marito na thoni.	**Ku hlayela ku twisisa xitshuriwa hi ku dzika eka xiyimo xa xivulwa** Xik. Hlaya xitshuriwa hi nkongomelo wo karhi na ku hlamula swivutiso swa ntwisiso (swi nga kamberiwa) Tirhisa dikixinari ya tindzimi timbirhi.	**Switsalwambiko swo leha:** Kanela swihlawulekisi swa n'wangulano. Vadyondzi va tsala n'wangulano hi ku tirhisa ntivomarito wuntshwa na ntivoririmi. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala (swi nga kamberiwa) Tsala swin'wana eka dikixinari ya wena n'wini.	Hlayelo ra tshamelo Mahikahatelo Ku humesa matitwelo yo tsakela na ku nga tsakeli. mapeletelo Marito lawa ya talaka ku kanganyisa Ntivoririmi eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISI-WEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
3 na 4	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela:** Xik. Yingisela min'wangulano leyi nga ku hlayiweni hi tintangha **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza:** Xik. Vadyondzi va hlayela min'wangulano ehenhla. (nghingiriko lowu wu nga kamberiwa)	**Ku hlayela ku twisisa xitshuriwa hi ku dzika eka xiyimo xa xivulwa na ndzimana:** Ku hlaya swileriso swo karhi leswi yelanaka na nkongomelo wuntshwa, xik. ku endla swakudya kumbe swakunwa swo karhi.	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma:** Tivisa na ku kanela swihlawulekisi swa ku tsala xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma hi xikongomelo xo karhi. Tsala swileriso: xik. Xo endla swakudya kumbe swakunwa swa wena leswi u swi rhandzaka ngopfu. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala (swi nga kamberiwa)	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka ku tsala n'wangulano hi vadyondzi. Xo sungula, xa vumbirhi, xo hetelela, endzhaku ka sweswo, kutani, sw. na sw. Ndzeriso Swileriso swa ndzandzelelano Hlayelo ro tshamelo Mahikahatelo Mapeletelo Marito lawa ya talaka ku hlanganisiwahlanganisiwa Matirhiselo yo lulama ya xitwananisi xa nhlokomhaka. Ntivomarito eka mbangu
5 na 6	**Ku yingiselela ku tsakela:** Vadyondzi va yingisela ku andlala ka tintangha. Xik. Maendlelo ya swakudya leswi rhandziwaka. **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza:** Mudyondzi u andlala mbulavulo lowu lulamisiweke. Xik. ku nyika swileriso swo hetisa ntirho wo karhi. (swi nga kamberiwa)	**Ku hlaya Switshuriwa swa Swovoniwa hi ku dzika:** Langutisa xitshuriwa xa mbonoyingiselo lexi humaka eka nkongomelo wa sweswi . Xik. Nongonoko wo sweka eka thelevhixini. Hlamula swivutiso endzhaku ka ku langutisa.	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma:** Lebula xifaniso xa xik. xivono xo sweka. Tsala nongonoko wo xava swichelachelani swo sweka. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala Tsalani swin'wana eka tidikixinari ta n'wina vini.	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka ku tsala ka vadyondzi hi xikongomelo xo karhi. Xo sungula, xa vumbirhi, xo hetelela, endzhaku ka sweswo, kutani, na sw. na sw. Ndzeriso Swileriso swa ndzandzelelano Hlayelo ro tshamelo Mahikahatelo, Mapeletelo, Marito lawa ya talaka ku hlanganisiwahlanganisiwa Matirhiselo yo lulama ya xitwananisi xa nhlokomhaka. Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISI-WEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
7 na 8	**Ku yingiselela ku kuma mahungu/ku tsakela:** Yingisela n'wangulano Xik. Muxavi na n'wamavhengele. **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa.** Angula eka swivutiso leswi yelanaka na ku yingisela.	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa xivulwa** Xik.hlaya ndzimana yo hlamusela eka nkongomelo wa sweswi no hlamula swivutiso. (Ntwisiso wu nga kamberiwa)	**Switsalwambiko:** Tata mahungu yo huma eka ku yingisela n'wangulano. Xik. swilo leswi xaviweke hi muxavi na minxavo ya swona. Tsala swivulwa/tikhepixini letii humaka eka nkongomelo na ririmi leri dyondziweke.	Tindlela to vulavula Swikombelo hi ndlela yo komba mahanyelo Vundhawu Marito yo vutisa yo fana na kwihi, u na swona, i swingani, i mali muni, na sw. na sw. Maendli na maviti mantshwa Tinomboro Marhavi ya maendli Nkomiso wa marito Mapeletelo Vunyingi Ntivomarito eka mbangu
9 na 10	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** Xik. Ku yingisela xiphemu xa/xitori hinkwaxo/switlhokovetselo/tinsimu/ntlangu wo koma/novhele yo koma **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa** Xik. Angula hi ku vulavula/endla minkumbetelo hi vito/swifaniso **Ku vulavula ka mafundza no andlala:** Ku hlayela ehenhla loku ku lulamisiweke Xik. Xitori/xitlhokovetselo/risimu, na sw. na sw.	**Xitshuriwa xa mahungu** Xik. Hlaya xitori/switlhokovetselo/tinsimu/ntlangu wo koma/novhele yo koma na ku hlamula swivutiso swa ntwisiso. (swi nga kamberiwa)	**Vutumbuluxi:** Xik. Tsala tikhepixini ta xitori xo huma eka nkongomelo na ririmi leri endliweke ku tiyisisa ntivoririmi lowu dyondziweke eka kotara hinkwayo. (swi nga kamberiwa)	Ntivoririmi wo huma eka switsariwa swa vadyondzi. Ku tiyisisa ntivoririmi hinkwawo lowu endliweke eka kotara leyi. Ntivoririmi eka mbangu.

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 3		
Ntirho wa 7	**Ntirho wa 8**	**Ntirho wa 9**
Swanomo: Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke/ xikambelantwisiso xo yingisela/ku vulavula loku lulamisiweke	**Ku tsala**: Tindzimana ta Vutumbuluxi (Ndzungulo/Nhlamuselo) Xitshuriwa xa switsalwambiko (swo koma kumbe swo leha)	**Xikambelwana 2:** Xikambelantwisiso na ririmi KUMBE Matsalwa: Swivutiso swa le ka mbangu

GIREDI YA 8 KOTARA YA 4				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku twisisa:** Tivisa ntivomarito wuntshwa eka nkongomelo hi nkhuluko wa mimpfumawulo. Xik. Mimpfumawulo ya swifambo swo hambanahambana **Ku vulavula ka nkamafundza** Angula eka swivutiso endzhaku ka ku yingisela nkhuluko wa mimpfumawulo xik. Tinxaka ta swavutleketli.	**Ku hlaya switshuriwa hi ku dzika eka xiyimo xa rito:** Langutisa na ku hlaya marito mantshwa eka nkongomelo. Na **Ku hlaya switshuriwa hi ku dzika eka xiyimo xa xivulwa na ndzimana:** Hlaya n'wangulano wa le ka nkongomelo lowu hlawuriweke xik. un'wana a lavaka ku suka eka ndhawu ya A ku ya eka ya B a ri karhi a tirhisa xifambo xo karhi. Hlamula swivutiso swa ku komba ku eka n'wangulano.	**Xitsalwambiko xo koma:** Titoloveteni ku tsala marito mantshwa eka tidikixinari ta n'wina vini/endla xihingakanyamarito/lebula swifaniso/ tsala tikhepixini ta swifaniso.	Tindlela to vulavula Swikombelo hi ndlela yo komba mahanyelo Ndzeriso Marito yo vutisa Mahlanganisi Ntalo Mapeletelo Vunyingi Nkomiso wa marito Mahlawuri na maengeteri Nkarhi wa sweswi Nkarhi lowu taka Minkarhi na masiku ya vhiki. Marhavi ya maendli Ntivomarito eka mbangu
3 na 4	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela:** Ku yingisela xitlhokovetselo/risimu/xitori xo huma eka nkongomelo. **Ku vulavula ka nkamafundza na ntirho wa rito:** Vadyondzi va dyondza na ku yimbelela risimu kumbe va hlaya xitlhokovetselo. Kongomisa eka mavulelo ya marito, ncino, ririmi ra miri na ku fambafambisa swirho.	**Ku hlayela ku twisisa:** **Xitshuriwa xa matsalwa** Vadyondzi va nga hlaya switlhokovetselo swo engetela/ switshuriwa swa nkongomelo lowu hlawuriweke. Hlamula swivutiso swo komba ku twisisa eka xitshuriwa. Lava marito mantshwa eka dikixinari ya tindzimi timbirhi.	**Xitshuriwa xa vutumbuluxi:** Vadyondzi va tsala xitshuriwa xa vutumbuluxi lexi humaka eka xinyanyuli xo voniwa xik, xivono xa doroba. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Mahikahatelo Mapeletelo Vundhawu Nkarhi wa sweswi na nkarhi lowu taka Mpfumelo na nandzulo Swivulwana swa vundhawu Mahlawuri na maengeteri Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 na 6	**Yingiselela ku komba ku tsakela:** Vadyondzi va yingisela switshuriwa swa vutumbuluxi leswi hlayiwaka hi tintangha. **Ku vulavula na andlala ka mafundza:** Mudyondzi u hlaya switshuriwa swa vutumbuluxi leswi lulamisiweke kumbe xitlhokovetselo.	**Ku hlaya Switshuriwa swa Swovoniwa hi ku dzika:** Vadyondzi va nga langutisa switshuriwa swa swovoniwa na ku pananisa swivulwa eka switshuriwa leswi	**Xitshuriwa xa vutumbuluxi:** Vadyondzi va tsala tikhepixini ta xitori xa swifaniso. Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vutumbuluxi swa vadyondzi. Endla xitoloveto hi swiphemu swa ntivoririmi leswi endliweke. Marito yo vutisa Mahlawuri Mihlovo Swikombelo hi ndlela yo komba mahanyelo Mapeletelo Vunyingi Nkarhi wa sweswi Nandzulo Masivikomba Mafuwi Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku yingiselela ku kuma mahungu/ mbulavurisano:** Mpfuxeto hi ku kanela tinhlokomhaka leti endliweke elembeni. **Ku vulavula ka nkamafundza** Vadyondzi va angula eka swivutiso swo huma eka ntirho lowu endliweke.	**Ku hlayela ku twisisa** Xitshuriwa lexi hlawuleriweke ku pfuxeta tithekiniki ta ntwisiso. Mpfuxeto wa switshuriwa swa matsalwa.	**Switshuriwa swa vutumbuluxi na swa switsalwambiko:** Pfuxeta na ku tiyisisa ku tsala hi ku landzelela magoza ka tinxaka to hambanahambana ta switshuriwa to fana na min'wangulano, tindzimana ta nhlamuselo/ndzungulo na switshuriwa swa switsalwambiko swo koma.	Mpfuxeto wa swiaki na milawu ya matirhiselo ya ririmi na ntivomarito. Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi. Tikhepixini ta switori swa swifaniso.
9 na 10	**Swikambelo swa ku hela ka lembe**			

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 4

Ntirho wa 10

Swikambelo swa ku hela ka lemba:

Papila ra 1: *Swanomo

Papila ra 2: Ririmi eka Mbangu, Matsalwa na Ku tsala

* **Swanomo**: Timaraka ta swanomo ku suka eka ku vulavula, ku yingisela, na ku hlaya ka lembe hinkwaro. Timaraka to hetelela ti fanele ti katsa ntirho lowu nga riki ehansi ka wun'we wa mbulavulo wo tilulamisela, wo yingisela na wa ku hlaya ka ku tilulamisela.

3.9 GIREDI YA 9

GIREDI YA 9 KOTARA YA 1				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku vulavurisana na n'wangulano:** Hi ximbirhi na hi tlilasi hinkwayo: Tivisa mudyondzikuloni hi ku tirhisa mahungu lawa ya nyikiweke, xik. Vuakatiko, Vito, Vukhale, Giredi, Laha a tumbulukeke kona **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza:** Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Ku hlayela ku twisisa:** Mahungu Xik. nhlamusela un'wana/xifaniso xa munhu un'wana	**Xitshuriwa xa vutumbuluxi:** **Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo leha:** Ndzimana/N'wangulano Xik, Tsala ndzimana ya nhlamuselo/ n'wangulano Ku nyika mahungu hi nxaxamelo lowu faneleke Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Xivumbeko xa xivulwa (Nhlokomhaka – riendli - xiendliwa), Ku tirhisa xivulwan'we xa nkarhi lowu taka Ntivomarito wo huma eka switshuriwa leswi endliweke
3 n a 4	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Xik. Bela enhlokweni yelano wa mimpfumawulo/risimu na ku andlala hi ntlawa.	**Xitshuriwa xa mahungu xa 1** Xik. Hlaya yelano wa mimpfumawulo switlhokovetselo/tinsimu ku endlela ku twisisa na ku tsakela Kanela xitshuriwa	**Xitshuriwa xa vutumbuluxi:** Tsala ndzimana ya ndzungulo Tivisa ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Tivisa maendli mantshwa Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 na 6	**Ku yingiselela ku kuma mahungu mahungu na ku twisisa:** **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Dyondzisa swihlawulekisi swo yingiselela ku kuma mahungu Xik. Mahungu lawa ya fanelaka ku tatiwa eka fomo: • Nhlayo ya makamara yo etlela • Xirhapa • Khixi • Kamara ro hlambela	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa rito na xivulwa:** Xik. Sungula nkongomelo wuntshwa: Hlaya xitshuriwa hi “Kaya ra mina”	**Xitshuriwa xa xitsalwambiko xo koma:** Xik. Tata fomo hi ku ya hi xitoloveto xo yingisela Xik. Tsala ndzimana ya ndzungulo ya kaya ra mudyondzi Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Maviti Maendli Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku yingiselela ku vulavurisana na mahungu** **Ku vulavula hi swiikongomelo swo karhi/ku vulavula ka nkamafundza** Xik. Xifaniso xa kaya/muti tanihi leswi xi tirhisiwaka xiswona eka ku hlaya: Ku vutisa swivutiso hi xifaniso na ku angula eka swivutiso	**Ku hlaya xitshuriwa xa swovoniwa hi ku dzika:** Tivisa swihlawulekisi swa xitshuriwa xa swovoniwa: Xik. Xifaniso xa muti lexi nga na xitshuriwa	**Xitsalwambiko xo koma:** Xik. Dyondzisa switshuriwa swa n’wangulano/mbulavulo lowu lulamisiweke. Tsala n’wangulano/xitshuriwa lexi lulamisiweke Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Mahikahatelo Vundhawu bya maviti Marito yo vutisa Marito ya muvulavuri Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
9 na 10	**Ku yingiselela ku komba tsakela/ku kuma hungu ro karhi:** Xik. Xikambelantwisiso xo yingisela **Ku vulavula ko tilulamusela no andlala**: Xik. N'wangulano kumbe Mbulavulo lowu lulamisiweke.	**Ku hlayela ku twisisa:** Xik. Hlaya ndzimana Langutisa no kanela switshuriwa swo voniwa swo hambanahambana, xik. xifaniso, xinepe	**Vutumbuluxi/xitsalwambiko:** Xik. Ku tsala xivulwa/Lebula swifaniso	Maendli, mahlawuri na maviti – mpfuxeto lowu pfanganisiweke na ku hlaya na ku tsala. Vuhundzuluxi bya swivulwa ku kambela ntivoririmi lowu dyondzisiweke Nyika nhlamuselo ya maendli, mahlawuri, na maviti eka ku tirhisa Ku tiyisisa ntivoririmi lowu endliweke hi kotara yo sungula. Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 4		
Ntirho wa 1	**Ntirho wa 2**	**Ntirho wa 3**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Ku vulavula loku lulamisiweke/Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Ku tsala:** (Ti)ndzimana ta vutumbuluxi (Ndzungulo/ Nhlamuselo) Xitsalwambiko (xo koma kumbe xo leha)	**Xikambelwana 1:** Xikambelantwisiso na ririmi

GIREDI YA 9 KOTARA YA 2				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHIS-ELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi** Xik. Yingisela swileriso/swiletelo leswi nyikiweke **Ku vulavula hi swikongomelo swo karhi/** **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza (Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke** Xik. Nyika swileriso kumbe swiletelo swa matlhelo (Ku suka eka ndhawu ya A ku ya eka ya B mintlawa/hi un'we un'we Kumbe Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke – swikombiso swa swileriso - kumbe swiletelo	**Ku hlayela ku twisia eka xiyimo xa xivulwa:** Hlaya swikombiso swa swileriso kumbe swiletelo	**Xitsalwambiko xo koma:** Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala Xik. Tsala swileriso kumbe swiletelo	Mahikahatelo Ndzeriso Mahlanganisi Mahlanganisi lawa ya kombaka xivangelo (xik. hikuva, kutani, hikwalaho) na nkarhi (xik, kutani, lexi landzelaka, endzhaku) Vundhawu (mpfuxeto), Nandzulo Ntivomarito eka mbangu
3 na 4	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi:** Xik. Yingisela swiletelo/swileriso swa xikambelantwisiso xo yingisela/ mimbulavulo leyi lulamisiweke **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza** Kanela swihlawulekisi swa mbulavulo lowu lulamisiweke Mbulavulo lowu lulamisiweke Xik. ku nyika swiletelo/ku endla xanchumu (swileriso)	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa rito na xivulwa:** Ku hlayela ku langutisa na ku kanela matirhelo ya, xik.ndzeriso, na vundhawu lebyi tivisiweke.	**Xitsalwambiko xo koma:** Xik. Ku tsala hi xikongomelo xo karhi Ku tsala mbulavulo wa ku tilulamisela hi ku landzelela magoza Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala Mbulavulo lowu lulamisiweke (ku engetela vutivi)	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Mahikahatelo Ndzeriso Mahlanganisi ya masungulo Mahlanganisi lawa ya kombaka xivangelo (xik, hikuva, se, *kutani*) na nkarhi (xik, *kutani, lexi leswi landzelaka, endzhaku*) vundhawu (mpfuxeto) Nandzulo Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 na 6	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi :** Xikambelantwisiso xo yingisela **Ku vulavula ka nkamafundza** Ku vulavula ka nkamafundza: Xik. ta maxelo.	**Ku hlayela ku twisisa eka xiyimo xa xivulwa:** Hlaya na ku hlamusela swihlawulekisi swa xik. tikhathuni, mepe wa ta maxelo/ xiviko xa ta maxelo/xitlhokovetselo/ risimu	**Xitsalwambiko:** Xik. lebula xiviko xa ta maxelo/ mimfungho ya ta maxelo/swifaniso	Swiaki na milawu ya xivulwahava na xivulwa Nkarhi wa sweswi/lowu taka Maendli mantshwa Swivulavulelo Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku vulavula na ku andlala ka mafundza:** Xik. Ku encenyeta/xiviko hi ta maxelo **Ku yingiselela ku titsakisa:** Xik. yingisela xiviko xa ta maxelo/ku encenyeta	**Ku yingiselela ku twisisa:** Ku hlaya swiviko swa ta maxelo/ min'wangulano hi ntangha	**Xitsalwambiko:** Xik. tsala xiviko xa ta maxelo/ n'wangulano Ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Kombisa na ku tiyisisa swiaki na milawu yo hambanahambana ya ririmi Vunyingi Nkomiso wa marito Ntivoririmi wo lulamisa ku suka eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu
9 na 10	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe**			

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 2		
Ntirho wa 4	**Ntirho wa 5**	**Ntirho wa 6**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Ku vulavula ka mafundza loku lulamisiweke/Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	Matsalwa: Swivutiso eka mbangu	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe**: Xikambelantwisiso, ririmi, matsalwa na ku tsala.

GIREDI YA 9 KOTARA YA 3				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHIS-ELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** Xik. Yingisela mimpfumawulo eka nkongomelo, xik. purasi **Ku vulavula na ku andlala ka mafundza** Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke loku kongomaka eka nkhuluko, mavulavulelo ya marito na thoni, xik. xitshuriwa eka nkongomelo	**Ku hlaya hi ku dzika ka xitshuriwa hi xikongomelo xo twisisa eka xiyimo xa ndzimana** Xik. Hlaya xitshuriwa hi nkongomelo wo karhi na ku hlamula swivutiso swa ntwisiso	**Xitsalwambiko xo leha:** Tivisa no kanela swihlawulekisi swo tsala papila ra xinghana/ndzimana ya ndzungulo/nhlamuselo Tsala papila ra xinghana/ndzimana ya ndzungulo/nhlamuselo hi xik. purasi ra mina Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Vundhawu. Malongoloxelo ya marito Mafuwi Mahlawuri na maengeteri Mahikahatelo Xitwananisi xa nhlokomhaka Nkarhi wa sweswi/lowu nga hundza/ lowu taka Xiloso xa papila ra xinghana Ntivomarito eka mbangu
3 na 4	**Ku yingiselela ku vulavurisana:** Xik. Yingisela swivutiso leswi yelanaka na xinyanyurisi xa swo voniwa (xifaniso xa purasi) **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Xik. Ku angula eka swivutiso swanomo leswi yelanaka na xinyanyuli xa swovoniwa	**Ku hlayela ku twisisa:** Ku hlaya xitshuriwa xa matsalwa ku kuma hungu na ntwisiso Kumbe Xikombiso xa papila ra xinghana kumbe ndzimana	**Xitsalwambiko xo leha: (ku yisa emahlweni)** Tivisa na ku kanela swihlawulekisi swa ku tsala papila ra xinghana/ndzimana ya ndzungulo/nhlamuselo Tsala papila ra xinghana/ndzimana ya ndzungulo/nhlamuselo xik. rendzo ro ya epurasini Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Vundhawu. Malongoloxelo ya marito Mafuwi Mahlawuri na maengeteri Maengeteri Mahikahatelo Xitwananisi xa nhlokomhaka Nkarhi wa sweswi/lowu nga hundza/ lowu taka Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 a na 6	**Xikambelantwisiso xo yingisela** Xik. nkhuluko wa mimpfumawulo Na Yingisela n'wangulano hi nkongomelo wuntshwa, xik garaji kumbe vhengele **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa:** Xik. Tirhisa ntivomarito wa nkongomelo wuntshwa, vulavula hi nkhuluko wa mpfumawulo na ku titoloveta ku vula swivulwa	**Ku hlaya hi ku dzika ka Switshuriwa swa Swovoniwa:** Langitisa xifaniso nkongomelo lowu hlawuriweke – xik garaji	**Vutumbuluxi:** Lebula xifaniso xa xik. garaji Kumbe **Xitsalwambiko:** Ku tata mahungu lawa ya kayivelaka lawa ya humaka eka ku yingisela n'wangulano Na Tsala ndzimana ya nhlamuselo hi, xik. xifaniso xo kongomisiwa eka nkongomelo Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzisi Kombela hi ndlela yo komba mahanyelo Mpfuxeto wa ndzeriso Marito yo vutisa Maendli na maviti mantshwa Marhavi ya maendli Mapeletelo Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** Yingisela encenyeto wa vadyondzi **Ku vulavula na Ku andlala ka mafundza** Ku encenyeta eka nkongomelo xik. garaji	**Ku hlayela ntwisiso eka xiyimo xa ndzimana** Xik. Ku hlaya hi ntangha ka switshuriwa swa nhlamuselo leswi tsariweke ndzhendzheleko lowu nga hundza (ku tiphina kumbe **Xitshuriwa xa matsalwa** Xik. Ku hlayela ku tiphina, xik xitlhokovetselo/xirungulwana/ntlangu wo koma/novhele yo koma	**Vutumbuluxi:** Tsala swivulwa/tikhepixini ta nkongomelo wo kongomisiwa eka swifaniso na ririmi leri dyondziweke .	Ntivomarito wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Ku kombela hi ndlela ya vumunhu Mpfuxeto wa ndzeriso Marito yo vutisa Maendli na maviti mantshwa Tinomboro Marhavi ya maendli Nkomiso wa marito Mapeletelo Vunyingi Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
9 na 10	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** Xik. Ku yingisela xiphemu xa xitori/xitori lexi heleleke/switlhokovetselo/tinsimu/ ntlangu wo koma/novhele yo koma **Ku vulavula ka nkamafundza na ku tirha hi ntlawa** Xik. Angula hi swanomo/endla minkumbetelo ya vito/swifaniso Na **Ku hlayela ehenhla** Tirha hi mavulelo ya marito na nkhuluko	**Xitshuriwa xa matsalwa** Xik. Hlaya xitori/switlhokovetselo/ ntlangu wo koma/novhele yo koma na ku angula eka swivutiso swa ntwisiso	**Vutumbuluxi:** Xik. Tsala tikhepixini ta xitori xa swifaniso lexi humaka eka nkongomelo na ririmi leri endliweke ku tiyisisa ntivoririmi lowu dyondziweke eka kotara hinkwayo.	Ku tshikelela ntivoririmi hinkwawo lowu dyondziweke eka kotara leyi Ntivomarito eka mbangu

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 3		
Ntirho wa 7	**Ntirho wa 8**	**Ntirho wa 9**
Swanomo: Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke/ xikambelantwisio xo yingisela/Ku vulavula loku lulamisiweke	**Ku tsala:** (Ti)ndzimana ta vutumbuluxi (ndzungulo/ nhlamuselo)/Xitshuriwa xa xitsalwambiko (xo koma kumbe xo leha)	**Xikambelalwana 2:** Xikambelantwisiso na ririmi KUMBE Matsalwa: Swivutiso swa le ka mbangu

GIREDI YA 9 KOTARA YA 4				
MAVHIKI YA	**KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1**	**KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1**	**KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1**	**SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)**
1 na 2	**Ku yingiselela ku twisisa** Yingisela n'wangulano, xik. wo huma eka nkongomelo wuntshwa – Un'wana u odara swakudya evhengeleni ro dyela **Ku vulavula ka nkamafundza** Angula eka swivutiso endzhaku ka ku langutisa na ku hlaya Switshuriwa swa Swovoniwa	**Ku hlaya hi ku dzika ka Switshuriwa swa Swovoniwa:** Langutisa na ku hlaya swifaniso/menyu wo huma eka nkongomelo, xik. tinxaka to hambana ta swakudya Na Hlaya (mi)n'wangulano hi hi nkongomelo lowu hlawuriweke, xik.mbonakiso wa le ka vhengeleni ro xavisa swakudya/ku xava swakudya Hlamula swivutiso swa ntwisiso eka n'wangulano.	**Vutumbuluxi:** Titolovete swivulwa swa xivutiso na nhlamulo hi nkongomelo lowu hlawuriweke Lebula swifaniso **Xitsalwambiko:** Tsala n'wangulano hi mbonakiso wa le vhengeleni ro xavisa swakudya Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Nandzulo Marito yo vutisa Ku kombela hi ndlela ya vumunhu Leswi tsakeriwaka na leswi swi nga tsakeriwiki Mahlanganisi Tinxaka ta mavulavulelo Swirhangi swa maviti Marhavi ya maendli Mahlamuselelo ya ntsengo Mahlawuri na maengeteri Mafuwi Masivikomba Mapeletelo Vunyingi Nkomiso wa marito Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
3 na 4	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi** Xik, Xikambelantwisiso xo yingisela hi nkongomelo lowu hlawuriweke eka ndzhendzheleko lowu nga hundza. Ku vulavula na ku andlala ka mafundza: Xik. Min'wangulano/encenyeto tanihilaha wu tsariweke hakona eka ndzhendzheleko lowu na lowu wu nga hundza.	**Ku hlayela ku twisisa** Xik. Ku hlaya min'wangulano ya vadyondzi leyi tsariweke Kumbe Xik. Xitshuriwa lexi hlawuriweke hi nkongomelo	**Xitsalwambiko:** Tsala, xik. n'wangulano wa vanharhu – muweti na vaxavi vambirhi evhengeleni ro xavisa swakudya	Ntivoririmi wo lulamisa wo huma eka switsariwa swa vadyondzi Nandzulo Marito yo vutisa Ku kombela hi ndlela ya vumunhu Leswi tsakeriwaka na leswi swi nga tsakeriwiki Mahlanganisi Tinxaka ta mavulavulelo Tiatikili Marhavi ya maendli Mahlamuselelo ya ntsengo Mahlawuri na maengeteri Mafuwi Masivikomba Mapeletelo Vunyingi Nkomiso wa marito Ntivomarito eka mbangu

MAVHIKI YA	KU YINGISELA NA KU VULAVULA AWARA YI1	KU HLAYA NA KU LANGUTISA AWARA YI1	KU TSALA NA KU ANDLALA AWARA YI1	SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI AWARA YI1 (LESWI PFANGANISIWEKE NA LESWI SWI NGA SWOXE)
5 na 6	**Ku yingiselela ku kuma mahungu yo karhi** Xik. Vadyondzi va yingiselela ntivomarito wuntshwa hi ku tirhisa switshuriwa swa swovoniwa – tivisa nkongomelo wuntshwa, xik. swiambalo. **Ku vulavula ka nkamafundza** Titolovete ku vula swivutiso na tinhlamulo, xik. Xana u ambale yini? Xana rhoko leyi yi durha mali muni?	**Ku hlaya hi ku dzika ka Switshuriwa swa Swovoniwa:** Vadyondzi va langutisa na ku hlaya xitshuriwa, xik.xifaniso xa vanhu vo hambanahambana va ambale swiambalo swo hambanahambana. Va nga, xik. pananisa xitshuriwa na swifaniso.	**Vutumbuluxi:** Xik. Lebula swifaniso; Titolovete ku tsala swivulwa swa nhlamuselo Titolovete ku tsala swivutiso na tinhlamulo, xik. Xana u ambale yini? Xana rhoko leyi yi durha mali muni? Na Xik. Tsala ndzimana ya nhlamuselo ku hlamusela leswi un'wana a swi ambaleke kumbe a nga swi xaveni Kongomisa eka ku tsala hi ku landzelela magoza: • Ku kunguhata • Ku pfapfarhuta • Ku hlela • Ku hlerisisa na ku tsala nakambe • Ku andlala	Marito yo vutisa Mahlawuri Ku kombela hi ndlela ya vumunhu Mapeletelo Vunyingi Nkarhi wa sweswi Nandzulo Masivikomba Mafuwi Ntivomarito eka mbangu
7 na 8	**Ku yingiselela ku komba ku tsakela** Xik. Yingisela risimu/xitlhokovetselo/ tindzimana ta nhlamuselo leti tsariweke hi vadyondzi eka ndzhendzheleko lowu nga hundza **Ku vulavula ka nkamafundza** Xik. Ntiyisiso wa swivutiso na swivulwa swa swanomo leswi endliweke eka kotara leyi	**Ku hlayela ku twisisa** Xik. Xitshuriwa lexi hlawuriweke hi nkongomelo lexi nga na swivutiso swa ku lava ku twisisa leswi faneleke ku hlamuriwa	**Ku lulamisela xikambelo**. Tiyisisa matsalelo ya ku landzelela magoza ya switshuriwa swo hambanahambana ku fana na min'wangulano, tindzimana ta nhlamuselo/ndzungulo	Pfuxeta mavumbelo ya swivulwa na milawu ya ririmi leyi dyondziweke Ntivoririmi wo lulamisa wo suka eka switsariwa swa vadyondzi Ntivomarito eka mbangu
9 na 10	**Swikambelo swa ku hela ka lembe**			

MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 4
Ntirho wa 10
Swikambelo swa ku hela ka lembe: Papila ra 1: *Swanomo: Papila ra 2: Ririmi eka Mbangu, Matsalwa na Ku tsala * **Swanomo:** Timaraka ta swanomo ku suka eka ku vulavula, ku yingisela, na ku hlaya ka lembe hinkwaro. Timaraka to hetelela ti fanele ti katsa ntirho lowu nga riki ehansi ka wun'we wa mbulavulo wo tilulamisela, wo yingisela na wa ku hlaya ka ku tilulamisela.

XIYENGE XA 4: MAKAMBELELO EKA RIRIMI RO ENGETELA RA VUMBIRHI

4.1 MANGHENELO

Makambelelo i maendlelo lama kunguhatiweke ya nkarhi na nkarhi yo kuma, yo hlengeleta na ku hlamusela vuxokoxoko mayelana na matirhelo ya vadyondzi, hi ku tirhisa tindlela to hambanahambana ta makambelelo. Ya katsa magoza ya mune: Ku aka na ku hlengeleta vumbhoni bya matirhelo ya mudyondzi, ku hlela vumbhoni lebyi, ku rhekhoda leswi kumekeke na ku tirhisa vuxokoxoko lebyi ku twisisa mudyondzi na ku ku pfuna eka ndlandlamuko wa yena leswaku ku ta antswisiwa maendlelo yo dyondza na ku dyondzisa.

Makambelelo ya fanele ku va ya nkamafundza (Ku kambelela ku dyondzisa) na ya mafundza (Ku kambela leswi dyondziweke). Eka makambelelo himambirhi, ku fanele ku nyikiwa vadyondzi xivikontsundzuxo nkarhi na nkarhi leswaku ku ta ndlandlamuxiwa ntokoto wo dyondza.

Makambelelo ya vuswikoti bya ririmi ya fanele ku pfanganisiwa. Makambelelo ya xitshuriwa xa xikambelantwisiso ya fanele ku katsiwa na matirhiselo ya ririmi. Makambelelo ya switsariwa ya fanele ku katsa tinhlokomhaka leti vulavulaka hi swilo leswi humelelaka evuton'wini.

4.2 MAKAMBELELO YA NKAMAFUNDZA KUMBE YA SIKU NA SIKU

Xikongomelo xa ku kambela hi xikongomelo xo dyondza i ku va nkarhi na nkarhi ku hlengeletiwa vuxokoxoko bya vuswikoti bya vadyondzi, lebyi nga tirhisiwaka ku antswisa madyondzelo ya vona.

Makambelelo ya nkamafundza i ku xiyisisa ka siku na siku ka matirhelo ya mudyondzi. Leswi swi endliwa hi ku xiyaxiya, mimbhurisano, ku kombisa hi swiendlo, tinhlengeletano exikarhi ka mudyondzi na mudyondzisi, ku vulavurisana ka nkamafundza ka le tlilasini, sw. na sw. Makambelelo ya nkamafundza ya nga ha va yo olova tanihi ku yima loko ku ri karhi ku dyondzisiwa ku xiya vadyondzi kumbe ku burisana na vadyondzi hilaha madyondzelo ya fambaka hakona.

Makambelelo ya nkamafundza ya fanele ya tirhisiwa ku nyika xivikontsundzuxo eka vadyondzi na ku kombisa hilaha ku dyondzisa ku faneleke ku kunguhatiwa hakona, kambe a ya fanelangi ku rhekhodiwa. A ya fanelangi ya tekiwa ya hambanile na migingiriko yo dyondza leyi endliwaka etlilasini. Vadyondzi, hambi a ri mudyondzisi a nga koreketa mintirho leyi yo kambela.

Ku tikambela na ku kambelana hi xintangha swi katsa vadyondzi eka makambelelo. Leswi i swa nkoka tanihileswi swi nyikaka vadyondzi nkarhi wo xiya no dyondza eka matirhelo ya vona. Mbuyelo wa mintirho yo kambela ya nkamafundza ya siku na siku a yi rhekhodiwi ximfumo, handle ka loko mudyondzisi a tsakela ku endla tano. Mbuyelo wa mintirho yo kambela ya siku na siku a wu katsiwi eka ku hundziseriwa eka tigiredi ta le mahlweni ka vadyondzi na le ka ku nyika xitiflketi.

4.3 MAKAMBELELO YA MAFUNDZA

Mintirho hinkwayo yo kambela leyi endlaka nongonoko wo kambela wa mafundza wa lembe yi vuriwa Makambelelo ya Mafundza. Mintirho yo kambela ya mafundza ya koreketiwa kutani yi rhekhodiwa hi ndlela ya ximfumu hi mudyondzisi hi xikongomelo xo hundzisela vadyondzi eka tigiredi ta le mahlweni na ku va nyika xitiflketi. Mintirho hinkwayo yo kambela ya mafundza yi fanele ku xoperiwa/modaretiwa hi xikongomelo xo tiyisisa nkoka na ku tiyisisa leswaku mimpimo leyi faneleke ya landzeriwa.

Makambelelo ya mafundza ya nyika vadyondzisi ndlela ya ndzandzelelano wa ku hlela wa matirhelo ya vadyondzi eka giredi yo karhi, eka dyondzo yo karhi. Swikombiso swa makambelelo ya mafundza swi katsa swikambelwana, swikambelo, mintirho yo endliwa kunene, tiphurojeke, maandlalelo ya nomo, ku kombisa hi swiendlo, ku tirha swo karhi, na sw. na sw.

Mintirho yo kambela ya mafundza yi vumba xiphemu xa Nongonoko wa Makambelelo wa lembe eka giredi na le ka dyondzo yin'wana na yin'wana.

Matafula lama landzelaka ya nyika swilaveko swa makambelelo ya mafundza eka Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi:

Tafula ra 1: Tigiredi ta 7 - 9

<table>
<tr><th colspan="3">MAKAMBELELO YA MAFUNDZA</th></tr>
<tr><th>Exikarhi ka lembe</th><th colspan="2">Xikambelo xa ku hela ka lembe</th></tr>
<tr><td>40%</td><td colspan="2">60%</td></tr>
<tr><th>Makambelelo ya le Xikolweni (MYX) –</th><th colspan="2">Mapapila ya Xikambelo xa ku hela ka lembe</th></tr>
<tr><td>40%</td><td>35%</td><td>25%</td></tr>
<tr><td>Swikambelwana swi2
Mintirho ya 6
Xikambelo xi1 (exikarhi ka lembe)</td><td>Swikambelo swo tsariwa
Ririmi eka mbangu, ku tsala na matsalwa (tiawara ta 1½)</td><td>Mintirho ya Makambelelo ya Swanomo:
Ku yingisela
Ku vulavula loku lulamisiweke
Ku hlaya loku lulamisiweke
Mintirho ya swanomo leyi endliweke exikarhi ka lembe yi vumba xiphemu xa
makambelelo ya ku hela ka lembe ya xikambelo xa le xikolweni.</td></tr>
</table>

Swivumbeko swa makambelelo leswi tirhisiwaka swi fanele ku fambelana na xiyimo xa malembe na ndlandlamuko wa mudyondzi. Mavumbelo ya mintirho leyi ya fanele ku katsa vundzeni bya dyondzo na mintirho yo hambanahambana leyi vumbiweke hi xikongomelo xo flkelela swikongomelo swa dyondzo.

Makambelelo ya mafundza ya fanele ku tekela enhlokweni swiyimo swa matwisiselo swo hambanahambana na vuswikoti bya vadyondzi tanihilaha swi kombisiweke hakona laha hansi:

Tafula ra 2

SWIYIMO SWA MATWISISELO	NGHINGIRIKO	PHESENTE YA NTIRHO
Swivutiso leswi lavaka nhlamulo yo kongoma (Xiyimo xa 1) Swivutiso leswi lavaka mbuyetelo wa mhaka (Xiyimo xa 2)	Swivutiso leswi katsaka vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa. • Boxa swilo/vanhu/tindhawu/ • Kombisa vanhu • Xaxameta timhaka ta ntiyiso/mavito/ • Hlamusela ndhawu/munhu • I mani munhu …….? • Xana munhu u …….? • Hikokwalaho ka yini munhu a ……? • Xana swi humelele rini …….? • Xana swi humelele kwihi …….? Swivutiso leswi lavaka ku xopaxopa, nhluto kumbe ku lulamisa • vuxokoxoko lebyi nga erivaleni eka xitshuriwa. • Endla nkomiso wa timhakankulu timbirhi/miehleketo • Kombisa munhu/vanhu ….. • Hlamusela leswi humeleleke ……. • Hlamusela xiyimo/mbangu/vanhu …..	Swiyimo swa 1 na 2: 80%
Swivutiso leswi lavaka ku pima nkoka/hlela (Xiyimo xa 3)	Swivutiso leswi swi khumba mhaka yo ahlula kumbe ku hlela mayelana na nkoka na ntikelo. Leswi swi katsa ku ahlula mayelana na timhaka ta vutomi, ntiyiso, timhaka ta ntiyiso na ta mavonelo, nkoka, malongolokelo na maehleketelo, na timhaka to fana na ku tsakela na ku amukela swiboho na swiendlo ku ya hi minkoka eku hanyeni. • Xana u pfumelelana na mahanyelo ya ximunhuhatwa/xitatimende/leswi a swi vulaka? • Xana mavonelo/mahanyelo/swiendlo swa ximunhuhatwa swa amukeleka eka wena? Seketela nhlamulo ya wena. • Xopaxopa mahanyelo ya ximunhuhatwa. • Hlawula marito lama hlamuselaka kahle matikhomelo ya munhu ….	Xiyimo xa 3: 20%

4.4 NONGONOKO WA MAKAMBELELO

Nongonoko wa Makambelelo wu endliwile leswaku wu hangalasa mintirho yo kambela ya mafundza eka tidyondzo hinkwato exikolweni ku ya hi kotara hinkwayo.

4.4.1 Nkatsakanyo wa swilaveko

Matafula lama landzelelaka ya nyika nkatsakanyo wa swilaveko swa Nongonoko wa Makambelelo swa kotara eka Ririmi ro Engetela ra Vumbirhi:

Tafula ra 4.1: Tigiredi ta 7 - 9

	NONGONOKO WA MAKAMBELELO			
	MAKAMBELELO YA LE XIKOLWENI (MYX) HI KOTARA			**SWIKAMBELO SWA KU HELA KA LEMBE**
Tigiredi ta 7 - 9	**Kotara ya 1:** Xikambelwana xo tsariwa xi1 + Mintirho yi2	**Kotara ya 2:** Mintirho yi2 + Xikambelo xi1 xa le xikarhi ka lembe	**Kotara ya 3:** Xikambelwana xi1 xo tsariwa + Mintirho yi2	**Kotara ya 4:** Xikambelo xi1 xa ku hela ka lembe xa le xikolweni.
GIREDI	**XIVUMBEKO XA MAPAPILA YA XIKAMBELO**			
7 - 9		Papila ri1 Ririmi eka mbangu – xikambelantwisiso, ririmi na matsalwa na ku tsala		Xikambelo xi1 xa ku hela ka lembe xa le xikolweni lexi nga na mapapila ma2: Papila ra 1: Swanomo Papila ra 2: Ririmi eka mbangu – xikambelantwisiso, ririmi , matsalwa na ku tsala
Tigiredi ta 7-9 Timaraka ta Kotara (Tikotara ta 1-3): Eka kotara yin'wana na yin'wana, hlanganisa timaraka na ntsengo wa timaraka kutani u swi hundzuluxela eka % ku kuma maraka ya kotara. Timaraka to hundzisela mudyondzi eka giredi ya le mahlweni: Hlanganisa timaraka na ntsengo hinkwawo wa timaraka ta mintirho ya Makambelelo ya le Xikolweni (MYX) ya kotara ya 1 ku flka eka ya 3, kutani u ti hundzuluxela eka 40%, Hundzuluxela timaraka ta Swanomo (Papila ra 1) ku ya eka 25%, Hundzuluxela timaraka ta Papila ra 2 ku ya eka 35%				

Tafula ra 4.2: Tigiredi ta 7-9

NONGONOKO WA MAKAMBELELO		
MINTIRHO YA MAKAMBELELO YA MAFUNDZA EKA KOTARA YA 1		
Ntirho wa 1:	**Ntirho wa 2:Ku tsala**	**Ntirho wa 3:**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Mbulavulo lowu lulamisiweke/ Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Ku tsala**: Ndzimana/tindzimana ta vutumbuluxi (Ndzungulo/nhlamuselo)/ Xitshuriwa xa Xitsalwambiko (xo koma kumbe xo leha)	**Xikambelwana xa 1**Xikambelantwisiso na ririmi
Mintirho ya Makambelelo ya mafundza eka Kotara ya 2		
Ntirho wa 4:	**Ntirho wa 5:**	**Ntirho wa 6**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Mbulavulo lowu lulamisiweke/ Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Matsalwa:** Swivutiso swa ximbangu	**Swikambelo swa le xikarhi ka lembe:** Ririmi eka mbangu – xikambelantwisiso, ririmi, matsalwa na ku tsala
Mintirho ya Makambelelo ya mafundza eka Kotara ya 3		
Ntirho wa 7:	**Ntirho wa 8:**	**Ntirho wa 9:**
Swanomo: Xikambelantwisiso xo yingisela/Mbulavulo lowu lulamisiweke/ Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke	**Ku tsala**: Ndzimana/tindzimana ta vutumbuluxi (Ndzungulo/nhlamuselo)/ Xitshuriwa xa Xitsalwambiko (xo koma kumbe xo leha)	**Xikambelwana xa 2:** Xikambelantwisiso na ririmi KUMBE Matsalwa: Swivutiso swa ximbangu
Mintirho ya Makambelelo ya mafundza eka Kotara ya 4		
Ntirho wa 10		
Swikambelo swa ku hela ka lembe: Papila ra 1: *Swanomo Papila ra 2: Ririmi eka mbangu – xikambelantwisiso, ririmi, matsalwa na ku tsala		

***Swanomo: Vadyondzi va fanele va endla ntirho wa ku vulavula loku lulamisiweke wun'we, wa ku yingisela wun'we na ntirho wa ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke wun'we exikarhi ka lembe.**

Lemuka:

Xikambelwana lexi nga eka Nongonoko wa Makambelelo a xi fanelanga ku vumbiwa hi swikambelwana swintsongo swo hambanahambana. Xikambelwana xin'wana na xin'wana xi fanele ku katsa vundzeni byo hlayanyana naswona xi fanele ku setiwa xi tsariwa hi timinete ta 30 – 60 na ku humelerisa swiyimo swa matwisiselo tanihilaha swi nga xiswona eka papila ra xikambelo.

4.3 Swikambelo: Tigiredi ta 7 – 9

Xivumbeko xa Papila ra 1 ra Xikambelo

PAPILA	XIYENGE	NKARHI
Ririmi eka mbangu, matsalwa na ku tsala.	A: Xikambelantwisiso (Switshuriwa swo hambanahambana swi nga tirhisiwa ku katsa na switshuriwa swa swovoniwa kumbe swa xigiraflki)	Tigiredi ta 7 - 9 Tiawara ta 1½
	B: Ririmi Swiaki swa ririmi na milawu (marito na swivulwa) swi fanele ku kamberiwa eka mbangu hi ku tirhisa switshuriwa swo hambanahambana.	
	C:Matsalwa Xin'we xa swin'wana na swin'wana leswi landzelaka: Vutlhokovetseri/swirungulwana/novhele yo koma/ntlangu wo koma (swivutiso swa ximbangu)	
	D: Ku tsala Ndzimana/tindzimana ta vutumbuluxi (Ndzungulo/nhlamuselo)/Xitshuriwa xa Xitsalwambiko (xo koma kumbe xo leha)	

Vundzeni lebyi faneleke ku endliwa:

Makambelelo ya langutana na vundzeni tanihilaha byi paluxiweke hakona eka xitsariwa lexi. Hikwalaho ka ndlandlamuko wa minongoti eka tigiredi hinkwato, vundzeni na vuswikoti ku suka eka Tigiredi ta 7 - 9 swi ta kamberiwa eka mapapila ya xikambelo eku heleni ka lembe rin'wana na rin'wana.

Mintirho ya makambelelo ya Swanomo: Papila ra 2

Mintirho ya makambelelo ya swanomo leyi endliweke exikarhi ka lembe yi vumba xiphemu xa makambelelo ya ku hela la lembe ya le xikolweni. Vuxokoxoko bya timaraka ta mintirho ya swanomo leti endliwaka exikarhi ka lembe hi lebyi landzelelaka:

PAPILA RA 2	VUXOKOXOKO
Swanomo	*Mintirho ya Swanomo yi ta setiwa, yi kamberiwa na ku moderetiwa exikolweni. **Ku hlaya** **Ku hlayela ehenhla loku lulamisiweke** ***Kambela*****:** *Ku twisisa xitshuriwa, ku humelerisa nhlamuselo, matirhiselo ya rito, mavulelo ya marito lama lulameke/faneleke* **Ku vulavula:** ***Mbulavulo lowu lulamisiweke*** ***Kambela:*** *Ku kunguhata na ku lulamisa vundzeni, thoni, ku vulavula na vuswikoti byo andlala, swipfuneti swa mbonoyingiselo, ririmi leri lulameke/faneleke* **Ku yingisela** ***Xikambelantwisiso xo yingisela*** ***Kambela****: Yingiselela ku twisisa na ku kuma mahungu*

***Swanomo:** Timaraka ta swanomo ku suka eka ku vulavula, ku yingisela, na ku hlaya ka lembe hinkwaro. Timaraka to hetelela ti fanele ti katsa ntirho lowu nga riki ehansi ka wun'we wa mbulavulo wo tilulamisela, wo yingisela na wa ku hlaya ka ku tilulamisela.

Mintirho leyi tirhisiwaka eka makambelelo ya mafundza ya rhekhodiwa, naswona yi tirhisiwa ku kuma loko mudyondzi a fanele ku ya emahlweni eka giredi leyi landzelaka.

Mudyondzisi u fanele ku kunguhata na ku yisa Nongonoko wa lembe wa Makambelelo ya mafundza eka Vufambisi bya Xikolo lembe ri nga si sungula. Nongonoko lowu wu ta tirhisiwa ku lulamisa nkunguhato wa makambelelo wa xikolo eka giredi yin'wana na yin'wana. Pulani/Nkunguhato wa makambelelo wa xikolo wu fanele ku nyikiwa vadyondzi na vatswari eka vhiki ro sungula ra kotara yo sungula.

4.5 KU RHEKHODA NA KU VIKA

Ku rhekhoda i maendlelo lawa ha wona mudyondzisi a tsalaka xiyimo xa vuswikoti bya mudyondzi eka ntirho wo karhi wo kambela. Swi kombisa matirhelo ya mudyondzi eka ku flkelela vutivi bya ndzawulelo lebyi nga eka Switatimende swa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo. Tirhekhodo ta vuswikoti bya mudyondzi ti fanele ku nyika vumbhoni bya hilaha ndlandlamuko wa minongoti wa mudyondzi wu nga hakona eka giredi yo karhi na hilaha a lulameleke hakona ku va a tlakusiwa a ya eka giredi leyi landzelelaka. Tirhekhodo ta matirhelo ya mudyondzi ti fanele ku tlhela ti tirhisiwa ku kumisisa matirhelo lama endliweke hi mudyondzisi na mudyondzi eka maendlelo ya madyondziselo na madyondzelo.

Ku vika i maendlelo yo flkelerisa matirhelo ya mudyondzi eka vadyondzi, vatswari, swikolo, na van'wana lava khumbhekaka. Matirhelo ya mudyondzi ya nga vikiwa hi tindlela to hlaya. Tindlela ta kona ti katsa tikhadi to vika, tinhlengeletano ta vatswari, masiku lama lulamisiweke hi xikolo leswaku vatswari va ta va ta vona matirhelo ya vadyondzi, tinhlengeletano exikarhi ka mutswari na mudyondzisi, ku ba riqingho, mapapila, phephahungu ra tlilasi kumbe ra xikolo, na sw. na sw. Vadyondzisi va tigiredi hinkwato va nyika xiviko hi ku tsala tiphesente eka dyondzo yo karhi. Swiyimo swo hambanahambana swa vuswikoti na tiphesente ta swona swi kombisiwile eka tafula leri nga laha hansi:

TIKHODI NA TIPHESENTE TO RHEKHODA NA KU VIKA MATIRHELO YA VADYONDZI

KHODI YA VUSWIKOTI	NHLAMUSELO YA VUSWIKOTI	PHESENTE
7	Vuswikoti bya le henhla ngopfu	80 – 100
6	Vuswikoti bya le henhla	70 – 79
5	Vuswikoti byo amukeleka	60 – 69
4	Vuswikoti byo enela	50 – 59
3	Vuswikoti byo enelanyana	40 – 49
2	Vuswikoti bya le hansi	30 – 39
1	Vuswikoti byo ka byi nga flkelelangi	0 - 29

Vadyondzisi va ta rhekhoda timaraka ta mudyondzi etlhelo ka ntirho va tirhisa fomo yo rhekhodela timaraka; kutani va vika tiphesente ta mudyondzi etlhelo ka dyondzo yo karhi eka khadi ro vika ra mudyondzi.

4.6 NTIYISISO/MODEREXINI YA MAKAMBELELO

Moderexini swi vula endlelo leri tiyisisaka leswaku mintirho yo kambela ya amukeleka, ya tirhiseka no tshembisa. Moderexini yi fanele ku endliwa eka swiyimo swa le xikolweni, eka xifundzatsongo, eka xifundzankulu na le ka ndzawulo ya dyondzo ya rixaka. Maendlelo ya moderexini lama katsakanyaka mintirho no tlhela ya fanela, ya fanele ku lulamisiwa leswaku ku ta endliwa ntiyisiso wa nkoka wa makambelelo ya tidyondzo hinkwato.

4.6.1 Makambelelo ya Mafundza

- Swikambelwana na xikambelo xa Tigiredi ta 7 na 8 swi moderetiwa exikolweni. Mutsundzuxi wa dyondzo/ mutirhelamfumo loyi a nga thola hi xifundzhankulu/xifundzhantsongo loyi a nga na vuswikoti u fanele ku

modereta mintirho yo karhi eka mintirho ya vadyondzi loko a endzela xikolo ku tiyisisa xiyimo xa mintirho na moderexini ya le xikolweni.

- Swikambelwana na swikambelo swa Giredi ya 9 swi fanele swi moderetiwa eka xiyimo/levhele ya xifundzantsongo na xifundzankulu. Maendlelo lawa ya ta lawuriwa hi ndzawulo ya dyondzo ya xifundzankulu.
- Mutsundzuxi wa dyondzo/mutirhelamfumo loyi a nga thola hi xifundzhankulu/xifundzhantsongo loyi a nga na vuswikoti u fanele ku modereta mapapila lama a ma hlawuleke ya swikambelwana na ya swikambelo vadyondzi va nga si ma tsala, ku tiyisisa xiyimo xa matirhelo na ku letela vadyondzi hi ta masetelo ya mintirho leyi.

4.6.2 Mintirho ya makambelelo ya swanomo

- **Tigiredi ta 7 - 9**: Ntirho wun'wana na wun'wana wa swanomo lowu nga ta tirhisiwa tanihi xiphemu xa Nongonoko wa Makambelelo wu fanele ku yisiwa eka nhloko ya ndzawulo ya le xikolweni wu ya moderetiwa vadyondzi va nga si wu endla. Vadyondzisi kutani, va fanele va kambela mintirho yo kambela swanomo.

  Mutsundzuxi wa dyondzo kumbe moderetara loyi a vekiweke hi xifundzhankulu u fanele ku modereta mintirho yo kambela ya swanomo leyi a yi hlawuleke eka nkarhi lowu a endzelaka xikolo ku tiyisisa xiyimo xa mintirho na xa moderexini ya le xikolweni.

  Moderetara loyi a rhumiweke/hlawuriweke hi Ndzawulo ya Dyondzo ya le Hansi u fanele ku modereta mintirho yo kambela ya swanomo leyi hlawuriweke ya giredi ya 9.

4.7 VUANGARHETO

Xitsariwa lexi xi fanele ku hlayiwa xikan'we na:

4.7.1 *National policy pertainang to the programme and promotion requirements of the National Curriculum Statement Grades R-12* ; na

4.7.2 Tsalwa ra pholisi ra, *National Protocol for Assessment Grades R-12 .*

DLILOSARI

Aliterexini - mbuyelelo wa switatisi

Angarhela – ku katsa, hi xitalo, swilo hinkwaswo

Angula – hlamula, ku va na rito eka mhaka

Dikixinari – xihlamuselamarito

Dlilosari – nxaxamelo wa marito/matheme lama tirhisiweke eka xitsariwa, na tinhlamuselo ta wona

Dyondzo ya le hansi – tidyondzo ta xikolo to sukela eka Giredi ya R ku flka eka Giredi ya 12

Dyondzo ya le henhla - tidyondzo leti dyondziwaka loko mudyondzi a pasile Giredi ya 12, xik, tidyondzo ta le yunivhesiti, tikholichi na tin'wana.

Encenyeta – vuyelela leswi vuriweke/endliweke hi un'wana/xin'wana

Encenyeto wa mimpfumawulo - anamatopiya

Fonimi – letere leri vangaka ku cinca ka nhlamuselo ya marito lama fanaka hi mpeleto

Fonto - sayizi ya matsalelo eka tikhomphyuta

Hlela – ku pima nkoka, ku lavisisa ntiyiso wa mhaka, ku pfuxeta switshuriwa hi xikongomelo xo swi antswisa

Hluvukisa – antswisa, kurisa

Inthavhiyu – ku vutisa swivutiso ku lava kuma ntiyiso wa xiheri lomunhu a nga na wona mayelana na timhaka to karhi

Jagoni - marito lawa ya tirhisiwaka hi vanhu lava tirhaka ntirho wun'we kumbe ntlawa wo karhi, tanihi ririmi ra rihanyu, ra bolo kumbe leri tirhisiwaka hi mintlawa yo karhi. Ririmi ra ntlawa lowu tirhaka ntirho wo karhi na sw. na sw.

Khepixini - marito kumbe xivulwana xo hlamusela xifaniso

Ku andlala – ku veka timhaka erivaleni, ku hlamusela timhaka

Ku dyondza ka nkarhi na nkarhi – ku va munhu a tshama a ri karhi a dyondza minkarhi hinkwayo

Ku hlaya swin'we – ku hlaya hi mitlawa ya mbirhimbirhi kumbe ku tlula

Ku hlaya/ku vulavula loku lulamisiweke - **(**prepared reading/speaking)

Ku hlaya/ku vulavula ka xijumana (unprepared reading/speaking)

Ku hluta (review) ku hlamusela leswinene na/kumbe swo biha hi xiendlo kumbe munhu kumbe nchumu wo karhi. Ku nga hlutiwa buku kumbe ndhawu yo dyela - ku susa leswi nga lavekiki ku sala leswi lavekaka ntsena

Kungu – pulani

Ku kunguhata – ku lulamisela ku endla xo karhi kumbe ku endla mpfapfarhuto

Ku tirhisa marito yo tika – ku tirhisa marito lama nga twisisekiki

Ku tsala swin'we – ku tsala hi vambirhimbirhi kumbe ku tlula

Ku va na xiave/ku teka xiave – ku hoxa xandla eka migingiriko yo karhi

Ku yisa mbhurisano emahlweni – ku yisa mhaka emahlweni ku suka laha yi gimetiweke kona

Lemuka (ndzemuko) – ku tsundzuka xanchumu lexi u nga tshama u xi vona; ku tiva xo karhi loko u xi vona

Mafambakun'we(collocations) - i marito lama tirhisiwaka swin'we loko hi vulavula kumbe ku tsala xik. bandi na buruku

Mafundza – ku landzelela maendlelo yo karhi lama vekiweke/amukelekaka

Mahetelelo yo khovolela *(ironic twist)* - i mahetelelo lama a ma nga languteriwanga ya xitori

Makambelelo yo aka mudyondzi - i makambelelo man'wana lama tirhisiwaka hi xikongomelo xo kombisa mudyondzi mbuyelo wa leswi a swi kumeke

Makambelelo yo aka mudyondzi – i makambelelo man'wana lama tirhisiwaka hi xikongomelo xo kombisa mudyondzi mbuyelo wa leswi a swi kumeke

Makambelelo yo kamberiwa hi tintangha – i makambelelo laha vadyondzi va nyikiwaka nkarhi wo kambelana mintirho ya vona vini

Makambelelo yo andlalela – i makambelelo man'wana na man'wana lama lavisisaka mpimo wa vutivi bya mudyondzi na leswi a nga kotaka ku swi endla

Makambelelo yo katsakanya – i makambelelo ya ximfumo lama endliwaka hi ku hela ka n'hweti, kotara, kumbe yuniti

Makambelelo yo nyika mitirho – i makambelelo yo nyika vadyondzi mitirho yo karhi ku kambela vuswikoti na vutshila bya vona

Makambelelo yo tikambela – i makambelelo laha mudyondzi a nyikiwaka nkarhi wo kambela ntirho wa yena n'wina

Makambelelo yo tirhisisa swikambelwana – i makambelelo lama hlengeletaka vumbhoni bya mudyondzi hi ku landzelela maendlelo yo karhi naswona vadyondzi va kamberiwa hi nkarhi wun'we hi ndlela yo fana

Makambelelo yo xiyaxiya – i makambelelo yo teka vumbhoni bya mudyondzi nkarhi wun'wana na wun'wana lowu a nga eku dyondzeni

Makambelelo yo xopela swiphiqo – i makambelelo man'wana na man'wana lama tirhisiwaka ku paluxa swirhalanganyi na ku lava tindlela to swi lulamisa

Makholo - maninginingi ya mahungu, xiyimo xa le henhla laha timhaka ti tlimbanaka kona

Mafanapeletwa (homonimi) - marito lama nga na xivumbeko xin'we kambe ya hambana hi tinhlamuselo

Matsalwavutomi - bayogirafl, matsalwa lawa munhu wo karhi va hlamuselaka ta vutomi bya munhu un'wana

Marito lama tirhisiwaka ku tlula mpimo ma nga huma moya (cliche) - i marito kumbe swivulwana lama tirhisiwaka ku tlula na mpimo ku kala ya nga ha vi na ntikelo eka xik. loko munhu a tshamela ro mi nga xisiwi loko a vulavula, a vula leswi na laha swi nga fanelangiki

Matirhiselo ya ririmi embangwini - ririmi loko ri dyondzisiwa na ku kamberiwa ku fanele ku tirhisiwa mimbangu yo fana na tindzimana na swifaniso naswona vadyondzi va fanele va ri tirhisa emimbangwini yo hambanahambana

Mavonelo ya mhaka hi tihlo rin'we - mahlamuselele ya swilo kumbe vanhu hindlela yo khuma miehleketo yo nyika swihlawulekisi swo karhi hi ku angarha, mavonelo ya titlilapisi

Mayimelo - ndlela leyi swilo swi nga yimisa xiswona

Mbangu - ndhawu kumbe matshamelo ya swilo eka switshuriwa, ndhawu laha ririmi ri tirhisiwaka kona

Mboyamelotlhelorin'we - ku langutisa mhaka hi tlhelo rin'we ntsena

Mbangu – ndhawu kumbe matshamelo ya swilo eka switshuriwa, ndhawu laha ririmi ri tirhisiwaka kona

Mbulavurisano – maendlelo man'wana na man'wana lama tirhisiwaka ku nyiketana na ku hangalasa mahungu exikarhi ka vanhu

Mbulavurisano wo nyiketana – ku vulavula hi ku siyerisana

Mbulavulo wa xijumana - i mbulavulo lowu vadyondzi va va ka va nga tilulamiselangi yimiselangi

Mbuyelelo wo phirha - mbuyelelo wa marito kumbe xivulwa laha swi nga fanelangiki

Mbuyelelo – ku vuyelela mpfumawulo/letere/rito/xivulwa

Mfanelo – ku va swilo swi ri hi ndlela leyi swi lavekaka hi yona kumbe leyi amukelekaka

Mfungho - xifaniso xo yimela swilo swo karhi

Mfuwo – swilo swa ndhavuko

Milawu – milawu ya matsalelo na mapeletelo

Minjhekanjhekisano - (debates)

Minkaneto - yi hlamusela leswaku hikokwalaho ka yini xipanu xin'wana xi nga pfumelelana na xin'wana.

Minseketelo (arguments) - I nhlamuselo(reason) leyi munhu a yi nyikaka loko a yimelela mavonelo ya yena mayelana na mhaka yo karhi. xik Eka njhekajekisano swivulavuri leswi yimaka na nhlokomhaka kumbe leswi yi kanetaka swi fanele ku nyika minseketelo ya swona

Minsinya – milawu

Moya – xiyimo lexi muvulavuri a nga eka xona

Mimpfapfarhutonthathelo - i mimpfapfarhuto yo thathela xivumbeko xa munhu xik. eka tikhathuni munhu loyi a nga na khwiri lerikulu a humesiwa ri kurisiwe ngopfu hi swihangalasamahungu

Mpfanganiso – nkatso kumbe vuxaka bya swilo swo hambanahambana hi ndlelayo nghenelelana

Mpfelelo wa marito – ku tumbuluka ka marito yo huma ka man'wana

Mpfumawulo – mpfumawulo lowu vumbaka xiphemu xa mbulavulo wa vanhu

Mpimaniso – ku kuma ku fana na ku hambana

Mpimohansi– mpimo wo karhi wa xiyimo xa le hansi lowu flkelelekaka

Mpimohenhla – mpimo wo karhi wa xiyimo xa le henhla lowu flkelelekaka

Mulawulandzhaka – munhu loyi a nga na vutihlamuleri eka ndzhaka ya mufl

Ncino – mbuyelelo wa mipfumawulo leyi fanaka

Ndzima – ku leha ka ntirho lowu faneleke ku endliwa

Ndzungulo – ku rungula timhaka leti nga humelela

Nkamakholo – xigaririmi xo pfumala nyanyulo

Nkanakaniso – nhlamuselo leyi nga riki erivaleni

Nkandzinganelo – ku ka vanhu va nga khomiwi ku fana

Nkatsakanyo – nkomiso wa timhaka hi marito ya wena n'wini

Nkhapelano – ku komba ku nyiketana ka mithwaso kumbe swiyenge swa mithwaso eka magondzo yo dyondza

Nkhaqato – ku tirhisa kumbe malongoloxelo ya timhaka hi ndlela leyi amukelekaka na hi mfanelo

Nkhetekanyo – ku ava swilo ku ya hi vuxaka bya swona

Nkhulukelano – ku komba vuxaka na vun'we bya miehleketo kumbe timhaka eka xitshuriwa

Nkhuluko – mavekelo ya timhaka hi ndlela yo ka yi nga ri na ku kanakana

Nkongomelo – mongo wa mhaka/dyondzo ya mhaka/mhakankulu

Nkongomo – leswi munhu a kongomeke ku swi endla, leswi a langutaneke naswona ntsena

Nongonoko wa Makambelelo (NM) - Mintirho hinkwayo ya mafundzha elembeni na masiku lawa yi nga ta tsariwa hi wona

Nsongavutivi – buku kumbe xikatsa xa tibuku lexi nyikaka timhaka hi xiyenge xin'wana na xin'wana xa vutivi kumbe tinhlokomahaka to hambanahambana (ensayitlilophediya)

Ntivomatsalelo – dyondzo ya milawu ya matsalelo na mapeletelo ya ririmi

Ntivontsalo – dyondzo ya ku tsala maletere na mimfungho ya ririmi

Ntiyisiso – Maendlelo lawa hawona ku tiysisiwaka leswaku Makambelelo ya le Xikolweni (MYX) ya endliwile hi ku hetiseka na ku landzelela Pholosi

Ntlangu – encenyeto - migingiriko yo encenyeta eke ntlangu

Ntlawahata – ku ava swilo ku ya hi vuxaka bya swona

Ntokoto – ku tiva swilo hi ku va u swi vonile kumbe u swi endlile wena n'wini handle ko twa hi van'wana

Ntshikelelo – ku tiyisisa mhaka yo karhi/ku tshikelela mhaka yo karhi

Nxopaxopo wa xihenhla – ku langutisa hungu ro karhi xihenhla; ku nga ri hi vuxokoxoko

N'watindzimi – munhu loyi a tivaka tindzimi to tlula rin'we; mudyondzi(si) wa swa tindzimi

Peletwana – xiphemu xa rito lexi ku hefemuriwaka endzhaku ka xona loko rito ri twarisiwa hi ku nonoka, xik: rito 'nonoka' ri na mapeletwana manharhu, ku nga:

no-no-ka

Phewa – mhaka yo ka yi nga twali

Phofula – ku humesa matitwelo

Qhinga – ndlela yo kongoma yo endla swo karhi

RDD – Ririmi ro Dyondza no Dyondzisa

Rimba ra mithwaso – xitirho xo pima vuswikoti bya munhu

Rimba ra ntirho – pulani ya ntirho

Ririmi ra le kaya – ririmi leri mudyondzi a ri tirhisaka laha a kuleleke kona naswona leri a ri tivaka na ku ri vulavulahandle ko tilumaluma. Mudyondzi a nga ha va na tindzimi to tlula rin'we ta le kaya

Ririmi ra mfanelo – ku vula timhaka hi ndlela leyi amukelekaka

Ririmi ra swikoweto – ku tirhisa swirho ku vula mhaka, ku fana na ririmi leri tirhisiwaka hi timbheveve

Ririmi ro engetela – ririmi rin'wana na rin'wana leri dyondzisiwaka ku engetela Ririmi ra le Kaya

Swanomo – leswi runguriwaka/vuriwaka hi nomo

Swiaki swa ririmi – swihluvi swa mbulavulo ku katsa marito man'wana

Swiaki swa swivulwa – swiphemu hinkwaswo leswi tirhisiwaka ku vumba swivulwa ku nga va swinembeletwana kumbe swihluvi swa mbulavulo

Swihlamuselamarito – tidikixinari na tibuku ta minongonoko yin'wana ya tinhlamuselo

Swihoxaxandla – vanhu lava nga na xiave eka timhaka to karhi

Switirhisiwa/switirho – swilo leswi tirhisiwaka loko ku endliwa swilo swo karhi tanihi ku tsala, ku vulavula na swin'wana na swin'wana

Switiviso – **timhaka leti tivisiwaka vanhu hi nomo kumbe ti tsariwile**

Swivutiso swa ximbangu – swivutiso swo huma eka xitshuriwa xo karhi (contextual questions)

Tlhontlha - ku vutisa xivutiso u tlhela u vutisisa nakambe leswaku munhu a huma na nhlamulo leyi lavekaka

Thoni - matlakuselo na ku yisa rito loko munhu a vulavula

Thoni - matitwelo ya muvulavuri/mutsari mayelana na munhu kumbe nchumu lowu a tsalaka hi wona. A nga wu hlekula

Tinxaka ta swivulwa – swivulwa swi na tinxaka to hambanahambana to fana na swivulwa

swa ntolovelo, swivulwa leswi nga ka nandzulo na swivulwa swo vutisa

Tsotsosela – ku tshikelela

Vaamukeri va mahungu – vayingiseri, vahlaleri na vahlayi va switshuriwa

Vamavizweni – marito ya tinhlamuselo to fana Vambanisa – longoloxa na ku veketela minchumu yo karhi eka ndhawu yin'we hi xikongomelo xo lava ku vona kumbe ku kuma ku yelana kumbe vuxaka bya yona

Vitonkomiso – vito ro twarisiwa hi maletere kumbe mapeletwana yo sungula yo fana na

HURIRIXI (Huvo ya Rixaka ya Ririmi ra Xitsonga)

Vonelo – matwisiselo ya mhaka

Vufanisi – marito yo humesa swifaniso swa le miehleketweni ku fana na xigego, xihlambanyiso na swin'wana

Vundzeni – leswi faneleke ku dyondzisiwa

Vutshila – vuswikoti kumbe vuxongi

Xifaniso – pfapfarhuto wo yimela xo karhi lexi voniwaka

Xiletelo xa makambelelo – xitirho xo letela lava kambelaka matirhelo ya mudyondzi eka ntirho wo karhi (rhubiriki)

Ximunhuhatwa – mutlangi eka xitshuriwa

Yelaniso – ku yelana ka mimpfumawulo

XIPHOKHAMA – Xitatimende xa Pholisi ya Kharikhulamu na Makambelelo